

ਦੁਆਰਾ ਮੇਰਾ

ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਸੁਖਾ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૫૮૪ કિમત ૧-૮૦

ગ્રંથનામ શ્રુંગી સેવક

વર્ગિક ૪૪૪૪: ૩

મૂગો સેવક

[જ્યોર્જ મેકડોનાલ્ડની અગ્રેજી
નવલકથા 'સર મીબી'ને આધારે]

લેખક

ચંદ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

શ્રી. નરહરિભાઈ પરીખના 'બે બોલ' સાથે

વોરા એન્ડ કંપની પબ્લિશર્સ લીમીટેડ

પ્રકાશક

એન. એમ. ઠક્કર એન્ડ કંપની

પબ્લિશર્સ એન્ડ બુકસેલર્સ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રસાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

શ્રી. ચંદ્રશંકર શુક્લનાં ઇતર પુસ્તકો

સીતાહરણ (છઠી આવૃત્તિ) : સંપાદન :
પિરામીડની ઢાયામાં ગાંધીજીના સમાગમમાં

: અનુવાદો :

મીનનો અવાજ—લોવેજ ડિકિન્સન (ખીજ આવૃત્તિ)
ધર્મ સંસ્થાપન—ગાંધીજી
રચનાત્મક કાર્યક્રમ—ગાંધીજી
રચનાત્મક કાર્યક્રમ—રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
હિંદુ જીવનદર્શન—રાધાકૃષ્ણન
મહાત્મા ગાંધી—રાધાકૃષ્ણન
અહિંસાની તાલીમ—ગ્રેગ
ગાંધીજીને જગવંદના—રાધાકૃષ્ણન (ખીજ આવૃત્તિ)
ધર્મોત્તું મિલન—રાધાકૃષ્ણન
ગાંધીજીના જીવનપ્રસંગ—મીલી પોલાક
પુણ્યશ્લોક ગાંધીજી (લેખસંગ્રહ)
ગાંધીજી સાથે અઠવાડિયું—લુઈ ફીશર
હિંદુ ધર્મ—રાધાકૃષ્ણન
વેદની વિચારધારા—રાધાકૃષ્ણન
ચૂપ નહીં રહેવાય—ટોલરેંચ
ગાંધીવાદી આર્થિક યોજના—અમ્રવાલ
યુવાનોની સંસ્કારસાધના—રાધાકૃષ્ણન
એ નવલકથા—ટોલરેંચ
કોની બહેન ? અને ખીજ વાતો—ટોલરેંચ
ગાંધીજીની યુરોપયાત્રા—મ્યુરીએલ લેસ્ટર

આવૃત્તિ પહેલી

અક્ટોબર ૧૯૪૫

કિંમત દોઢ રૂપિયો

भूमी सेवानी
साक्षात् प्रतिभा सभा
स्व. प्रोफ़ेसर जयशंकर त्रिवेदीनी
पुण्यस्मृतिने

બે બાલ

આવી સીધી, સાદી, ટૂંકી વાર્તાને પ્રસ્તાવનાની કશી જરૂર હોય એમ મને લાગતું નથી. પણ બાઈ ચંદ્રશંકરના પ્રેમભર્યા આગ્રહને વશ થઈ આ લખું છું. ‘સર ગીબી’ નામની જે અંગ્રેજી નવલકથાનો આ ટૂંકો સાર છે, તે ગાંધીજીનાં પ્રિય પુસ્તકોમાંનું એક છે. ચંપારણમાં બાઈ મહાદેવ અને હું તેમની સાથેના અમારા જીવનની શરૂઆતમાં હતા ત્યારે, સેવાના આદર્શની વાત કરતાં તેમણે અમને સર ગીબીની વાત કરેલી. ત્યારપછી પણ ઘણીવાર ગાંધીજીને આદર્શ સેવક તરીકે સર ગીબીનો ઉદ્દેશ્ય કરતા સાંભળ્યા છે. ગાંધીજીનું આ પ્રિય પુસ્તક હોઈ સ્વાભાવિક રીતે જ અમારા મંડળમાં એ પ્રચાર પામ્યું. આ નવલકથામાં સ્કોચ બોલીના પ્રયોગો બહુ આવે છે. વળી વાર્તા લાંબી પણ છે. બાઈ ચંદ્રશંકરે વાર્તા ટૂંકાવીને રસમય પ્રવાહી ગુજરાતીમાં આપી ગુજરાતી વાચકોને મોટી સમવડ કરી આપી છે.

સર ગીબી આદર્શ સેવક છે. પણ તેને પોતાની સેવકાઈનું જ્ઞાન નથી, એ જ તેની ખૂબી છે. સેવકને એમ લાગે કે હું સેવા

કરું છું, ત્યાં જ એની સેવામાંથી સ્વાદ ભરી જાય છે. સેવામાં ફરજનો ભોજ અને કર્કશતા ન હોય, પણ શોખની સાહજિકતા, આનન્દ અને મસ્તી હોય, તો જ સેવા શોભી નીકળે. સર મીખીના એકેએક કામમાં આપણે આ વસ્તુ જોઈએ છીએ. એનાં આટલાં બધાં સેવાનાં કામોમાંથી એકે એ શોધવા નથી ગયો; પણ કામો જાણે એને શોધતાં, એના માર્ગમાં આવીને ભભાં છે. અને એ બધાં કામો કરવાની એની રીતમાં ઝગજગતા અને પ્રેમ તો નીતરી જ રહ્યાં છે. મમે તેવાં સંકટોમાં, કષ્ટમાં, માર ખાવાના પ્રસંગોમાં પણ, કટુતા એના હૃદયને સ્પર્શ સુધ્ધાં કરતી નથી; ભલતું તેમાંથી આનન્દ અને ઉલ્લાસના જ કુવારા બિડ્યાં કરે છે.

લેખકે એને મૂળે કહ્યો છે, તે એટલું જ સૂચવવા કે સાચા સેવકે મૂળ મૂળ જ કામ કરવાનું છે. વળી કાદવમાંથી કમળ ભગે અને પાણું એ તેનાથી અલિપ્ત રહે, તેમ બહુ જ મંદા અને કલુષિત વાતાવરણમાં બાળપણ વિતાડેલું હોવા છતાં ભારે શિષ્ટ અને સજ્જન મણાતા માણસો કરતાં તેનામાં એક અનેરી જ સુજનતાની વાસ આવે છે.

આ ચોપડી વાંચતાં શ્રી. ધર્માનંદ કોસંખીએ—એમના ‘બુદ્ધ-લીલા’ એ પુસ્તકમાં જે જાતકકથાઓ આપી છે તેમાંની મધની કથાનું સ્મરણ થાય છે. ગામના લોકોને મધ ગાંડા જેવો લાગતો, પણ પોતાની પ્રેમમય સેવાથી આખા ગામનું દિલ જીતી લઈ છેવટે તે ગામનો લાડકો બન્યો. તેવું જ સર મીખીનું છે. પ્રથમ નજરે જેમને તે પણ જેવો લાગતો તેઓ છેવટે તેને ચાહતાં થઈ જાય છે.

આપણા લોકસેવકો ને વિદ્યાર્થીઓને આ દૂંકાવેલી વાતો પ્રેરણાદાયી નીવડે.

પ્રસ્તાવના

‘મૂળો સેવક’ સ્કોટ નવલકથાકાર જ્યોર્જ મેકડોનાલ્ડની ‘સર ગીબી’ નામની અંગ્રેજી નવલકથાને આધારે તૈયાર કરેલી છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ એ લેખકની અનેક કૃતિઓ-માંથી ‘સર ગીબી’ સૌથી અધિક ચિરંજીવી નીવડી છે. જગતના અનેક દેશોના શિષ્ટ અને અભિજ્ઞત સાહિત્યના અન્યોના સંક્ષેપ અંગ્રેજી ભાષામાં ધણી મોટી સંખ્યામાં છે. ગુજરાતીમાં છે તે બહુ જ થોડા. એવા કથાઅન્યો તેમજ ઇતર વિષયનાં પુસ્તકોના સંક્ષેપ અથવા સાર ગુજરાતીમાં પણ સરળ ને રાચક ભાષામાં થાય તો કિશોર વયનાં વિદ્યાર્થીઓ ને વિદ્યાર્થિનીઓ તેમજ અંગ્રેજી ન જાણનાર પ્રૌઢ વાચકવર્ગ પણ તે રસ-પૂર્વક વાંચે, ને એમના સંસ્કારમાં એટલી વૃદ્ધિ થવા પામે. ‘મૂળો સેવક’ એ દિશામાં એક અદ્ય પચતન છે. વાર્તા તરીકેનો રસ શરૂઆતથી આખર સુધી જળવાઈ રહે એની ખતતી કાળજી રાખી છે. મુખ્ય કથાની સાથે સંબંધ ધરાવતો એક પણ અમત્યનો પ્રસંગ જતો નથી ક્યો. એ બધા પ્રયત્નમાં કેટલે અંશે સફળતા મળી છે એ તો સુત્ર વાચકવર્ગ જ કહી શકે. વાર્તાનો સંદેશ વાર્તામાંથી જ ઝરે છે, ને તેના ધણાં પાત્રો લાંબા વખત સુધી યાદ રહે એવી રીતે આલેખાયાં છે, એટલે એને વિષે વિવેચનરૂપે કંઈ કહેવાની જરૂર નથી.

આ સંક્ષેપમાં સ્થળ, પાત્રો વગેરેનાં નામ મૂળ પુસ્તકમાં છે તેનાં તે જ રાખ્યાં છે, તેના સમર્થનમાં ભાગ્યે જ કંઈ કહેવાની જરૂર હોય. આપણા વાચકોની દૃષ્ટિ ઉત્તરોત્તર વિશાળ થતી જાય છે; ને જગતના ઇતર દેશોનાં રાજકારણ, અર્થવ્યવસ્થા, સાહિત્ય, સંસ્કાર વગેરેનું જ્ઞાન મેળવવાની તેમની આતુરતા વધતી જાય છે; એવે વખતે પરદેશી સાહિત્યકૃતિઓને તેમના મૂળ વાતાવરણ સાથે જ આપણી ભાષામાં ઉતારવી સારી છે.

સાંકળિયું

	૫૪
૧ બાપદીકરો	૯
૨ શહેર છોડ્યું	૧૯
૩ વનની વાટે	૨૪
૪ મા મળી	૨૮
૫ પહાડની ટોચ પર	૩૨
૬ આયોનો ગોવાળ	૩૪
૭ છૂપી સેવા	૩૮
૮ ભૂત ! !	૪૦
૯ ફરી માને આશરે	૪૭
૧૦ ઘેટાંનો ભરવાડ	૫૦
૧૧ અવગુણ કેડે ગુણ	૫૪
૧૨ એક સંતાન વધ્યું	૬૦
૧૩ કાવ્યરસનો આસ્વાદ	૬૬
૧૪ જળપ્રલય	૬૮
૧૫ જીની ક્યાં ?	૭૪
૧૬ પાણીના વહેણમાં	૭૭
૧૭ માળ મળી	૮૧
૧૮ ફરી પાછો શહેરમાં	૮૪
૧૯ નવી કેળવણી	૮૭
૨૦ વિવિધ અનુભવો	૯૧
૨૧ સર ગીબી	૯૯
૨૨ હૃદય ખૂંટ્યાં	૧૦૨
૨૩ લગ્ન	૧૦૬
૨૪ નવો જમીનદાર	૧૦૮

મૂગો સેવક

૧

બાપદીકરો

સ્કોટલેન્ડના એક શહેરની, સોએક વરસ પહેલાંની, વાત છે. શહેરના એક ધોરી રસ્તાને કાટખૂણે એક સાંકડી ગંદી ગલી હતી. તેમાં એક નાનો છોકરો ઘૂંટણિયે પડી ગટરનો કાદવ ખૂંદતો હતો, ને એક આઘેડ ઉંમરની બાઈ ઊભી ઊભી કર્કશ અવાજે એને ખૂમ પાડતી હતી: ‘અધ્યા રખડેલ! નીકળ હવે ગટરમાંથી!’ પણ છોકરો ઊઠે શાનો? તેનું ધ્યાન તો કશાકની શોધમાં લાગ્યું હતું. તેણે બેઠે બેઠે ખૂમ મારનાર સામે જોયું. કેવી સુંદર ભૂરી ને લાંબી આંખો! આંખો ને મોઢું જોનારને રહ લગાડે એવાં હતાં. છોકરાની ઉંમર એના વાન પરથી આઠ વરસની લાગતી હતી. માથે અસ્ત-વ્યસ્ત વાળ ચોમેર પથરાઈ ગયેલા હતા.

બાઈ ગુસ્સે થઈને જરાક આગળ તો વધી, પણ ઘેર કોક આવ્યાની ખબર પડી એટલે પાછી વળી ઘરમાં પેડી. સવારનો વખત હતો. ઘાડું ધૂમસ વિખેરાવા લાગ્યું હતું, ને સૂરજનાં કિરણ જરા જરા દેખા દર્ષ જતાં હતાં. એટલામાં છોકરાની નજર કશાક પર પડી, ને તેણે ઝડપ મારી ગટરમાંથી એ ચીજ ઉપાડી લીધી. એ જ ચીજ તે ક્યારનો શોધતો હતો. એ જાંબળા રંગનું કાચનું એરિંગ હતું. સૂરજના તડકામાં તે ચળકવા લાગ્યું, તે જોઈ છોકરો રાજી રાજી થઈ ગયો. એ લઈને તેણે દોટ મૂકી, ને એક પછી એક એમ એનેક શેરીઓ વટાવી ગયો. જઈને એક ભઠિયારાની દુકાને પહોંચ્યો, ને અંદર ગોઠવેલાં આના આનાવાળાં પાંઉ તરફ ભુખાળ નજરે જોતો બહાર જ ઊભો રહ્યો. કોકવાર કોઠએ એને આનો

આખો હોય ત્યારે આવું એકાદ પાંઉ લઇને તે ખાતો. બઠિયારાની વહુ દુકાનમાં બેઠી હતી, પણ તેની નાની છોકરી નિશાબેથી આવે ત્યાં સુધી તે રાહ બેતો બિભો રહ્યો. છોકરી આવીને ઠરસાથી ઘરમાં પેસવા જતી હતી ત્યાં જ એના હાથમાં છોકરાએ પેલું એરિંગ મૂકી દીધું.

‘હે ગીબી ! ક્યાંથી મળ્યું આ ?’ છોકરી આનંદભરે બોલી બિહી.

છોકરાએ મટર તરફ આંગળી કરી. માદીકરીએ એનો આભાર માન્યો. મા કહે: ‘કેવો બલો છોકરો !’ પેલાં આનાવાળાં પાંઉ-માંથી એક લઈ ગીબીને આપવા જાય છે ત્યાં તો એ પલાયન કરી ગયેલો !

ગીબી એ રસ્તાનો એક રખડુ છોકરો હતો. શરીરોમાં રખડતાં રખડતાં જ મોટો થયો હતો. એનાં કપડાં ચીંથરેલાલ હતાં; ને તે પણ કોઈ બિતરેલાં આખ્યાં હોય તે. પગ અડધા ઉઘાડા હતા. બેડા તો એણે જનમ ધરીને કદી વાપર્યાં નહોતા. શરીર પણ એવી કડક ઠંડીમાં લગભગ ઉઘાડું કહીએ તો ચાલે. પણ ગીબીને એની ફિકર નહોતી. પશુડું બિચારું, ફિકર કેવી તે સમજે પણ શું ? શહેરની ઘણી શરીરો એને જાણીતી હતી. ફેરિયા, બઠિયાના ને નાના દુકાનદાર બધાને એ ઓળખતો. ઘર પણ બહારથી બેઠને બધાં ઓળખી કાઢતો. ખાવામાં તો કોઈ વધું ઘટ્યું આપે તે જ. કોક દયાળુ આનો આપે ત્યારે પાંઉ લઇને ખાય. પણ મોટે ભાગે તો પાંઉની સોડમથી જ એને સંતોષ માનવાનો હોય. છતાં એનું શરીર તંદુરસ્ત હતું. કોઈનું પણ કંઈક કામ થાય તો કરી દેવાની વૃત્તિ કુદરતે કાણ જાણે એના સ્વભાવમાં જ મૂકી હતી. એટલે જ એણે આખી સવાર કાઢવ ખૂંદીને પેલી છોકરીનું ખોવાયેલું એરિંગ શોધી આપ્યું હતું. તેની આંખો તીક્ષ્ણ હતી. વસ્તુઓ શોધી કાઢવાની કંઈ

અજબ આવડત એનામાં હતી. એવી પારકી ચીજો શોધી તેના માલિકને તેણે પહોંચાડયાના અનેક પ્રસંગ બની ગયા હતા.

ગીચી શહેરની જાણે ચડવી ન હોય એવો હતો. આખો દિવસ શહેરમાં પગ લઈ જાય ત્યાં ફરવું, ને રાતે માળામાં ભરાઈ સૂઈ જવું, એ એનો નિત્યક્રમ હતો. એક જૂનું, ખખળી ગયેલું મકાન હતું ત્યાં એનો માળો હતો. ઈમારત એક કાળે ભવ્ય હશે એમ એની જીર્ણવસ્થા પણ કહી આપતી હતી. વચ્ચેના મોટા ચોકમાં દાદરો હતો તેની નીચે ભંડારિયા જેવી જગામાં લાકડાનો તકલાદી માંડવો હતો. તેમાં ભેસીને મીખીનો બાપ સવારથી સાંજે અંધારું પડતા સુધી ફાટેલા જોડા સાંધવાનું કામ કરતો. મોડી રાતે જઈ ત્રીજા માળના એક કાતરિયામાં સૂઈ રહેતો. પણ ક્યારે ને કેવી રીતે સૂવા જતો એની એને ખબર રહેતી નહીં, કેમકે એવે વખતે એ અચૂક દારૂના ઘેનમાં જ હોય. સવાર પડ્યે, કાતરિયામાં છું એટલી જ ખબર એને પડે. પાછો બીજો દિવસ શરૂ થાય. દહાડો આખો જોડા સાંધવા, ને જે કંઈ પૈસા આવે તેનો દારૂ પી ચકચૂર થવું, એ એના જીવનનો નિયમિત ક્રમ હતો. દિવસે ક્યારેક મનમાં પરતાવો થાય, પણ સાંજ પડ્યે તો દારૂની દુકાને હાજર જ હોય.

દારૂએ જ જ્યોર્જ ગેલબ્રેથના આવા બેલાલ કર્યા હતા. મૂળ એ હતો તો ખાનદાન કુટુંબનો. વડવો બેરોનેટ હતો, એટલે ‘સર’નો ખિતાબ કુળમાં પેઢીકિતાર ચાલ્યો આવતો હતો. જ્યોર્જની મા સારી હતી; ને બાપ પ્રામાણિક હતો, પણ ક્યારેક દારૂ પીને છાકોટો બનતો. દીકરાને એણે કેળવણી પણ ઠીકઠીક આપી. પણ કુટુંબની મિલકત બધી એના હાથમાંથી સરી ગઈ હતી, એ વાત દીકરાથી છૂપી રાખેલી. દીકરાને વારસો મળ્યો એક બાપની દારૂ પીવાની લતનો; ને તેમાં તેણે ઘણો વધારો કર્યો. તેની સ્ત્રી ખાનદાન કુટુંબની, સુશિક્ષિત, ને સંસ્કારી હતી. બાપ જીવ્યો ત્યાં સુધી તો વહુદીકરો શહેરના મોટા ઘરમાં મરીબાઈમાં પણ સુખશાંતિથી રહ્યાં.

ગીળીના જન્મ પછી મા થોડા જ વખતમાં મરી ગઈ. બીજે વરસે ડોસો મરી ગયો. મિલકત વેચાઈ ગઈ. જ્યોર્જ પાસે ન રહી ફૂટી બદામ કે ન રહ્યું ગુજરાનું સાધન. કોઈ એને કામ આપે એવી એની શાખ પણ રહી નહોતી. પીઠામાં મળતા એક બાઈબિંધે જોડા સાંધતાં શીખવ્યું ન હોત તો એને કાં તો અન્નના વાખા પડત, અથવા ભીખ માગવા વારો આવત. જે ઘર એક કાળે એનું પોતાનું હતું, ત્યાં જ દાદરા નીચે બેસી એ જોડા સાંધતો, ને રાતે એ જ ઘરના કાતરિયામાં પડી રહેતો.

આવા આપની આગળ ગીળી આટલાં વરસ કેવી રીતે ઊછર્યો એ નવાઇની વાત હતી. કોઈ કોઈ બાઈ દયા લાવીને જરા ખાવાનું આપે તેનાથી એનો નિર્વાહ ચાલતો. આપ તો દિવસ આખો કામ કરતાં પણ દારૂની જ ઝંખના કર્યાં કરે. દીકરા પ્રત્યે એને પ્રેમ નહોતો એમ નહીં, પણ દીકરો શું ખાય છે, ક્યાં ફરે છે, શું કરે છે, એ પૂછવાનું એને કદી સૂઝેલું જ નહીં. એને દીકરો હતો મૂંગો. કંઈક અકળ રીતે આપની સ્થિતિ સમજી ગયેલો. આપ એને માટે કાળજી રાખતો હોત તોયે શું કરત ? એણે ધણીવાર પશ્ચાત્તાપ કર્યો હશે; દારૂની લત છોડી દેવાનો નિશ્ચય પણ કર્યો હશે. પણ એવે વખતે વિચાર આવે: ‘બસ, આજે છેલ્લી જ વાર ! કાલથી દારૂને અડું જ નહીં ને !’ પણ એ નિશ્ચય બીજા દિવસનું સવાર પડે ત્યાં સુધી જ ટકે. જેમ દિવસ ચડે તેમ એની પીવાની તલપ વધતી જ જાય, ને સાંજે કામ પૂરું થયું કે લાગલો પીઠામાં જ જઈ પહોંચે. શ્વાસ લીધા વિના રહેવાય તો દારૂ પીધા વિના રહેવાય એવી એની દશા થઈ ગઈ હતી. ‘જુઓને, આ માણસ કેવો પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે,’ એમ કહી કોઈ કોઈ એની દયા પણ ખાતું.

પેલી બાઈ, જેણે ગીળીને હાક મારેલી, તે વિધવા હતી. તે જ દારૂની દુકાન ચલાવતી. તેનું નામ લડી કોલ હતું. રાતે એને ત્યાં પીનારા એક પત્ની એક આવતા, દારૂ લીંચતા, અર્પા મારતા, ને

મોડી રાતે છૂટા પડી લથડિયાં ખાતા ખાતા ઘેર પહોંચતા. કોલે આ ખૂરા ધધામાં પણ એક મર્યાદા રાખી હતી. તે પોતે દારૂ પીતી નહીં; અને પીનારાને દુકાનમાં ધીંગામસ્તી કરવા કે એલફેલ બોલવા દેતી નહીં. જ્યોર્જની પડતી દશામાં પણ તેની સાથે તે સમ્મતા બળવતી, ને ‘સર જ્યોર્જ’ કહીને જ તેને બોલાવતી. જ્યોર્જ અઠવાડિયે એકવાર, શનિવારે સાંજે, કોલને ત્યાં નહાય. કોલ એના ધણીનું જૂનું પણ ધોયેલું ખમીસ એને પહેરવા આપે. ને એ રીતે રવિવારની તૈયારી થાય. ગીમી [ગીમી એ ગિલબર્ટનું ટૂંકું રૂપ હતું.] રાતે દુકાનની બહાર ઊભો ઊભો રાહ જોયાં જ કરે કે ક્યારે આ મંડળ વિખેરાય. એનો બાપ મોટે ભાગે સૌથી છેલ્લો બહાર નીકળે. ચાલવાની શક્તિ પણ એાછામાં એાછી એનામાં જ રહી હોય બહાર નીકળે કે ગીમીનું રખવાળું શરૂ થાય. બાપ ડોલતો, લથડિયાં ખાતો ચાલે. ને ગીમી ક્યારેક આમળ, તો ક્યારેક પાછળ, ને ક્યારેક બામુમાં જઈ એને પડતો રોકે. ક્યારેક સહેજ ખેંચી કે હડસેત્રો મારી એને ચલાવે, ને મહામુસીમતે ઘેર — એટલે કે પેલા કાતરિયામાં — લઈ જાય. ગયા દોઢ વરસમાં, જ્યારથી ગીમી બાપને દોરી જવા લાગ્યો હતો ત્યારથી, જ્યોર્જ એક પણ વેળા ગટરમાં પડ્યો નહોતો, ને રસ્તામાં ધોરતાં ધોરતાં એણે રાત કાઢી નહોતી.

કાતરિયામાં દીવો તો હોય જ ક્યાંથી? એક જૂનોખખ થઈ ગયેલો ચાર પાયાવાળો ખાટલો એ એક જ વસ્તુ બાપના બધી-બાદ્યાં ઘરમાંથી જ્યોર્જ પાસે રહી હતી. ખાટલા પર એક કાળે પીંછાંની મુલાયમ સેજ બિછાવાતી, તેની જગાએ હવે માત્ર પરાળ પડવું રહેતું. એના પર એ બેભાન દશામાં ઝીંકાતો. પગ પણ નીચે લટકતા હોય તે ગીમી ઉપાડીને ખાટલામાં મૂકે ત્યારે. માની એક રખાઈ રહેલી તે બાપને ઓઢાડી પોતે, એક ક્ષણનો પણ વિવ્રંબ ક્યાં વિના, બેભાન બાપની સોડમાં લપાઈ જાય! ગીમીને

થાય જાણે પોતે મોટો વિજય મેળવ્યો. એને તે વેળા જાણે સ્વર્ગનું સુખ મળતું. કોઈ બાળક કદાચ એની માને પણ આટલી મમતાથી નહીં વળગ્યું હોય. સંસારમાં એનું કોઈ હોય તો તે એકલો આ બાપ જ હતો. એ જ એનું સર્વસ્વ હતું. બાપે કોઈ દિવસ એને બાથમાં લીધો નહોતો કે ચૂમી ભરી નહોતી એની એને પરવા નહોતી. આ સુખ થોડીક ક્ષણો જ ચાલતું, કેમકે જોતજોતામાં તો એ ઊંઘી જતો. પણ આ થોડીક ક્ષણોમાં આખા દિવસના રખડાટનું, ને મોડી રાત સુધીના જાગરણનું, વળતર મળી જતું.

પણ શનિવારની રાતે તો એના આનંદની સીમા રહેતી નહીં. રવિવારનો આખો દિવસ બાપા એના જ રહેવાના ! આખા અઠવાડિયામાં રવિવાર એનો ખરેખરા સુખનો દિવસ હતો. તે દિવસે તે કોલને ત્યાં બેવાર જઈ આવતો એ જ. તે સિવાય કાતરિયામાંથી પગ બહાર ન મૂકતો. રવિવારે લોકો દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા જાય. પણ તે શા માટે જતા હશે એની ગીબીને ખબર નહોતી. તે પોતે કદી દેવળમાં ગયેલો નહીં. બાપ રવિવારે દારૂ પીવાને પણ કામ ન કરે, એટલે રવિવારનો દિવસ તે છુટ્ટીનો દિવસ એટલો ખ્યાલ ગીબીને હતો ખરો.

*

આજે આવો જ એક રવિવાર હતો. બાપે જેમતેમ કરીને ઊઠી નાનકડો, અધૂરો રહેલો જૂટ સીવવા લાથમાં લીધો. તે જોતાં જ ગીબી હર્ષમાં આવીને તાળી પાડવા લાગ્યો. દર રવિવારે તે આમ હરખાતો. જૂટ એને માટે હતો ખરો ને ! આ બીજો જૂટ છે, એટલે જોડ રાત પહેલાં પૂરી થવાની ! સવારે નારતો કરવાનો ધરમાં તો હોય જ શાનો ! શહેરમાં કોક બટકું બાપે, પણ આજે તો દુકાનો પણ બંધ. એટલે ગીબી બાપ સામે બેસી એને દોરા આંબળા આપવાની ને એવી ઝીણી ઝીણી મદદ કરવા લાગ્યો. હૈયું તો આનંદથી

ઊભરાતું હતું. જાણે ક્યારે ખૂટ તૈયાર થાય ને ક્યારે પહેરું! વચ્ચે વચ્ચે તો ઊઠીને આપને બાથ ભરવાનું પણ મન થઈ જતું હતું. આપે પણ પોતાનું બધું વહાલ આ ખૂટમાં રેડ્યું નહોતું? રવિવારે સહુ દેવળમાં જાય ત્યારે એ દીકરા માટે ખૂટ સીવવા બેસતો. આપ બોલતો નહીં, ને દીકરો બોલી શકતો નહીં! અપોર થવા આવ્યા એટલે ગીબી ક્રોલને ત્યાંથી બાણું લઈ આવ્યો.

જમવાને ટેબલ નહોતું તેથી શું? આપના ઘરમાં આપની સાથે બેસીને જમવાનું મળે એ જ ગીબીને મન મોડું સદ્‌ભાગ્ય હતું. સાંજે અંધારું પડવા આવ્યું તે જ ઘડીએ ખૂટ તૈયાર થઈ રહ્યો. ગીબી કૂદકો મારીને આપ સામે ઊભો રહ્યો, ને આપ નીચો નમી દીકરાને પગે ખૂટ પહેરાવવા લાગ્યો. પણ એ દુર્દશા! ખૂટ પગે બેઠો નહીં. અગાઉ ત્રણવાર આવું જ બન્યું હતું. ખૂટ કેમ નાનો પડ્યો એ પૂછવાથી શો સાર? સર જ્યોર્જ રવિવારે જ ખૂટ સીવે. ખૂટ ધીરેધીરે કરતાં સિવાઈ રહે ત્યાં તો ગીબીના પગ મોટા થઈ ગયા હોય. અને સંભવ છે કે જ્યોર્જને ફાટેલા બેડા સાંધતાં આવડતું હોય પણ નવા બનાવતાં એવું સારું ન આવડતું હોય. અગાઉ જ્યારે આવું બનેલું ત્યારે બીજે દિવસે એણે એ ખૂટ વેચીને પૈસા દારૂમાં વાપરી નાખેલા. ગીબીએ રાજની પેઠે આ દુઃખ સહી લીધું. તેણે નિસાસો નાખ્યો, ને તેની આંખ ધીરેધીરે બીની થઈ, પણ આંસુનું ટીપું પડ્યું નહીં. તરત જ તેણે ખાટલા પર બેઠેલા આપ પાસે જઈ તેને બાથ ભરી. સર જ્યોર્જ એને બોળામાં બેસાડી ચૂમી લીધી, ને એની નિસ્તેજ આંખો ભરાઈ આવી. તેણે ફરી ગીબીના પગનું પરમાણું લીધું. ગીબી તો ખૂટ વિના ચાલવાને ટેવાઈ ગયો હતો. તેના પગનાં તળિયાં ધસાઈ ધસાઈને કઠણ ચામડા જેવાં થઈ ગયાં હતાં.

રાત પડી એટલે આપને રોજના આનંદની ઘડી આવી. પણ દીકરાના દેખતાં ખાટલી ઉઘાડતાં એને શરમ આવતી. ગીબીને

કોલને ત્યાં મોકલ્યો. એને ત્યાં તે દિવસે સાંજે ગીબીને દૂધ ને રોટી પેટ ભરીને ખાવા મળતાં. તે ઘેર આવ્યો ત્યાં તો પીવાનું શરૂ થઈ ચૂકેલું. ગીબીને મન આ વાતની નવાઈ નહોતી. તે તો હસતે મોઢે આપ સામે જઈને બેસી રહ્યો. આપે એને ખેંચી ખોળામાં બેસાડ્યો.

એણે ગંભીર અવાજે ગીબીને કહ્યું: ‘ગીબી, બેટા, દારૂનું એક ટીપું કદી મોઢામાં નાખીશ નહીં. બાટલી તરફ કદી હાથ જ લાંબાવીશ નહીં. ચોખ્ખા પાણી સિવાય કશું જ પીશ નહીં, દીકરા.’

આટલું કહેતાં કહેતાં એણે હાથ લાંબો કરી દારૂનો જામ લીધો ને મોટો ઘૂંટડો ભર્યો.

‘આ કામ કદી ન કરીશ, તને કહું છું, ગીબી,’ ફરી જ્યોર્જે કહ્યું.

ગીબીએ જોરથી માથું ધુણાવી ના બણી.

‘બરાબર, મારા વીર!’ આપે સંતોષ પ્રગટ કરતાં કહ્યું. ‘હું જો તને કદી બાટલીને અડતો જોઈશને, તો કબરમાંથી આવીને તારું માથું ફેડી નાખીશ, સમજ્યો?’

અહીં જામમાંથી બીજો ઘૂંટડો ભરાયો.

દીકરાએ તો આપને હંમેશાં પૂજ્યો હતો. મનથી પણ એની નિંદા કદી નહોતી કરી. તે સમજ્યો.

‘ગીબી,’ આપે થોડી વાર થોભીને કહ્યું, ‘હું મરી જઈશ પછી લોકો તને શું કહેશે, જાણુ?’

ગીબીએ માથું ધુણાવી પોતાનું અજ્ઞાન વ્યક્ત કર્યું.

‘તને સર ગીબી જેલપ્રેથ કહેશે, દોસ્ત! એ નામ સાચું છે. કોઈ બલે કહે કે તારો આપ મોટો હતો. પણ એમનું કહેવું સાંભળીશ નહીં, ગીબી. એટલું જ ધ્યાનમાં રાખજો કે તું સર ગીબી છે, ને તારે કુટુંબની આખર સાચવવાની છે, મારા રતન! એ આખર

તું દારૂ પીશે તો નહીં સાચવી શકાય. આ દારૂએ જ ગેલએથ કુટું-
બનું સત્તાનાશ વાળ્યું છે. મારા દાદા મારા કરતાં બેવડા કાઠાના
હતા, ગીબી. પણ એમને મેં દારૂ પીને ગટરમાં પડેલા જોયા હતા,
એટલી એક જ એમની યાદદાસ્ત મને રહી છે. એમણે જે કંઈ હતું
તે બધું દારૂની લતમાં વેચી માર્યું, —જમીનો મઈ, જાગીર મઈ, ને
મારા આપા પાસે ડાવરકાઠા પર એક એકર પણ જમીન ન રહી.
મારા આપા ભણા માણસ હતા. પણ દાદાએ એમને નાનપણથી જ
દારૂની લત લગાડી ને ભણાવ્યા નહીં. એમણે જે કંઈ ખાતી રહેલું
તે પૂરું કર્યું. ને મને પેલા દારૂડિયા દોસ્તે આ ધંધો ન શીખવ્યો
હોત તો તારી ને મારી ભગવાન જાણે શી વસ્તે થાત ! હવે સૂઈ
જા, બચ્યા !'

ગીબી રજાઈ ઓઢીને સૂઈ ગયો, ને અંદરથી ડોકિયું કરી આપ-
ની પીઠ જોવા લાગ્યો. સર જ્યોજે અડમોએક કલાક દારૂ પીધાં
કર્યો. પછી એકાએક ઊડી, પથારી તરફ મોઢું કરી, પેટી પર
ઘૂંટણિયે પડ્યો ને કણસતાં કણસતાં બોલવા લાગ્યો:

‘ હે ભગવાન, હું નરકતું દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું. હે નાથ,
હું શેતાનના પંજમાં ફસાઈ ગયો છું. દારૂ મને એના ફંદામાંથી
છૂટવા દેતો નથી. એને માટે તું મને સજા કરીશ, હે નાથ ? એમ
કરવાથી તને શો લાભ થશે તે તો હું નથી જાણતો. પણ તું જે
કરીશ તે સારું જ હશે. મને એટલું જ થાય છે કે મેં તારી ઇચ્છા-
નો અનાદર ન કર્યો હોત તો કેવું સારું થાત ! હવે શું થાય, તું
મને શી સજા કરીશ, મને કોણ મદદ કરે, એ કશું હું જાણતો
નથી. તું તો બધું જ જાણે છે, હે નાથ. એટલે તને ખબર છે કે
મારા પેટમાં છાંટો પાણી ન જાય ત્યાં સુધી મારાથી વિચાર પણ
કરી શકાતો નથી. એકવાર શરૂ કર્યું કે પછી વધારે પીધા વિના
રહેવાતું નથી. હે ભગવાન, દારૂથી હું આવો પશુ બની જઈશ એવી

તને જો ખબર હતી, તો દારૂ જેમાંથી અને છે એ ચીજો તે શા સારું બનાવી ?'

આટલું બોલી તેણે દારૂનો મોટો ઘૂંટડો ભર્યો, ને આમળ કહેવા માંડ્યું :

‘હે પ્રભુ, મારે માટે કશી જ આશા નથી શું ? એમ કેમ બને ? હે નાથ, શેતાનના પંજમાંથી મારો છુટકારો કર. હે ભગવાન ! હે પ્રભુ ! હું લાયક બની જઈ છું. મને નરકમાં ન મોકલીશ.’

આટલું કહેતાં કહેતાં એની જીભ થોથરાવા લાગી. તે ઊંઠારા કરતો સામે ખાટલા પર પડ્યો, ને તેનો અવાજ ધીરેધીરે બંધ પડી ગયો. ગીબીએ એનો એકેએક બોલ સાંભળ્યો હતો. બોલવાનું બંધ થયું એટલે તેને ઊંઘ આવી ગઈ.

થોડીક વાર ઊંઘીને ગીબી જાગ્યો ત્યારે ઘેર અંધારું હતું, ને તે બાપની સોડમાં સૂતેલો નહોતો. હાથ લાંબો કરી ફાંફાં મારવા જતાં બાપનું માથું હાથમાં આવ્યું. એણે ઊઠી બાપને જગાડવાનો, ને ન જાગે તો ખાટલા પર લાવવાનો, પ્રયત્ન કર્યો. પણ એમાંયે કંઈ વળ્યું નહીં, ને સર જ્યોર્જનું શરીર ઊલટું જમીન પર ઢળી પડ્યું. બીજો ઉપાય નથી એમ જોઈ ગીબીએ ખાટલા પરથી ઓસીકું ખેંચી આણી બાપના માથા નીચે મૂક્યું. એને ગોઠડી ઓઠાડી, ને તેમાં ભરાઈ જઈ, બાપની સોડમાં ઊંઘી ગયો.

તે રાતમાં ફરી જાગી ઊઠ્યો ત્યારે ટાઢ ખૂબ વાવા લાગી, તે ઉડાડવા અનેકવાર ઊઠમેસ કરી. પણ જરાયે અવાજ ન થયો દીધો. બાપા ઊંઘતા હતા ખરાને ! કાતરિયામાં અંધારું નહોતું, કેમકે આકાશમાં ચંદ્ર ઊગ્યો હતો. જરા હૂંફ જુળી એટલે ગીબીએ બાપ સામે નજર કરી. મોંનો આવો વિચિત્ર દેખાવ તો એણે કચારેય જોયો નહોતો. તે બાપના પર પડ્યો; તો મોઢું ઠંડુંહિમ લાગ્યું.

તેણે ડરતાં ડરતાં આપને ખેંચીને હલાવ્યો, પણ તોયે આપ જાગ્યો નહીં. એ તો ઇશ્વરના દરબારમાં હિસાબ આપવા પહોંચી ગયો હતો.

પણ ગીબીને મોત ઠેવું હોય ને કેમ આવે એની કશી ખબર નહોતી, એટલે એણે તો જમાડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ જ રાખ્યો. છેવટે જોયું કે આપનું મોટું ફાટેલું છે છતાં એમાંથી શ્વાસ આવતો નથી. એટલે એનું હૈયું ફાટવા લાગ્યું. પણ આપની આંખ ઉઘાડીને અંદરનો દેખાવ જોયો પછી તો એ અનાથ બાળકની નિરાશાની ચીસથી આખું ઘર ગાજી ઊઠ્યું.

૨

શહેર છોડ્યું

દિવસો જતાં ગીબીનું દુઃખ ઓછું થયું, ને તે પહેલાંની પેઠે શેરીઓમાં ફરવા લાગ્યો. પણ પિતા જતાં એનું સ્વર્ગનું સુખ ગયું હતું. શેરીઓ, લોકો, દુકાનો, ઘોડા, કૂતરાં, ને ભૂખ લાગે ત્યારે આનાવાળાં પાંડિ, ને એનાં એ જ હતાં. પણ પિતા વિના ગીબીને એ બધામાંથી અડધો આનંદ ઊતરી ગયો હતો. લોકો પહેલાંની પેઠે જ એના પર દયા લાવીને એને આનો, પાંડિનો દુકડો, માંસની કાતણી, કે જૂનું પાટલૂન એવું એવું આપતા. જોડા કાઢી આપતું નહીં, ને ગીબીને એની જરૂર કે ઇચ્છા પણ નહોતી. ગીબી ખાવા-પીવાની ચિન્તા રાખતાં કદી શીખ્યો નહીં. પણ આપની સોડમાં સૂતાં જે સુખ મળતું તે કોણ આપી શકે? જ્યોર્જ બસે દારૂડિયો હતો, પણ હતો તો આપને !

કેટલાક લોકોએ થોડાક પૈસા ભેગા કરી, ગીબીને સુધારવાના વિચારથી, એને વરસ માટે એક બાઈની પાસે મૂક્યો. બાઈ નિશાળ

ચલાવતી; તેમાં છોકરાં રાગડા કાઢતાં કંઈક બજન શીખતાં હતાં. ગીખી તો ખુલ્લી હવા, કુદાકુદ, મોકળાશ એ બધાને ટેવાયેલો. એને ગાંધાઈ રહેવાનું મને? વળી એણે માણસોના ચહેરા પર દયાનો ભાવ જોયેલો. એવો ભાવ આ બાઈના ચહેરા પર નહોતો. એટલે એણે તો એક રાત એના ઘરમાં સૂઈને વળતી સવારે દોટ મૂકી; ને પાછો પનાંજિયાની પેઠે શહેરમાં ફરતો થઈ ગયો.

તે સૂઈ ક્યાં રહેતો? ઉનાળામાં મને ત્યાં. શિયાળામાં જ્યાં મરમાવો ને હૂંફ મળે ત્યાં. ક્યારેક કોઈ ભઠિયારાની ભટ્ટી પાછળ લાંબો થતો. ક્યારેક આટાની ચક્કીના એંજનની ભટ્ટીમાં સળગાવવાના ઘાસમાં દટાઈ જતો. ક્યારેક પાણીની ટાંકીના એંજનની ભટ્ટી પાસે પડી રહેતો.

તમે પૂછશો, કોઈ એને પોલીસને ન સોંપતું? એના મોઢા પર એવી મીઠાશ હતી કે એને પોલીસને સોંપવાનું મન જ કોઈને ન થાય. પોલીસ એને પકડીને કરે પણ શું? એણે કોઈને કદી તુકસાન કર્યું નહોતું. કોઈની એક સળી સરખી ઉઠાવી નહોતી. વળી એનામાં ખોવાયેલી ચીજો ખોળી કાઢવાની કંઈ અજમ આવડત હતી. એટલે પોલીસને તો ઊંચટી ફેટલીકવાર એની મદદ મળતી જે ચીજો જડે તે ગીખી પોલીસને સોંપી દેતો. પછી એનું શું થતું એની પૂછપરછ એણે કદી કરી નહોતી. એ જાણવાની એને દરકાર પણ નહોતી.

એ સિવાય એક ખીજો પણ ગુણ એનામાં હતો. એ ગુણ કેળવવાનો પ્રસંગ એને બાપના જીવતાં મળ્યો હતો. એ વાતની એને લહે હતી એમ કહીએ તો ચાલે. પહેલાં જેમ બાપને લઈ જતો તેમ હવે ખીજ દારૂડિયાને જોતાં તેને જો એમ લાગે કે એની સુધ-બુધ ઠેકાણે નથી, તો છેક ઘરના બારણા સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી તેનો સાથ છોડતો નહીં. એને માટે તે મોડી રાત સુધી ઉજાગરા પણ કરતો. પોલીસ કહેતી કે શહેરમાં કોણ કોણ દારૂ પીએ છે, તે ક્યાં રહે છે, એટલું જ નહીં પણ ક્યાં જઈને પીએ છે, એ

અધાની ગીબીને ખબર છે. એ અભાગી લોકોની ભાળ રાખનાર એ ઈશ્વરે મોકલેલો દેવદૂત હતો. જેમની તે આટલી અધી સેવા કરતો તે માણસોને એ કોણ છે, ને ક્યાં રહે છે એ વાતની કશી જ જાણ નહોતી; આવો એક છોકરો પોતાને પહોંચાડી જાય છે એ બાન પણ એમાંથી જવલ્લે કોઈને રહેતું હશે. એ કામ માટે આભાર કવચિત જ મળતો. આનો બે આના તો કદી મળતા નહીં. ઊલટું ઘણીવાર માળ ને વધારામાં માર મળતાં ખરાં. પણ એનું શરીર એટલું ચપળ હતું કે મુઝો પડવા આવે ત્યાં તો એ દૂર ભાગી ગયો હોય.

શિયાળાની ટાઢ ગઈ ને ઉનાળો આવ્યો એટલે તો તેને ગમે ત્યાં સૂવાની છૂટ થઈ ગઈ. ફેટલીકવાર તો તે કબ્રસ્તાનમાં, કે અંદર પર વદાણમાંથી માલ ઊતરતો હોય ત્યાં આખી રાત જાગતો પણ ખરો; અથવા ક્યારેક રાતે ફર્યાં કરતો. આમ કરતાં તેને આકાશનાં તારા ને નક્ષત્રો જોવાની ટેવ પડી. રાતે બગીચાઓમાંથી ફૂલોની ઓર મુગંધ આવતી. ઉનાળામાં ‘રૂઢોબેરી’ નાં ફળ ઢમલે ઢગલા થાય, એટલે ક્યારેક તે પણ ખાવા મળતાં.

ગીબી હવે કોલને ત્યાં કદી જતો નહીં. ત્યાં એનો બાપ તો હોય નહીં. એટલે એને જતાં ડર પણ લાગતો. કોલને અંતરમાં ઊંડે ઊંડે એમ તો થતું જ હશે કે સર જ્યોર્જના મોતમાં ને આ છોકરાની ખૂર્ચી હાલતમાં મારો પણ કંઈક ભાગ તો ખરો જ ને! ગમે તેમ પણ જ્યોર્જના મરણ પછી એનું ગાડું પાટા પરથી ઊતરી ગયું. તેણે જે મથાંદા રાખી હતી તે તૂટી ગઈ. હવે તે સ્ત્રીઓને દારૂ આપતી, જીગાર રમાવા દેતી, ને ધિગાણું થતું રોકતી નહીં. દુકાન બદલી બીજા લતામાં ગઈ ત્યાં તો ફેટલીકવાર કનિયા ને મારામારી થતાં, ને લોહી પણ રેડાતું. બાપના મરણ બાદ વરસેક પછી ગીબીને કોલ અચાનક મળી ગઈ, તે પછી તે તેને ત્યાં આવતો જતો થયો. કોલની અવદશા જોઈ તેને મનમાં તો દુઃખ થયું, પણ કરે શું?

આવી સ્થિતિમાં પણ ગીખી શુદ્ધ ને પ્રામાણિક કેમ રહી શક્યો? એનું કારણ એક જ હતું. ઇશ્વરે એનામાં માણસો પ્રત્યેના પ્રેમનું જે ખીજ વાળ્યું હતું તેનો વિકાસ અપાટભરે થઈ રહ્યો હતો. માણસનું મોં જોતાં જ તેના હૃદયમાં પ્રેમનો ઝરો ફૂટતો. આવો મનુષ્યપ્રેમ સહુમાં ઓછોવત્તો હોય છે. નથી કોનામાં હોતો? પણ ગીખીમાં તે તરી આવતો હતો. ગીખીને એકલાં મનુષ્ય પ્રત્યે નહીં, જનવરો પ્રત્યે પણ પ્રેમભાવ હતો. ફેટલીકવાર તે ગરીબ લતામાં રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય, ને પાંજરામાં પૂરેલો પોપટ જોવામાં આવે. આ નાનકડા માનવ-પંખીને છૂટા કરવાની સ્વતંત્રતા એટલી બધી વહાલી હતી કે એને આ પાંછાવાળા પંખીને બંધનમાં પડેલું જોઈ દયા આવતી. એવા કેદીને જોઈ તે ઘણું ભાગે તો નાસી જતો. ફેટલીકવાર ઊભો રહી પેલા પંખીને દિલાસો આપતો. એકવાર તો એક નાની દુકાન બહાર લટકતું પાંજરું ઉઘાડી અંદર પુરાયેલી મેનાને ઉડાડવા જતાં જ પકડાઈ ગયેલો. એની જગાએ ખીજો કોઈ હોત તો પાંજરાના માલિકે એને ચૌદમા રતનનો સ્વાદ ચખાડ્યો હોત. પણ ગીખીને જોયો એટલે તેની સામે સફેદ હસી પાંજરું બે હાથ વધારે ભીંચું લટકાવી દીધું. જે ઝાકરાના હૈયામાં આવો પ્રેમ ભરેલો હોય, ને જેને આવાં આવાં અનેક સેવાનાં કામ કરવાનાં હોય, તેને નવરાશ ક્યાંથી મળે? ને નવરાશ ન મળે તો ખૂરા વિચાર એના મનમાં પેસે ક્યારે? ને ખૂરી ટેવો પડે ક્યારે?

કોલને ત્યાં એકવાર એને સાંભેા નામના એક હબસી ખલાસી સાથે દોસ્તી થઈ. સાંભેા થોડા દિવસ માટે ત્યાં રહેલો હતો. તેનું શરીર પહાડ જેવું મજબૂત હતું. પણ એનો સ્વભાવ ખૂબ ભલો હતો. રસ્તે તોફાની છાકરા એની કાળી ચામડી જોઈ હાંસી કરે તો એ ફક્ત તેમની સામે હસી એના ચક્રચકતા સફેદ દાંત દેખાડે. ગીખી માટે એને ઘણું વહાલ ઊપજ્યું હતું, ને ગીખી પણ એના પ્રત્યે એવો જ ભાવ રાખતો.

સાંભેા કદી જુઠાર રમવા બેસતો નહીં. એકવાર સફેદ

મસ્કરીમાંથી મામલો વીકર્યો, ને વાત મારામારી પર આવી ગઈ. જુગારીઓને સાંભોએ તે વેળા તો હાલ્યા, ને ગીબીને સાથે લઈ સૂવા ગયો. મધરાતે જડીને ગીબી જુએ છે તો પોતે એકસો તેને લાગ્યું જાણે મારા બાપા બીજવાર મરી ગયા; કેમકે એ સૂઈ રહ્યો ત્યારે તો સાંભોની સોડમાં હતો. તપાસ કરી તો જોડેની ઓરડીમાં મારામારી ચાલતી હતી. એટલામાં લોહીની ધાર છૂટી, ને લડનારા નાહા. ગીબી તે તરફ દોડ્યો. ‘હે ભગવાન ઈશ્તુ!’ એ શબ્દો તેને કાને પડ્યા, ને પછી કશું સંભળાયું નહીં. એ સાંભોના આ સંસારમાં હેલા શબ્દો હતા.

ઓરડામાંનો દેખાવ જોઈ ગીબી થોડીક ક્ષણ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. પછી શું બન્યું એ એને યાદ રહ્યું નહીં. એને ભાન આવ્યું ત્યારે તો એ રસ્તા પર પવનની પેડે નાસતો હતો. પરાડ થવા આવ્યું ત્યારે એ ડાવર નદીના પુલ પર હતો. પોતે ક્યાં જતો હતો તેની તેને ખબર નહોતી. માત્ર તેને હવે શહેર છોડીને ચાલ્યા જવું હતું. ગઈ રાતના જેવો દેખાવ તેણે કદી જોયો નહોતો. પાપ ને ખૂરાઈનું પહેલવહેલું ભાન તેને કાલે રાતે થયું હતું. વહાણું વાચે તો તે એટલો દૂર પહોંચી ગયો કે હવે શહેરના કેટલાક મિનારા જ દેખાતા હતા. પણ હવે જવું ક્યાં? એકાએક તેને પિતાનો શબ્દ યાદ આવ્યો: ‘ડાવરકાંઠો’. ‘આ જ ડાવરકાંઠો. લાવ હજુયે આગળ ચાલ્યો જઈ.’ તેણે પગ ઉપાડ્યા. વિશાળ, કાળી ને ભેંકાર ડાવર નદી બીજ બાજુ વહી જતી હતી.

શહેરમાં પોલીસે ખૂનની તપાસ કરી તેની સાથેસાથે ગીબીને માટે પણ ખોળખોળા થઈ રહી. ગીબી રાતે તો સાંભોની સાથે સૂતો હતો, અને મયો ક્યાં? પોલીસ શહેરનો ખૂણેખૂણો શોધી વળી ગીબી શહેર બહાર ચાલ્યો ગયો હોય એવો તો ખ્યાલ જ કોઈને ન આવ્યો.

વનની વાટે

ગીબી હવે ઘર વિનાનો થયો હતો. માણસો વિનાની દુનિયા તેણે આજ લગી જોઈ નહોતી. એ માણસોની દુનિયા છોડીને તે ભાગ્યો હતો. તેને નિંદગીમાં પહેલી જ વાર લાગ્યું કે હું એકલો છું ને મારું કોઈ નથી. એપ્રિલ માસના છેલ્લા દિવસો હતા. હવા તાજી હતી. વરસાદનું એક ઝાપડું આવી ગયું હતું, ને બીબીની તૈયારી હતી. સૂર્યોદયનો વખત થયો. ગીબીએ સૂર્ય આથમતો જોયેલો, ઊમતો કદી જોયો નહોતો. શહેરનાં કેટલાં છોકરાંએ જોયો હશે? અરુણોદયનો લાલચોળ રંગ જોઈ એને રાતે સાંભોના ગળામાંથી વહેતું લોહી યાદ આવ્યું; તેણે ચીસ પાડી, ને સૂરજ સામે હાથ અક્ષાબ્ધા. શહેરમાં તેણે ઝાડ જોયાં હતાં. દરિયો પણ જોયેલો. પણ વન કદી જોયું નહોતું. બીબી થયેલી ધરતીમાંથી મીઠી સોડમ છૂટતી હતી, તે તેને નવી લાગી. એને તો મનમાં એક જ રટણ હતું: ડાવરને કાંઈ કાંઈ ચાલ્યા જવું. નીચે ડાવર વહી જતી હતી. તેનું વહેણ ક્યાંક ઊંડું ને શાંત હતું; તો ક્યાંક છીછરું હતું, ને તેના પર મીઠા હાસ્યના જેવી લહેરો આવી જતી. ઘોરી રસ્તાની એક બાજુ નદીની સીધી ધસ હતી; ને બીજી બાજુ ખેડેલાં ખેતરો ને ઝાડી હતાં. રંગબેરંગી ને ખુશખોદાર ફૂલો નજરે પડતાં હતાં. આટલું ચાલ્યા પછી ગીબીને બૂખ તો લાગવા માંડી હતી. પણ આ વગડામાં ખાવાનું ક્યાંથી મળે ?

આમળ જતાં ઘર આવવા લાગ્યાં. વાડીઓ આવતી ગઇ. ખેતરો આવ્યાં. પણ ગીબીને ક્યાંયે ખાવાનું માગવાનું સૂઝ્યું નહીં. ઘર શહેરનાં ઘર જેવાં નહોતાં, ને એને ગમ્યાં નહીં. ખાવાનું માગવા બીજા ને ના પાડે તો ? છેવટે એક સલગમ (એક કંદ)નું ખેતર આવ્યું. ત્યાંથી તેણે પીળાંપીળાં સલગમ ઉપાડાય એટલાં લીલાં,

ને આગળ ચાલ્યો. ચાલતો જય ને સલગમ ખાતો જય. આમ સલગમ લેવામાં કશું ખોટું કર્યું છે એવો ખ્યાલ જ એને નહોતો. શહેરમાં એણે કદી ચોરી કરી નહોતી. આમ જતો હતો ત્યાં રસ્તાની બાજુમાં ગાયો ચરાવતી એક નાની છોકરીની નજર એના પર પડી, ને એને સલગમ ચાવતો જોઈ તેને દયા આવી. તેની પાસે ઓટનો રોટલો હતો તેમાંથી બટકું આપ્યું તે ગીબીએ રાજ થઈને લીધું. આગળ જતાં એક વહેળો આવ્યો એમાંથી ચોખ્ખું પાણી પીધું.

ચાલતાં ચાલતાં સાંજ પડી ને અંધારું થવા આવ્યું એટલે સૂવું ક્યાં એ સવાલ ઊભો થયો. એટલામાં એક વાડીને દરવાજો આવ્યો. તેના પર ચડીને જોયું તો નાના ઘર જેવું એક લાકડાનું પાંજરું પડ્યું હતું. તેમાં સરસ પરાળ પાથરેલું હતું. ગીબીને થયું તો ખરું કે આ કૂતરાને રહેવાની જગા છે. કૂતરાની સાંકળ પણ જોઈ. તોપણ તે અંદર પેઠો, ને જેટલું ઘાસ શરીર પર નંખાય એટલું નાખી ધસધસાટ ઊંઘી ગયો. થોડી વારમાં કૂતરો પણ આવીને દાખલ થયો. તેના અવાજથી ગીબી જાગ્યો, ને જુએ તો મોટો ડાહિયો! શહેરમાં એકબેવાર કૂતરાં એને કરડેલાં, એટલે કૂતરાંથી એ ડરતો. બહાર નીકળી નાસી જવા જય ત્યાં તો કૂતરાએ પણ પાછળ જવા મોટું કાઢ્યું હવે ગીબીએ એક નવી જ યુક્તિ કાઢી. તેણે જોરથી ભસવા માંડ્યું. તે સાંભળી કૂતરો તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. કૂતરાનો ગભરાટ જોઈ ગીબી ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. પછી બે દોસ્ત એકબીજાને ગેલ કરવા લાગ્યા. ગીબીએ કૂતરાને બાથ ભરી, તેને થાપડવા માંડ્યો, ને બચ્ચીઓ કરવા માંડી. થોડી વારમાં તો બંને જોડાજોડ સૂઈ ને ઊંઘી ગયા.

કોકનાં પગલાં વાગ્યાં એટલે ગીબી પાછો જાગ્યો. એક બાઈ આવીને કૂતરા માટે કંઈક ખાવાનું મૂકી ગઈ. કૂતરાએ તો લાકડાની મોટી વાડકીમાં મોં ઘાલી સપાટાબંધ ખાવા માંડ્યું. ગીબીને પણ ભૂખ તો હતી જ. ઓટમીલની ઘેંસ ને દૂધ જોઈ તેના

મેંમાં પાણી છૂટ્યું. પણ પેસો કૂતરો હમણું તો બધું સાફ કરી જવાનો ! વાર લગાડી કે ખલાસ ! ગીબીએ હાથમાં મોટા કોળિયા લઈ ખાવા માંડ્યું. કૂતરો ન બસ્યો, કે ન તેણે ગીબીનો હાથ ખસેડી નાખ્યો, પણ ખાવાની ઝડપ વધારી, ને જોતજોતામાં તો વાઝીતું તળિયું ચાટવા લાગ્યો. ગીબીને મળ્યા તો થોડાક જ કોળિયા; પણ આવું સારું ખાવાનું એને આજે આખા દહાડામાં મળ્યું નહોતું. ખાઈને બંને દોસ્ત જોડાજોડ, એકબીજાના હાથપમ ભેગા કરીને, સૂઈ ગયા.

સૂર્યોદય થયે ગીબી ઊઠ્યો. કૂતરાના આતિથ્યનો બદલો વાળવા તેનો પટો છોડ્યો એટલે કૂતરો દોડતો દોડતો અલોપ થઈ ગયો. ગીબીએ પણ રસ્તો માપવા માંડ્યો. નદી તો આખે રસ્તે અવાર-નવાર દેખાયા જ કરતી રહી.

ખીજે દિવસે એને રખડુ બિખારીનું એક કુટુંબ મળ્યું તેણે પેટ ભરાય એટલું ખાવાનું આપ્યું. ગીબીનું રૂપાળું મોં જોઈ એને રાખી લેવાનો ને ભીખ માગવામાં એનો ઉપયોગ કરવાનો એ લોકનો વિચાર હતો. પણ ગીબી એમનો ઈરાદો એમનાં મોં પરથી કળી ગયો, ને મધરાતે જ એ લોકોના ચીંથરિયા તંબૂમાંથી ઊડીને ચાલતો થયો. એક જગ્યાએ છોકરી ગાય દોહતી હતી. ગીબીએ ગાયો જોયેલી, પણ તેના આંચળમાંથી દૂધની સેરો ફૂટે એ દેખાવ એને માટે નવો હતો, એટલે તે જોવા ઊભો રહ્યો. એને મોં ફાડીને ઊભો રહેલો જોઈ છોકરીને એટલું બધું હસવું આવ્યું કે તોફાની માથે લાત મારી દૂધની તાંબડી ઊંધી વાળી. જમીન પર દૂધનાં ખાખડાં ભરાયાં. તે જોઈ ગીબી નીચો પડી વાછડાની પેઠે બચબચ કરતો દૂધ પીવા લાગ્યો. દૂધ ટોળાઈ મધું એનો ઠપકો મળશે, એ વિચારથી છોકરીને દુઃખ થયું. પણ વધારે દુઃખ તો આ બાળકને એટલો ભૂખ્યો જોઈને થયું. એને ઊભો રાખી તે ઘરમાં ગઈ, ને રોટલાના બે મોટા કકડા લાવી એને આપ્યા. આમ ગીબીને કચાકચી ને

કચાંકથી ખાવાનું મળી રહેતું. પીવાના પાણીની તો ખોટ જ નહોતી. સુવાની જગાનો પણ વનમાં તોરો નહોતો. આમ ગીબીના દિવસો જવા લાગ્યા ને રસ્તો કપાવા લાગ્યો. નદી દહાડે દહાડે નાની નાની થતી જતી હતી. ગીબી હવે કુદરતના એકાંતથી સારી પેઠે ટેવાયો હતો. હવે તેને એકલા ફરતાં ને સૂતાં ખીક નહોતી લાગતી. સાદામાં સાદાં ફૂલો પણ તેને સુંદર ને સુશોભિત લાગતાં. પવન એનો મિત્ર હોય એમ એને સુવાસ આપતો, ને એના માલ પર મીઠી ચૂમી લેતો. આવી ચૂમી એને આજ સુધી કોઈએ લીધી નહોતી.

એક દિવસ સાંજે એક વાડીનો દરવાજો ઠેકા તે અંદર ગયો, ને સુંવાળું ઘાસ ઊગેલું હતું તેમાં સૂઈ ગયો. રાતે જાગ્યો ત્યારે ચંદ્ર આકાશમાં ઊંચે ચડેલો હતો. તેના અજવાળામાં તેણે ઘાસના પૂળા ઊંચા ગોઠવી રાખેલા જોયા. ટાઢ વાઈ એટલે પૂળા વચ્ચેની બખોલમાં બરાઈ ઊંઘી ગયો. પૂળાની એક બાજુ નાના ઘર જેવું હતું, ને તેને બે બારણાં હતાં. તેમાંનું એક આડું ખસેડીને ઉઘાડી શકાય એવું હતું. એ ખિલાડીને રહેવાનું ઘર હતું. અનાજના કોઠારમાં ઉંદર રંજાડ કરે, પણ ખિલાડી સુરક્ષિત. એ તો ઊલટી ઉંદરને સાફ કરે. એટલે એને કોઠારમાં રહેવાનું મળે. માત્ર દૂધના કેટલાનું બારણું વાસેલું રાખવું જોઈએ. ગીબી જેમતેમ કરીને આ ખિલ્લી-ઘરમાં પેઠો, ને ઘાસમાં સૂઈ રહ્યો. મોડી રાતે બે માણસો અનાજ ફૂટીફૂટીને તેમાંથી દાણા કાઢવાનું કામ કરવા આવ્યા, ને થોડુંક કામ કરી પાછા ગયા. સવારે ઊઠ્યો ત્યારે ખાવાનું શોધી જોયું, પણ કંઈ મળે નહીં. કોઠારના ઉપલા ભાગમાં ઘાસથી ભરેલું ખુલ્લું માળિયું હતું ત્યાં ચડ્યો. ત્યાંથી એક છાજલી પર કેટલીક પનીર પડી હતી ત્યાં પહોંચ્યાતું હતું, એટલે તેમાંથી પનીર લઈને ખાધી. ત્યાં તો પેલા માણસો પાછા આવ્યા. ઊતરીને બહાર જવાનું મન તો ધણું હતું, પણ હવે જવાય કેમ કરીને? એટલે માળિયા પર જ પડી રહ્યો. છેવટે થાકીને માળિયાની બીજી તરફ શું છે એ જોવા

નજર નાખી, તો ત્યાં ઘોડા બાંધેલા દીઠા. એમાં એક તો સુંદર ઘોળો ઘોડો હતો. થોડી વારે એક માણસ તખેલાનું બારણું ઉઘાડી અંદર આવ્યો, ને બે ઘોડાને હોડી લઈ જતાં બારણું ઉઘાડું મૂકી ગયો. ગીબી માળિયા પરથી તખેલામાં ઊતર્યો, ને બહાર દોડી ગયો. બહાર ખુલ્લું ખેતર હતું. ત્યાંથી પાસેના એક વહેણામાં પાણી પીવા પહોંચી ગયો.

૪

મા મળી

પાણી પીતાં પીતાં એને વહેણો ક્યાંથી આવે છે એ શોધી કાઢવાનું મન થઈ આવ્યું, એટલે તેને કાંઠે કાંઠે ચાલ્યો. આ વહેણો તો બહુ દૂર લઈ જશે એમ લાગ્યું. એટલે બીજું એક નાનું વહેણિયું એને મળતું હતું તેને કાંઠે કાંઠે ચાલવા માંડ્યું. સહેજ આગળ જતાં એક પુલ આવ્યો. તેની સામી બાજુ લોખંડનો દરવાજો હતો. તેની બે બાજુ બે થાંભલા હતા, ને તે દરક પર પથ્થરનું ઘડેલું વરુનું માથું હતું. ત્યાંથી આગળ રસ્તો સીધો નહોતો. ક્યારેક વહેણાના પાણીમાં ચાલવું પડતું. તો ક્યારેક એની ઊંચી પથરાળ ધસ પર ચઢીને જવું પડતું. ઠાકવાર એકાદ ખેડેલું ખેતર પણ આવી ચડતું.

આટલી રખડપાટ પછી ગીબીનો દેખાવ કેવો હતો એનું સહેજ વર્ણન આપવું સારું છે. પોશાક કહી શકાય એવું કંઈ એને શરીરે નહોતું કહીએ તો ચાલે. ખમમાં જોડા તો નહોતા જ. પાટલૂનનો ખમનો ભાગ ફાટીફાટીને લગભગ ધાધરીનો આકાર થવા આવ્યો હતો. આગલો ને પાછલો ભાગ જુદા ઝોળખાય એટલી નિશાની

રહી હતી એટલું જ માફ. એટલા ભાગમાં પણ અનેક કાણાં પડેલાં હતાં. શરીરે ખમીસ કે પહેરણુ તો એણે કદી અંગે અડાડ્યું નહોતું. અંમ પર હતી માત્ર એક આંચોવાળી બંડી, ને તે પણ કોઈએ ઊતરેલી આપી હતી. તેની આંચો એટલી બધી લાંબી હતી કે હાથના પંજ બહાર રાખવાને ગીબીએ તે કેણી સુધી વાળી દીધી હતી. આ વાળેલી આંચો જ ગળવાંની ગરજ સારતી. એ બેજ ગળવાં ગીબી પાસે હતાં; ને જે કંઈ ખાતાં વધ્યું હોય તે ગીબી એ ગળવાંમાં ભરી રાખતો. માથા પર ઊગેલા વાગના વનથી માથાને પૂરતું રક્ષણ મળી રહેતું. ટોપી કે ટોપ એને કદી મળ્યાં નહોતાં, ને એને જરૂર પણ પડી નહોતી. વાળ સોનેરી રંગના દેખાતા હોત, પણ તાપ, વરસાદ ને બરફની અસરથી રંગ થોડોક ઊડી ગયો હતો. છતાં, ધ્યાનથી જોનારને આ છોકરાની મુખમુદ્રા પર એક પ્રકારની અન્ય શાંતિ દેખાય એમ હતું. એને ‘જીવતી શાંતિ’ કહીએ તોપણ ચાલે. જરૂર પડે એના પર ચપળતાનો ભાવ પણ દેખાતો. હાથપગ નાના ને નાજુક હતા. શરીર ઘાટીલું, ને અંગે પ્રમાણુ-સર હતાં.

આવો દેખાવ લઈને ગીબી ચડતો ચડતો પહાડ પર આવેલા માણસના છેક છેલા રહેઠાણુ સુધી પહોંચ્યો. એ એક ઝૂંપડી હતી; ને જે વાડીમાંથી તે આવ્યો હતો તે વાડીવાળાની જ માલિકીની હતી. તેમાં રહેતો ઘરડો મજૂર સિત્તેર વરસનો હતો; ને ડોસી સાઠ વરસની હતી. એમને કદાવર છોકરા ને દેખાવડી છોકરીઓ હતાં, તે પહાડ નીચેની ખીણમાં જુદેજુદે ઠેકાણે નોકરી કરતાં હતાં. ખેડૂતોનો આ વર્મ એક કાળે રકોટલોંડનું નાક હતો. દેશની શક્તિ પણ એ વર્મને લીધેજ હતી. હવે એમનાં નાનાં નાનાં બેતર મોટા મોટા ‘કાર્મ’માં ભળીને અક્ષોપ થઈ ગયાં છે.

ઝૂંપડી નાની હતી. પથ્થરના પાયા પર માટીની બીંતો ચણેલી હતી. છાજ ઘાસ ને માટીનું હતું. પહાડના સખત પવનના ઝપાટા

અંદર પેસી ન શકતા, તેથી અંદરનો ભાગ સારો હૂંફાળો હતો. એક બાનણા ઉપરાંત દોઢેક ફૂટની એક નાની બારી હતી. એક ખૂણે બળતણનાં લાકડાંનો ઢગલો પડ્યો હતો. આસપાસ પહાડના મોટા મોટા પથરા ખડકાયેલા હતા. એવા એક પથ્થર પર પગ મૂકીને જ ઝૂંપડીમાં જવાતું. પાછળ આવેલા પથ્થરમાં પોલાણ હતું ત્યાં ગાયની કોઠ કરેલી હતી. ઝૂંપડી જોતાં જ ગીબીનું મન તે તરફ ખેંચાયું. તેણે જઈને બારણું ખખડાવ્યું. અંદરથી જવાબ આવ્યો : ‘ કાણુ છે ? જે હોય તે અંદર આવો. ’ ગીબી આગળો ખસેડી અંદર ગયો.

અંદર ડોસી બેઠી હતી, તેના બોળામાં ચોપડી પડી હતી. કામકાજ પરવારીને બેઠી હોય ત્યારે ચોપડી તો બોળામાં હોય જ. ગીબીને જોતાં જ તે ઊભી થઈ. માના જેવા કરુણ સ્વરે તે બોલી બીડી : ‘ અરે, દીકરા ! આટલે ઊંચે તું કેવી રીતે આવ્યો ? દુનિયા તો પાછળ રહી ગઈ. અહીં તારે શું જોઈએ છે ? મારી પાસે તો કશું નથી. ’

બાળક પાસે એના મોહક સ્મિત સિવાય બીજો જવાબ નહોતો. જેનેટ ક્ષણભર એને મૂગી મૂગી જોઈ રહી. એ મા હતીને ! એના હૃદયમાં વહાલ ઊભરાઈ આવ્યું. ગીબી આવ્યો તે ક્ષણે જ એ બાઇ-બલમાંથી ભગવાનનાં આ વચન વાંચતી હતી : ‘ તેં મારા નાનામાં નાના બાઈની સેવા કરી છે, એટલે મારી જ સેવા થઈ છે એમ સમજજે. ’ પળવાર તો જેનેટના મનને એમ જ થઈ ગયું જાણે સાક્ષાત્ પ્રભુ મારે ત્યાં પધાર્યા છે. રોબર્ટ ઘેટાં ચારવા જતો ત્યારે તે એકલી પહાડ પર બેઠી હોય, કે રાતે જાગતી પથારીમાં પડી હોય, ને ઝૂંપડીની આસપાસ પવન ધુધવાટા કરતો હોય, ત્યારે એક વિચાર એને ઘણીવાર આવતો : ભગવાન કોક દહાડો અમારા જેવાં એકલાં પડેલાં ઘેટાંની બાળ કાઢવા એકલા નહીં ચાલ્યા આવે ? ને અમને એમ નહીં કહે કે ‘ તમે ભલેને અમે તેટલા ઊંચા પહાડ

પર કે નીચી ખીણમાં હો તેથી શું ? તમે મારી નજર બદલ તો નથી જ ને ?' હવે મોં સામે આ બાળક ઊભો હતો. એ ભગવાન હોય કે ન હોય, પણ બૂખ્યો તો લાગતો હતો. ભગવાનના બૂખ્યા રહેતા દરેક બાળકના દેહમાં એ અંતર્યામી જ બૂખ્યો બેઠો હોય છે, એ કોણ જોઈ શકે છે ?

ગીખી તો શાન્ત સ્થિર નજરે જેનેટ સામે જોતો ઊભો જ રહ્યો હતો. તેના મનમાંથી બીક ઊડી ગઈ હતી. સામે બાજુ એની મા જ ઊભી ન હોય ! જેનેટના હૃદયમાં ભક્તિ ઊભરાઈ આવી. તે ભક્તિમાં તરબોળ થઈ ગઈ. તેનું માથું આપોઆપ નમ્યું. તે બાળકનો હાથ ઝાલી, પોતે જેના પર બેઠેલી તે ઘોડી પાસે લઈ ગઈ. એને ઘોડી પર બેસાડ્યો. સામે ટેમલ મૂક્યું. તેના પર થાળીમાં ઓટના રોટલા મૂક્યા, અડધી વાટકી મલાઈવાળું દૂધ મૂક્યું, ને સામી ખુરસી મૂકી કહેવા લાગી :

‘એસ ને ખા. બચ્યા, તું ભગવાન પોતે હોત—ને મને લાગે છે તું ભગવાન જ મારે રંકને બારણે આવ્યો છે, કેમકે તું મરીખ ને નિરાધાર તો દેખાય જ છે—તોયે હું તને આથી સારું ખાવાનું ન આપી શકત. કેમકે તને ધરવા મારી પાસે બીજું કશું નથી.’

ગીખીને માટે તો એ દેવદૂતનો આહાર હતો. આટલો મીઠાશ તેને ખાવામાં ક્યારે આવી હતી ? જેનેટ સામે ઘોડી પર બેઠી બેઠી ગૂંથવા લાગી.

એટલામાં તો બારણું ફડાફડ ઊઘડ્યું. એક કૂતરો ઘેટાના બચ્ચાને દાંતમાં ધાલી લાવ્યો, ને તેને અધમૂઠું ડોસીના ખોળામાં મૂક્યું. પળવારમાં એની મા પણ આવી પહોંચી. જેનેટ બચ્ચાને પથારીમાં સુવાડી ચાદર ઓઢાડી. બચ્ચું હજી ધાવી શકે એવું નહોતું, એટલે લાકડાની મોટી રકાખીમાં ઘેટીનું દૂધ કાઢી બચ્ચા પાસે લઈ ગઈ. દૂધ બચ્ચાને કેવી રીતે પિવડાવ્યું એ ગીખી જોઈ ન શક્યો.

ગીબી તો સપાટામેર ખાઈને બિઠ્યો, ને ઝૂંપડી બહાર નીકળી ગયો. જેનેટ આવીને જુએ તો ખુરસી ખાલી. પાસે માત્ર ફૂતરો બેસી રહેલો. ડોસી બારણે મઈ, પણ ગીબી તો ઝૂંપડી પાછળના પહાડ પર કેટલેય ચડી ગયેલો. જેનેટ પાછી આવી, ડોસો ઘેર આવે ત્યારે ખાવા માટે ફરી રોટલા ઘડવા બેઠી. રોટલા ઘડી ઘેટીનું દૂધ દોલું, તેને ચરવા મોકલી, ને બાઇબલ લઈ પાછી વાંચવા બેઠી. પપ્પા આમળ પેલું બચ્ચું બેઠું હતું. તેને ફલાલીનની ઘાઘરી ઓઢાડેલી હતી. વાંચતાં વાંચતાં જેનેટને થયું જાણે ઘેટાનું બચ્ચું એ જ પેલો હમણાં આવીને ખાઈ ગયેલો છોકરો છે. પછી થોડી વારે થયું જાણે બચ્ચું એ જ ભગવાન પોતે છે, ને એ જ મારું આતિથ્ય લેવા પધાર્યા હતા. તેણે નીચી નમીને પ્રાર્થના કરી કે ‘હે પ્રભુ ! હે સ્વામી ! હે દીનાનાથ ! તેં કહ્યું છે કે હું આવીશ. તો તું આવ, ને મારે રંકને ઘેર જમ.’ જેનેટ વરસોથી દેવળમાં મઈ નહોતી. એટલે દૂર જવા જેટલી શક્તિ એના પપ્પામાં રહી નહોતી. પણ દરરોજ બાઇબલમાંથી ઇસુ ખ્રિસ્તની કથા ને તેમના ઉપદેશ શ્રદ્ધાપૂર્વક વાંચતી. તેને મન ઇસુ જીવતા માણસ હતા; અને તે માનતી કે કોણ જાણે કેમ પણ એને હાક મારી હોય ત્યારે એ સાંભળે છે, ને આપણને જે મદદ જોઈ એ તે મોકલે છે.

૫

પહાડની ટોચ પર

ગીબી તો પહાડ ઉપર ચડ્યો જ ગયો. આમળ ફેડી પણ રહી નહોતી, તોયે એ તો ચાલ્યો. ઉપર ચડાણ સીધું હતું, ને ખુલ્લા રાતા ખડક હતા, એની એને પરવા નહોતી. ગર્જનમય પહાડની બિંચાઈ તો ત્રણ જ હજાર ફીટ હતી, પણ આસપાસના બધા

પહાડમાં એનું ચડાણ વધારેમાં વધારે સીધું ને કઠણ હતું. નમતો પહોર થવા આવ્યો હતો. ગીબી તો છેક પહાડના શિખર પર જઈને ઊભો રહ્યો. આખી દુનિયા હવે એની નીચે દેખાતી હતી. હવા ઠંડી હતી, પણ ગીબીને ટાઢ ન વાઈ. તેને તો અપાર આનંદ થતો હતો. એ ભલે ચીંથરેહાલ હતો, પણ અહીં આખી દુનિયાને માથે—છેક ધરતીના મુગટ પર—ઊભેલો હતો ! આ શાન્તિ ને એકાન્તમાં ધીરે ધીરે તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. તેને માથે આકાશનો અનન્ત વિસ્તાર હતો. એના મધ્યભાગમાં મગનના રાજ્ય જેવો સૂરજ પ્રકાશતો હતો. પહાડના પડખામાંથી ખળખળ કરતાં ઝરણાં વહેતાં હતાં, તે જઈને ડાવરને મળતાં, ને એ નદી એમને દૂર દૂર લઈ જઈ સાગરમાં ભેળવી દેતી. પહાડ નીચે ખીણ, ખીણની પેલી પાર પહાડ, ને તેની પાર બીજા પહાડ, એમ આંખ પહોંચે ત્યાં સુધી ગિરિ-માળો જ દેખાતો. ગીબીએ બેસીને ધરાઈ ધરાઈને જોયાં જ કર્યું. અહીં તે જમતના સિંહાસન પર હતો. ચોમેર અગાધ શાન્તિ હતી—મણે હમણાં બોલી ઊઠશે ! આ બાળકને જે અનુભવ થઈ રહ્યો હતો તેનું વર્ણન વાણી શું કરી શકે ? એ અનુભવનો સ્વાદ તો જેણે ચાખ્યો હોય તે જ જાણે. પાછલાં વરસોમાં, ગીબીને જ્યારે જ્યારે ઈશ્વરનો ખ્યાલ આવતો ત્યારે ત્યારે ગ્લેશરના શિખર પરની આ શાન્તિનું જ સ્મરણ થતું.

થોડી વારમાં એચિંતું વાદળ ઘેરાયું, વીજળીના ચમકારા થયા, ને ગામ્રવીજ થવા લાગી. ધરતી, પહાડ, ખેતર, ઝરણાં બધું અદૃશ્ય થઈ ગયું. જે ખડક પર તે બેઠો હતો તેની આસપાસનો થોડોક ભાગ જ દેખાય એવો રહ્યો. પવનના સપાટા શરૂ થયા. વરસાદની ઝડી પડવા લાગી. પાણી પહાડ પર થઈને વહેતું વહેતું ઝરણાંમાં જવા લાગ્યું. પણ ગીબીને ડર નહોતો. તે તો પથ્થર પકડીને બેસી રહ્યો. પછી તો એકાએક એને વાવાઝોડાનો કેફ ચડ્યો હોય એમ એ ઊઠીને નાચવા લાગ્યો. પણ તોફાન ઝાઝું ચાલ્યું નહીં. એકાએક જ

અંધ થઈ ગયું. સૂરજ ફરી પ્રકાશવા લાગ્યો, ને એક પણ વાહનું આકાશમાં રહ્યું નહીં. ઝરણાં ને વહેણામાં દોડતા પાણીનો ખળખળાટ જ સંભળાવો બાકી રહ્યો.

સાંજ પડી એટલે ટાઢ વાવા લાગી. ગીખી ઊઠ્યો ને ચાલવા તો માંડ્યું, પણ રસ્તો ભૂલ્યો. રખડતાં રખડતાં જેમતેમ કરીને પેશે રાતવાળો કોઠાર હાથ લાગ્યો. ત્યાં જઈ રાતવાળી જગાએ જ સૂઈ ગયો.

૬

ગાયોનો ગોવાળ

કોઠારમાં ઘાસવાળા માળિયા ઉપરાંત બીજું પાટિયાનું માળિયું હતું, ને તેની નીચે રસોડું હતું. તેના પર સૂતે સૂતે પાટિયાંની ફાટ-માંથી ગીખી સવાર પડ્યે નીચેનો દેખાવ જોઈ શક્યો. ફેટકોક વસ્તુઓ તેણે નવી જ જોઈ. એક મોટી ગોળી હતી. તેમાં વજોણું થતું જોયું. ગોળીમાં જે પ્રવાહી રેડાયું હતું તેના પર માખણનો મોટો ગોળો તરી આવ્યો. માખણને તો તે ઓળખતો હતો. વજોણું થઈ રહ્યા પછી રસોઈયણ વાડીના મજૂરોના શિરામણ મારે ઘેંસ કરવા લાગી. મોટા વાસણમાં પાણી ઊકળું એટલે લાકડાની મોટી કથરોટમાંથી વાસણમાં ખોખે ખોખે લોટ નાખ્યો. ઘેંસ તૈયાર થવા આવી એટલામાં મજૂરો આવતા સંભળાયા. સહુએ સાથે બેસી ઘેંસ ને દૂધનો નારતો કર્યો. એમાં એક છોકરો સડેજ જુદો બેઠો હતો. તે બાઈનો માનીતો હોય એમ લાગતું હતું. આ છોકરાનું મોં ગીખીને બહુ ગમી ગયું. ગીખીના પેટમાં તો કચારની ભૂખ લાગી હતી. ખાતાં વધેલું બધું એક વાસણમાં ભેગું કરવામાં આવ્યું. ગીખીને

લાગ્યું આ અપોરે ખાવા માટે રાખ્યું હશે. તે સાવ નિરાશ થઈ ગયો. બધાંના મથા પછી માળિયા પરથી ઊતરી બહાર ગયો. જતાં જતાં મરઘાંનું ઘર જોયું. ત્યાં જ પેલી વધેત્રી ઘેંસનું વાસણ હતું. મરઘાં એમાંથી ચાંચો ભરીને ખાતાં હતાં. ગીબીએ પણ વાસણમાં હાથ ભોળીભોળીને ખવાય એટલું ખાધું, ને તાજે થઈ પાણી પીવા વહેળા પર ગયો.

ગીબીએ નદીકાંઠાનો પ્રવાસ પાછો શરૂ કર્યો. એ રસ્તે જતાં એક સરસ બીડ આવ્યું. ત્યાં ગાયો ચરતી હતી. એક છોકરો ગાયો ચરાવતો હતો. ગીબીએ એને ઓળખ્યો. આ તો પેલા છોકરો જે સવારે નાસ્તો કરવા આવેલો ત્યાં ગીબીએ જોયો હતો. છોકરો ચોપડી વાંચતો હતો; ને અવારનવાર નજર ફેરવી, ગાયો કે વાછડાં ગોચર છોડી અનાજના ખેતરમાં ન ભરાય એની સંભાળ રાખતો હતો. ગીબી પાછળથી આવ્યો એટલે એને એણે જોયો નહીં. એટલામાં તો નાનાં અણીદાર શિંગડાંવાળી એક કાળી માય ધીરેધીરે ખેતર પાસે જઈને એકદમ ખેતર તરફ દોડી, ખેતર ને બીડ વચ્ચેની માટીની પાળ કૂદી મઈ, ને પાકનો રંજડ કરવા લાગી. ગીબીની નજર એ તરફ હતી, એટલે એ સડસડાટ કરતો તે તરફ દોડ્યો. એ જ પળે પેલા ગોવાળ છોકરાની નજર ચોપડીમાંથી આ માય તરફ મઈ, ને તેણે પણ ડાંગ લઈને દોટ મૂકી. એને એ પણ બીક હતી કે પેલા બાળકને આ તોફાની શિંગાળી—એ માય શિંગડાંનો શસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ કરતી એટલે એનું નામ શિંગાળી પાડ્યું હતું—માયા વિના નહીં રહે. એણે બીબીને બૂમ પાડીને ચેતવ્યો તો ઘણું, પણ બીબીએ તે તરફ લક્ષ ન આપ્યું. નીડરપણે સેવા કરવાનો તેનો સ્વભાવ; ને ગાયને મારવા જેવું તો હાથમાં કંઈ મળે નહીં; એટલે એણે તો પોતાનું શરીર જ ગાયનાં શિંગડાં સામે ઝીંક્યું. આ અણધાર્યા હુમલાથી માય ચમકી ને પાછી વળી. પણ તે એક પળવારને જ માટે. સામે ડાંગ સાથે ગોવાળને આવતો જોયો, એટલે

ફરી પાછી વળી; ને રોષથી માથું નીચું કરી આજ્ઞા બે પગ વચ્ચે ધાકો ગીબી સામે ધસવા જતી હતી ત્યાં તો ગોવાળ આવી પહોંચ્યો, ને એને જોરથી ફટકા પર ફટકા લગાવ્યા. ગાય દોટ મૂકીને પાછી બીડમાં જતી રહી. પોતે મોટી જીત મેળવી હોય એમ ડોનાલ આંટે અગળતાં સહેજ ગર્વથી ગીબી તરફ નજર કરી. પણ એ નજરમાં પ્રશંસાનો ભાવ હતો. તેણે અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા, પણ જવાબમાં ગીબી હસતો જ રહ્યો. તેને આ ગોવાળ છોકરો ડોનાલ બહુ ગમી ગયો. ડોનાલને થયું ‘પોરિયો’ મૂઠ છે, એને અસ્થલ જ નથી. તેણે હેતથી ગીબીને માથે હાથ મૂક્યો. ગીબી તો રાજરાજ થઈ ગયો.

ડોનાલની પાસે એક બચકીમાં રોટલા ને પનીર બાંધેલાં હતાં. તેમાંથી તેણે એક રોટલાની બે ફાડ કરી એક ગીબીને આપી, ને પછી પાછો વાંચવા બેઠો. ગીબીના પેટને ખાવાની ભૂખ હતી એના કરતાં વધારે ભૂખ એના મનને માણસના હેતની હતી. એટલે એને તો ફરી સ્વર્ગનું સુખ મળી ગયું. પિતાના મરણ પછી તેને જેવું આકર્ષણ ડોનાલ તરફ થયું તેવું કોઈના પ્રત્યે થયું નહોતું. ડોનાલની ઉંમર પંદરેક વરસની હશે. તેનો બાંધો મજબૂત ને ભરાવદાર હતો. એ કામ કાળજીથી કરતો, પણ એનું મન ચોપડીમાં પરોવાયેલું રહેતું. હવે એને આ મદદગાર મળી ગયો. ડોનાલે વાંચવા માંડ્યું, ને ગીબીએ ગાયો તરફ ધ્યાન રાખવું શરૂ કર્યું. ડાંગ પણ હાથમાં લઈ લીધી. ને એકવાર ડોનાલ ચોપડીમાંથી મોં કાઢી જુએ છે તો શિંગાળી ફરી પાછી ખેતરમાં પેસી ગયેલી, ને ગીબી એને માથા પર ને શિંગડાં પર ડાંગ લગાવતો હતો, ને છતાં ગાયના સપાટામાં આવતો નહોતો.

‘નાક પર લગાવ એક,’ ડોનાલે ગીબીની મદદે દોડતાં દોડતાં ખૂસ પાડીને કહ્યું.

ગીબીએ સૂચના સાંભળી તેનો અમલ કર્યો, ને માથે બીબી

પૂંછડીએ નાહી. ડોનાલ ગીબી પર ખુશખુશ થઈ ગયો. પાછા બે જણ બેઠા, ને ડોનાલે વાંચવું શરૂ કર્યું. માણસ અને માય બંનેની ભાળ રાખવી — એ કામ ગીબીને મળી ગયું. ડોનાલ ફરીફરીને ચોપડીમાંથી મોં કાઢી ગીબી સામે જોયાં કરે, ને જોતાં ધરાય જ નહીં. અપોરે ખાવાનો વખત થયો ત્યારે, ડોનાલે બચકામાં રોટલા ને પનીર હતાં તેમાંથી લગભગ ત્રીજા ભાગનાં ગીબીને આપ્યાં.

‘તને વાંચતાં આવડે છે, પોરિયા ?’ ડોનાલે પૂછ્યું.

ગીબીએ માથું ધુણાવી ના પાડી.

‘તું બોલી શકે છે ?’

ગીબીએ ફરી માથું ધુણાવ્યું.

‘સાંભળી શકે છે ?’

ગીબી હસી પડ્યો. એના કાન તો બહુ જ સરવા હતા.

‘લે સાંભળ ત્યારે,’ કહી ડોનાલે ચોપડીમાંથી વાંચવા માંડ્યું. એ એક જૂનું કથાકાવ્ય હતું. ગીબીને તે સાંભળવામાં બહુ જ રસ પડ્યો.

સાંજ પડ્યે ડોનાલ માયેને લઈ ચાલ્યો ગયો. ગીબીને જોયો નહીં એટલે થયું કે એને ઘેર ગયો હશે. એનું ઘર ક્યાં છે, ઘેર કાણ છે, એ કશું એને પૂછેલું નહીં. ઘેર જઈ વાળુ કરી, ભૂમિતિનું એક પ્રમેય શીખી, એ તો સૂઈ ગયો.

ડોનાલને કોલેજમાં મોકલવા જેટલા પૈસા માઆપ પાસે નહોતા. બાઈબલેનોની મદદથી નિશાળનું ભણતર પૂરું કરાવીને હાઠાડી લીધેલો. તે પછી તેણે આ માયે ચારવાનું કામ લીધેલું. વાડી ને ખેતરના માલિકનો બીજો દીકરો ફર્ગસ ડફ કોલેજમાંથી રજામાં ઘેર આવેલો, તે ડોનાલને ચોપડીઓ વાંચવા આપતો. ડોનાલને જાતજાતની ચોપડીઓ વાંચવાની પાર વિનાની હોંશ હતી, તે ફર્ગસની આપેલી ચોપડીઓથી પૂરી પડતી. વળી ડોનાલ જેમ ચોપડીમાંથી તેમ

કુદરતના દેખાવોમાંથી પણ કવિતા વાંચી શકતો. અને હવે તો એને એક શિષ્ય પણ મળી ગયો હતો.

મીઝી બોડમાં જ પડી રહ્યો. સૂરજ આથમી ગયો ને અંધારું પથરાવા લાગ્યું. એને! અંધારપછેડો! મીઝી ઉપર પણ ફેલાયો ત્યારે એને ભાન આવ્યું કે એને શરીર છે ને તેને ઠંડી સદતી નથી. તેણે દોડીને ટાઢ ઉડાડવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો. આકાશમાં તારા ઊઝ્યા, તે જોઈ મીઝીને લાગ્યું જાણે દેવોની ગાયોતું ધણુ ચરવા નીકળ્યું છે. પણ આજની ટાઢ એવી હતી કે ખેતરમાં સુવાય એમ નહોતું. ઈશ્વરે તેને જાંઘવાનો ઠામ દેખાડ્યો હતો. તે પાછો કેઠાર તરફ ગયો. મિલ્લીધરના બાકામાં થઈ અંદર પેઠો, ને માળિયે ચડી ઘસઘસાટ જાંઘી ગયો.

૭

છૂપી સેવા

મોડી રાતે મીઝીને એકાએક એક વિચાર આવ્યો. તે માળિયા પરથી જતરી ચૂપચાપ રસોડામાં ગયો, ને આમલે દહાડે રસોઈયણે કરેલું તે બધું કામ, એ કરતી હતી તે જ પ્રમાણે, કરવા માંડ્યું. રસોડું વાળી નાખ્યું; ખુરસીઓ, બારીનો ઊમરો ને ટેમલ એક ખુરસી પર પડેલા લુછણિયા વડે લૂંછી નાખ્યાં; પછી બધું વ્યવસ્થિત ગોઠવી દીધું; ચૂકામાં દેવતા ચેતવ્યો; ને તેના પર વાસણ મૂકી તેમાં પાણી રેડવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં તો એના સરવા કાનને કોઈનો ખગરવ સંભળાયો. તે ચટ દઈને માળિયે ચડી ગયો, ને પાટિયાંની ફાટમાંથી જોવા લાગ્યો કે મારી સેવા રસોઈયણને ગમે છે કે નહીં. રસોઈયણ જીન મેવર વાડીના માલિકની દૂધખડેન હતી. તે રસોડામાં પેસતાં સતખંધ જ થઈ ગઈ—રસોડામાં કોઈ આવીને લગભગ બધું કામ કરી ગયું હતું! એને થયું કે પેલો બલો છોકરો ડોનાલ જ

આ કામ કરી મર્યો હશે. આજે જીને કામ કર્યું તે ગીબી બહુ જ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો. તેને થયું, કાલે આજના કરતાંયે સારું કરીશ. પણ એને માણિયા પર પકડાઈ જવાની બીક લાગી, એટલે પાછલી બાજુ ઊતરીને ચાલતો થયો. પકડાઈ જાય તો લોકો અહીંથી કાઢી મૂકે. ને તો ડોનાલની સોખત પણ જતી રહે ને ! પેટમાં ભૂખ તો ધણી હતી, તે વહેળામાંથી પાણી પીને દબાવી; ને ત્યાંથી બીડમાં ડોનાલ પાસે પહોંચ્યો. આજે પણ બપોરે બે જણે સાથે બેસીને ખાધું. જીને એને વધારે બાતું મોકલેલું, ને વાનીઓ પણ વધારે હતી, એ જોઈ એને નવાઈ લાગી. એ ક્યાં જાયતો હતો કે જીનની આ મહેરબાની તે ગીબીની જ સેવાનું ક્ષણ છે ? સાંજ પડ્યે ગીબી આજે પણ પાછળ રહી ગયો.

પછી તો આ ક્રમ રોજનો થઈ પડ્યો — ડોનાલ વાંચે, ગીબી ગાયો પર નજર રાખે, ડોનાલ ગીબીને વાંચી સંભળાવે, ને બે જણ બપોરે સાથે બેસીને ખાય. ગીબી કાઠારના માણિયા પર લાસમાં સૂઈ જતો એની ડોનાલને ખબર નહોતી.

દરરોજ પંરોડ થતા પહેલાં ગીબી રસોડામાં જઈ કામ કરી નાખતો. કામ દહાડે દહાડે વધારે થવા લાગ્યું, એટલું જ નહીં પણ જીનને સંતોષ થાય એવું સરસ પણ થવા લાગ્યું. ઊકળતા પાણીમાં લોટ નાખવા સિવાયનું બધું કામ ગીબીએ કરી નાખ્યું હોય. જીન તો આવે ને ડાહ્યાનું ઢાંકણું ઉઘાડી આંધણમાં લોટ નાખે ને કડછીથી હલાવે, કે ઘેંસ તૈયાર ! તેણે ઝાઝી પૂછપરછ ન કરતાં આ ડોનાલનું જ કામ ગાની લોધું. એના બદલામાં એને વધારે ખાવાનું મોકલતી. એટલે છેવટે તો પેલા ખરા સેવકને સેવાનો બદલો મળી રહેતો. ગીબીએ જ્યારે માખણ પણ બનાવ્યું, ને વાસણો ઘોઘકરીને મૂક્યાં, ત્યારે તો જીન છક થઈ મઈ કે આ છોકરાને ગાયો ચારવા ઉપરાંત બેરીનું કામ પણ શી રીતે આવડતું હશે ? પણ તેણે કોઈને વાત કરી નહીં.

ગીખી માળિયા પર સૂવાના બદલામાં આટલું કામ કરીને અટક્યો હોત તો એ આશ્રય એને લાંબો વખત મળત. પણ એણે તો આગળ વધીને તબેલાની પણ સફાઈ કરવા માંડી. રોજ એકાદ ઘોડાને પણ નવડાવીને સાફ કરેલો હોય. ઘોડાને ઘાસ પણ નીરેલું હોય. એટલે આ કામ પર નીમેલા માણસોનાં મનમાં ચડબડાટ થવા લાગ્યો. પણ ગીખીને કોઈ પકડી શક્યું નહીં; કેમકે મોડી રાતે સહુ ધસધસાટ ઊંઘતા હોય એવે વખતે તે કામ કરી નાખતો. રોજ સાંજે નદીએ જઈ નહાતો પણ થયો હતો. આખા દિવસની મહેનતના બદલામાં બપોરે એકવાર ખાવાનું મળતું તેથી સંતોષ માનતો. એ ક્યાં રહે છે, ને ક્યાં સૂઈ રહે છે, એ ડોનાલ ધણીવાર પૂછતો, પણ ગીખી વાત હસવામાં કાઠી નાખતો. શિંગાળા ગાય સિવાયનાં ઢોર પણ ધીરેધીરે ડોનાલ કરતાં ગીખી સાથે વધારે હળી ગયાં.

૮

ભૂત !!

આમ કરતાં કરતાં ધણી દિવસ નીકળી ગયા. તબેલાના માણસોનો ચડબડાટ વધવા લાગ્યો. એમને કરવાનું કામ બીજું કોઈ કરી જાય એ એમને માથે તો ઠપકો જ ગણાયને ! પેલો જે સફેદ ઘોડો સ્નોબોલ (હિમકંદુક) હતો તેની તો કંઈને કંઈ માવજત રોજ થઈ જ હોય. ગીખીને તો મનમાં એમ કે તબેલામાં જે કંઈ હોય તે બધું ઘોડાને જ માટે હોય. એટલે તેણે તો ઘોડાને ઓટના દાણા પણ સારી પેઠે નીરવા માંડ્યા. એ દાણા તો ઘોડાને જરાજરા આપવાના હોય. આથી બળબળાટ વધ્યો. પણ હવે ગીખી રસોડાના

માળિયા પર જતો નહીં, એટલે તેને કશી ખબર પડી નહીં. મજૂરોને તો માલિકના દીકરા ફર્ગસ પર વહેમ હતો કે એ જ આ બધું કરે છે. એક દહાડો ખાઈખાઈ ને માતેલા સ્નોબોલે ફર્ગસને પછાડ્યો ને ખાઈમાં નાખી દીધો, એટલે મજૂરો કહેવા લાગ્યા : ‘સારું થયું. લેતા જાય, બેટાજી ! એમના જ કામનું ફળ એમને મળ્યું છે.’ રસોડામાં પણ કોઈ કામ કરી જાય છે એની એમને ખબર નહોતી.

તે દિવસે સાંજે જીને ડોનાલ સાથે વાત કરી જોઈ, ને જરા ચેતવણી પણ આપી કે ‘આમ બીજાનું કામ કરવા જઈશ તો તારું પોતાનું બગડશે. એ તો ઠીક, પણ ઘોડાને તે આમ દાણા ખવડાવી દેવાતા હશે ?’ ડોનાલ તો સાંભળીને ડઘાઈ જ મયો. એનું મોં જોઈને જ જીનનો ભ્રમ ભાંગ્યો.

તો પછી આ કામ કરે છે કોણ ? ફર્ગસ જોવા લહેરી જીવ આવી ઊઠવેઠ ન કરે એ એની ફોઈ જીન જાણતી હતી. તેણે ડોનાલને અથથી ઇતિ બધી વાત કરી. ડોનાલે તો આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું. પણ તે બોલતો હતો ત્યાં જીનના મોઢા પર થતો ફેરફાર જોઈ તે ચોંકી ઊઠ્યો. જીન બીકથી ફફડવા લામી. જરા શાન્ત થઈ એટલે કહે : ‘ડોનાલ, આ તો ભૂતનું જ કામ !’

આવી વાત કંઈ છાની રહે છે ? વાએ વાત ફેલાવી કે જીન ડકની વાડીમાં ભૂત આવીને રાતે કામ કરી જાય છે. ભૂતનું નામ સાંભળી કેટલાક કહેવા લાગ્યા : ‘ના રે બાપ ! મમે એટલા પૈસા આપે તોયે ત્યાં કામ કરવા ના જવાય !’ બીજા કેટલાકને થયું, ‘આપણું બધું કામ ભૂત કરી જતું હોય એવી નોકરી બહુ સારી !’ જીન સહેજ તકેદારી રાખત તો બીબીને પકડી શકત. પણ તે તો એવી ડરી મયેલી કે પહેલાં કરતાં મોડી ઊઠતી ને મોડી જ રસોડામાં જતી. એક દિવસ તો સ્નોબોલની લાંબી જાડી કેશવાળીની લટો ગૂંથી રાખેલી જોવામાં આવી. આ કામ ભૂત સિવાય કોનું હોઈ

શકે ? જૂતની વાત એટલી જોરમાં ચાલી કે છેવટે જમીનદારને કાને પણ પહોંચી.

જમીનદાર ટોમસ ગેલબ્રેથ મૂળ તો ટોમસ કુરાં હતો, પણ ગેલબ્રેથ કુટુંબની એક છોકરીને પરણેલો તેને લીધે આ જગીર ને તેમાંનો અંગલો એ બધું તેને મળ્યું હતું. એટલે તેણે સ્ત્રીની અટક સ્વીકારી લીધેલી. સ્ત્રી એક છોકરી મૂકીને મરી ગઈ. છોકરીનું નામ જીનિવા પાડેલું, પણ પિતા તો એને જીની જ કહીને બોલાવતો. તે નોકરો ને ખેડૂતો જોડે ઝાઝું બોલતો નહીં. કોઈના પર ગુસ્સો કરતો નહીં. એ લોકોનું શું થાય છે એની એને પરવા જ નહોતી. તેણે વકીલાતનો અભ્યાસ કરેલો, ને તેને પોતાના બહુતરનો ને પ્રતિષ્ઠાનો બહુ ગર્વ હતો. કોઈ પણ જાતના વહેમનો તો તે કદો શત્રુ હતો. જૂતપ્રેતને તે માનતો નહીં, એટલું જ નહીં પણ કોઈ એવી વાત કરે તો એવા માણસ પ્રત્યે તેને તિરસ્કાર છૂટતો. એની પાસે આ વાડીના જૂતવાળા વાત ગઈ એટલે એ રાતોપીજો થઈ ગયો. તેણે કહ્યું : ‘ મજૂરોમાંથી જ કોકનું કામ હોવું જોઈએ. નહીં તો કોઈ અદેખા પડોશીનાં કરતૂત હશે. ’ તેણે વાડીમાંથી ફર્ગસને બોલાવ્યો, ને તેને રાત આખી ચોકી કરી જૂતને શોધી કાઢવાનું કામ સોંપ્યું. ફર્ગસ અઢાર વરસનો હતો. એને જૂતની વાતથી થયરાટ તો છૂટતો હતો, પણ જમીનદારે કામ સોંપ્યું એટલે ધલાજ નહોતો.

ફર્ગસે એની ફોઈ જીનને પણ વાત ન કરી. રાતે સહુ સૂઈ ગયાં એટલે રસોડામાં જઈ ચોપડી લઈને બેઠો, ને વાંચવા માંડ્યું. એક વાર્તા પૂરી થઈ; બીજી પૂરી થઈ; એવી કેટલીયે વાતો વંચાઈ ગઈ; પણ જૂત ન આવ્યું. એક મીણખત્તી બળી ગઈ, એટલે બીજી સળગાવી વાંચવા માંડ્યું. છતાં જૂત તો દેખાયું નહીં. એને ઝોકાં આવવા લાગ્યાં. પણ પાછો જગીરે વાર્તાઓ વાંચવા માંડી. રાત અંધારી ઘેર થઈ ગઈ, ને ફર્ગસનું હૈયું બીકથી ફફડવા લાગ્યું. છતાં

તે ઊઠીને નાઠો નહીં. કચાંચથી કશાનો અવાજ આવતો નહોતો. ઢોર, ઘોડા, ભુંડ, મરઘાં, બિલાડી ને ઉંદર સહુ જાગી ગયાં હતાં. આ શાન્તિ ફર્ગસને અસહ્ય થઈ પડી. તેને થયું કશાકનો પણ અવાજ થાય તો સારું. આ બધાં જનવરને પણ ભૂતે મંતર માર્યો હતો કે શું ? ખીજો કલાક ગયો ને ફૂફડો ખોલ્યો, એટલે ફર્ગસને થયું હાથ, હવે પરોડ થવા આવ્યું. તે બેસીબેસીને થાકી ગયો હતો, એટલે તેણે એક ખાંકડા પર સહેજ આડું પાસું કર્યું; ત્યાં તો એને ધસ-ધસાટ બંધ આવી ગઈ. એટલામાં તો ભૂત આવીને બધું કામ કરીને સડસડાટ ચાલ્યું પણ ગયું. જીન મેવર દાખલ થઈ ત્યારે કામ રોજની પેઠે થઈ ગયેલું હતું. એ વાતની તો ફર્ગસને એ મોડો મોડો ઊઠ્યો ત્યારે ખબર પડી.

જમીનદારે એને ખીજી રાત ચોક્કી કરવાનું કહ્યું. તે રાતે ફર્ગસે અખંડ ચોક્કી કરી. સવારે જીન આવી ત્યારે રસોડામાં બધું આગલી રાતે હતું તેવું જ વેરણછેરણ હતું. ભૂત નહોતું આવ્યું એ ખરું, પણ કામ પણ નહોતું થયું. રસોડું વળાયું નહોતું. તાસકો ઘોવાઈ નહોતી. વલોણનો દિવસ હતો, છતાં મલાઈ ખરણીમાં જ પડી હતી. ભૂત તો ભૂત પણ એનું કામ કરી જતું હતું એ જીનને ગમતું હતું. આજે એને ખાંચો ચડાવી કામ કરવું પડ્યું.

ત્રીજે દિવસે જમીનદારની સલાહ મानी ફર્ગસે યુક્તિથી કામ લેવાનું ઠરાવ્યું. રસોડામાં એક મોટું કપાટ હતું, તેની ને જોડેની દીવાલ વચ્ચે એક ખાંચો પડતો હતો, તેમાં મોટી ખુરસી મૂકીને સહેજે બેસી શકાય એવું હતું. કપાટનું ખારણું ખોલી આડું રાખ્યું એટલે એ પૂરેપૂરો ઢંકાઈ ગયો. આજે ચોક્કી અંધારામાં જ કરવાની હતી. ગીબીના આદવાતો અખડાટ થયો એટલે એ જાગી તો ગયો. ફર્ગસને જોતાં જ ગીબીએ દોટ મૂકી ને બિલ્લીધરના કાણામાં થઈને બહાર નીકળી ગયો. ફર્ગસે એનો પીછો પકડ્યો.

ગીબી દોડ્યો તો ઘણું, પણ ફર્ગસના પગ એના પગ કરતાં બમણા લાંબા, એટલે આખરે જમીનદારના ખંગલાના લોખંડના દરવાજા આગળ જ એને પકડી પાડ્યો. ગીબી ફસી પડ્યો, એટલે ફર્ગસે એને સામે કાન પર મુક્કો લગાવ્યો, ને બીજો મુક્કો બીજા કાન પર લગાવ્યો. ફર્ગસે એને ઉપરાઉપરી અનેક સવાલ પૂછ્યા; એના જવાબ ન મળ્યા એટલે બીજા બે મુક્કા લગાવ્યા. ભૂતને બદલે એને આ નાનકડો છોકરો જ મળ્યો એટલે એ ધૂંઆપૂંઆ થઈ ગયો હતો. તેણે ગીબીને આળ દીધી, જેઠામાં મોકલવાની ધમકી આપી, તેનું જાકીટ ખેંચી ફાડી નાખ્યું, ને તેની ગરદન પકડી તેને હડસેલા મારતો મારતો જમીનદારના ખંગલામાં લઈ ગયો. આવી બેઠાલ દશામાં ગીબીએ પોતાના આપદાદાના ઘરમાં પહેલીવાર પ્રવેશ કર્યો. પણ ગીબીને એ વાતનું જરાયે ખાન ન હતું.

જમીનદાર વહેણે બિહીને એનાં બનવરોના રખેવાળ સાથે વાત કરતો હતો ત્યાં જ ડફ પહોંચ્યો. ગીબીને જોઈ જમીનદાર તિરસ્કારથી કહેવા લાગ્યો: ‘ઓહો ! આજ તમારું ભૂત કે ?’

‘હા જી, મેં એને કામ કરતાં જ પકડ્યો.’

‘છોકરા, તારે શું કહેવું છે ?’ જમીનદારે ગીબીને પૂછ્યું.

ગીબીને કંઈ કહેવાનું નહોતું. તેને વાચા હોત ને તે સાચી વાત કહેત તોયે જમીનદાર માનત નહીં તેણે ફરી ગીબીને પૂછ્યું: ‘તારું નામ શું ?’

ગીબી હસીને મૂગો રહ્યો. એના મનમાં બીક નહોતી. જમીનદારને તો જવાબ ન મળ્યો એટલે એનો મિજાજ ગયો. ‘આ બામટામાં તો અપવક્ષણ છે તેમ ઉદ્ધતાઈ પણ છે. ચાબૂકના એક બે ફટકા પડશે એટલે એની જીભ બિઝડશે.’

રખેવાળ એંગસ ગીબીની ડોક પકડી તેને ખાડીના તબેલામાં લઈ ગયો. તેની બંડી ફાડી નાખી. એટલે નીચેનું નામનું પાટલૂન પણ બિતરી પડ્યું; ને ગીબી સાવ નાગો, છતાં હસતો હસતો,

ઊભો રહ્યો. એંગસ ગાડાનો ચાબૂક લઈ આવ્યો. પણ ગીબીની આંખો જોઈ એનો વિચાર બદલાયો. એ પણ બાપ હતો. કડક હતો પણ પશુ નહોતો. મોટો ચાબૂક નાખી પાસે પડેલો ગાડીનો ચાબૂક લીધો; ને તેનાથી ગીબીની ઉઘાડી પીઠ પર જોરથી બે ફટકા લગાવી દીધા — એક ઊભો ને એક આડો. આળકની પીઠ પર બે મોટા રાતા સોળ ઊઠ્યા, ને લોહી ઝરવા લાગ્યું. ત્રીજો ફટકો મારવા જાય છે ત્યાં એક કારમી ચીસ સંભળાઈ, ને તેનો હાથ થંભી ગયો. ગીબીનું શરીર ઘોળું પૂણી જેવું થઈ ગયું.

એ જ ક્ષણે જમીનદારની છોકરી જીનિવા દોડતી દોડતી આવી પહોંચી, ગીબી પડ્યો હતો ત્યાં ગઈ, ને તેની પાસે જ ઊભી રહી ચીસાચીસ કરવા લાગી. એંગસે વારી છતાં ખસી નહીં. પછી એણે ચીસ બંધ કરી ગીબીને ઉઠાડવા એનો એક હાથ ખેંચ્યો. હાથ જાણે નિર્જીવ હોય એમ લાગી પડ્યો. એંગસ જીનિવાને પકડવા ગયો એટલે એણે ફરી ચીસો પાડી, ને ગીબી પર પડી પોતાના શરીરથી ગીબીના શરીરને ઢાંકી દીધું.

‘ મરી ગયો છે ! મરી ગયો છે ! તેં એને મારી નાખ્યો, એંગસ ! તું ખરાબ માણસ છે. હું બાપાજીને કહી દઈશ, ’ જીનિવા રોડ પાડીને બોલી.

‘ બાપાજીના હુકમથી જ મેં એને ફટકાયો છે. ને તમે હજી નહીં જાણો તો વધારે ફટકારીશ. ’

‘ તો હું ભગવાનને કહીશ, ’ જીનિવાએ ચીસ પાડી.

એંગસે જીનિવાને ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન તો કર્યો. પણ તે ગીબીને એવી સખત વળગી હતી કે એને એકલીને ઉપાડાય એમ નહોતું.

‘ એને અડ તો ખરો, એંગસ. હું તને બચકું ભરીશ — બચકું ભરીશ — બચકું ભરીશ. ’ જીનિવાનો અવાજ ફાટી જવા લાગ્યો.

જનિવાની ચીસોથી ગીળી બાનમાં આવ્યો. એમસે એને મરેશો ધાર્યો હતો. પણ એને જીવતો જોઈ એ પાછો ખિજાયો, ને મહાપરાણે જનિવાને ઉપાડી ગયો. એણે સખત બચકું ભર્યું તે ખમી લીધું. ગીળી જેમતેમ કરીને ઊભો થયો. પાટલૂન પહેરવા જાય છે ત્યાં પેલા ચાખૂકવાળાનાં પગલાં સંભળાયાં, એટલે નાગો નાગો જ નાડો.

ગીળી નાસીને ક્યાં જતો હતો એનું એને બાન નહોતું. નિર્દય એંગસનાં પગલાંના ભણકારા જ એના કાનમાં વાગી રહ્યા હતા. એક નાનું તળાવકું આવ્યું તે તરી ગયો. સામી બાજુ ટેકરી હતી, ને તેમાં ઢીંચણપૂર ઘાસ ઊગેલું હતું.

જનીને બાપડીને એના પિતાના હુકમથી સુવડાવી દેવામાં આવી. ફર્ગસે એની ફેઈ જનને ભૂતની બધી વાત કરી, પણ જનને તે સ્વી નહીં. બિચારા છોકરાએ શો ગુનો કર્યો હતો? કશું ચોરી તો ગયો નહોતો. એક ચમચો, કે માખણનો લોંદો, કે રોટલો, કે એક ઇંડું કશું જ કદી ઉપાડ્યું નહોતું. એ છોકરાને પોતે જોઈ પણ ન શકી એનું એને દુઃખ રહી ગયું. બીજા લોકે તો માન્યું કે ભૂતે છોકરાનું રૂપ લઈ જમીનદાર અને ફર્ગસને બેવકૂફ બનાવ્યા એટલું જ. ડોનાલ્ડને દહાડે એના વિના સૂતું સૂતું લાગ્યું. એનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં તેથી તો ઊલટો એના પરનો પ્રેમ બહુ જ વધ્યો. એ છોકરાએ એના પર કેટલો બધો ઉપકાર કરેલો એનું બાન એને થયું. ગીળીની મદદને લીધે એ કેટલો બધો અભ્યાસ કરી શક્યો હતો!

ફરી માને આશરે

ગ્લેસગર પહાડ પર શનિવારની સાંજ પડવા આવી હતી. ઝૂંપડીની આસપાસ ઊગેલાં ફૂંચોની મહેક હવામાં ફેલાઈ રહી હતી. રોબર્ટ ઘેટાં ચારવા ગયો હતો. જેનેટ સાવરણી લઈ ઝૂંપડીના છાપરા પરથી જળાં પાડતી હતી. ત્યાં પડોશની એક બાઈ મળવા આવી ચડી. તે કહે : ‘કાકી, આ શું કરો છો ? આવું કામ મેં તો કદી જોયું નથી.’

‘હા, બહેન,’ જેનેટ એની તળપટી સ્કોચ બોલીમાં જ કહ્યું. ‘મને આ કામ વહેલું કેમ ન સૂઝયું એનું દુઃખ થાય છે. આજે ડોનાલ્ડના બાપ ખાતા હતા ત્યાં ઉપરથી મેશનું જળું એમના ચમચામાં જ પડ્યું !’

‘પણ ડોનાલ્ડ આવીને કરી આપશે આ કામ તમારાથી અડધા વખતમાં કરી નાખશે.’

‘આ કામ અધૂરું નહીં સુકાય. કેને ખબર ભગવાન ક્યારે આવી ચડે — ફૂકડો બોલ્યે ન આવે, ને કદાચ રાત પહેલાં જ આવી પહોંચે તો ?’

પડોશજી ગઈ કે તરત જેનેટ સાવરણી ફરી હાથમાં લીધી, અને જળાં ને ધુમાડાની મેશ સાફ કરવા લાગી : ‘કોણ જાણે ભગવાન ક્યારે આ બારણે આવી ચડશે ? આવીને કહે કે “જેનેટ, હું આવતાનો છું એ તું જાણતી હતી, તો જરા ઘર તો સાફસૂક રાખવું હતું !” એવો ઠપકો સાંભળવો મને તો ન ગમે.’

કામ પૂરું કરી જેનેટ પહાડ પરથી નીચે જતી કેડી તરફ નજર નાખતી ઊભી રહી. એનાં દીકરા દીકરી નીચેથી શનિવારે સાંજે પહાડ પર માખાપ પાસે આવતાં, ને જમી પરવારી રાત પડ્યે પાછા

ચાલ્યાં જતાં. આજે તેમને આવવાનો વખત થયો હતો. એટલામાં તો સામેથી તડકામાં નાચું બાળક જેનેટ તરફ આવતું દેખાયું. જેનેટને થયું : ‘ આ દેવદૂત છે ? કે પડછાયો છે ? મારી આંખ તો દગો નથી દેતી ? બાળક લથડિયાં ખાય છે ને હાથ લાંબો કરી ફાંફાં મારે છે. ધીરેધીરે પાસે આવી રહ્યો છે. અરે, આ તો તે દિવસવાળો જ બાળક ! પેલો આવીને અલોપ થઈ ગયેલો તે ! ’ બાળક આવીને એના પગ આગળ ઢગલો થઈ ને પડ્યો. જેનેટ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તેને અનેક વિચાર આવી ગયા. પળવારમાં ગીબીને ઉપાડી ઘરમાં લઈ ગઈ. પોતાની પથારીમાં પડખાભેર સુવાડ્યો, ધીરે રહીને ચાદર ઓઢાડી, ને દૂધ લેવા ગઈ. પાછી આવી ત્યારે ગીબીએ આંખ ઉઘાડી હતી ને આસપાસ થાકેલી નજરે જોતો હતો. જેનેટને જોઈ તેની આંખ ચમકી, ને મોં પર સ્મિત ફરક્યું. તે જેનેટની ડોકે વળગી પડ્યો, જાણે એની મા ન હોય. તે પળથી જેનેટ એની મા જ બની ગઈ. એનું હૈયું જગતનાં સર્વ બાળકોની મા થવા જેટલું વિશાળ હતું.

જેનેટે સવાલ પૂછ્યા એના જવાબમાં સ્મિત સિવાય કશું ન મળ્યું. તેણે ગીબીને વહાલથી ચૂમી લીધી, જરા બેઠો કરી દૂધ પાચું, ને પાછો સુવાડી દીધો. ગીબી જરા વારમાં ધસધસાટ ઊઠી ગયો. થોડી વારમાં તો સંજ પડી એટલે છોકરા છોકરીઓ એક પછી એક આવવા લાગ્યાં. મા દરેકને એનું આ સાતમું બાળક બતાવતી વખતે ચાદર ઊંચી કરી ધા બતાવતી. છોકરીઓ રોતી. છોકરાઓ ગુસ્સે થઈ જતા.

છેવટે ડોનાલ આવ્યો. ‘ અરે, આ તો પોરિયો ! ’ કહેતા કહેતામાં તો તેને ડૂમો ભરાઈ આવ્યો. ડોનાલ પાસેથી માએ ને ભાઈબહેનોએ બધી વાત જાણી. ગીબી મૂગો છે, બહેરો નથી, એ પણ જાણ્યું. બધાંને એમ થતું હતું કે છોકરો મૂઠ હશે; પણ એ સમજણો છે એમ જાણી એમની ચિન્તા ટળી. જેનેટે એને કાંજ

આપી. ગીબીને પથારીમાં બેસવા જતાં પણ વેદના થતી હતી. એ નાગોપૂગો બેઠો બેઠો સહુની સામે હસતે મોઢે જોતો હતો, એ દશ્યમાં એક પ્રકારની કુચુલતા હતી. એમાં સંતોષ કરતાંયે વધારે શાન્તિ ને આનંદ હતાં. તેણે લાકડાની વાડકી લઈ મા સામે જ નજરે જોયું તેમાં એમ કહેવાનો ભાવ હતો કે ‘આવો સ્વાદિષ્ટ આહાર તો મેં જિંદગીમાં ખાધો નથી.’ આ રંક જૂંપડી એને અદ્ભુત ધનથી ભરેલી લાગી. એમાં પ્રેમ અને દયાશી ધન તો હતું જ; અને ખાવાપીવાનું પણ ભરપૂર હતું. હૂંફ, આરામ ને આહાર ત્રણમાંથી એકેયની અહીં ખોટ નહોતી.

પછી જેનેટે પોતાનું એક સાદું ફરાક કાઢી ગીબીને પહેરાવ્યું, ને કમરે દોરી બાંધી, એટલે છોકરીઓ બધી એટલું તો હસી કે તેમની આંખોમાં પાણી આવી ગયું. આ સ્વચ્છ ને સુવાળા પોશાકથી ગીબીની સ્ત્રી ગયેલી ચામડીને ઠંડક લાગી. તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

એટલામાં રોઝર્ટ ઘેર આવ્યો, એટલે આખી કથા ફરીવાર કહેવામાં આવી. પોતાનાં પરાક્રમેનું વર્ણન સાંભળી ગીબી ખડખડાટ હસી પડ્યો. એ હાસ્યમાં સહુ ભળ્યાં. રાતે કુટુંબ ભેળું થઈને જમવા બેઠું. છોકરાંને એમ જ લાગતું હતું જણે માના જેવાં ઘેંસ ને રોટલા તો કોઈ ન ખનાવી શકે, ને માની ગાયના જેવું દૂધ તો ખીછ કોઈ ગાય ન આપી શકે.

છોકરા છોકરીઓને પાછાં નીચે જવાનો વખત થવા આવ્યો હતો. સરજ ક્યારનો આથમી ગયો હતો. ગીબીને માટે જુદી પથારી તૈયાર કરી, મોટી છોકરીએ તેને ઊંચકી તેમાં સુવાડ્યો. પછી આખું કુટુંબ સાથે બેઠું. ડોસાએ બાઈબલમાંથી થોડોક ભાગ વાંચ્યો. ત્યારબાદ પ્રાર્થના થઈ. ગીબી તો પ્રાર્થના ચાલતી હતી તે દરમિયાન જ ઊઠી ગયો હતો. રાતે ધામાં દરદ થવાથી ઊઠ્યો ત્યારે જૂંપડીમાં અંધારું હતું. ડોસો ડોસી ભરજોધમાં હતાં. કૂતરો

મીખીની પથારીમાં તેની સાથે જ પડ્યો હતો. ભાઈબહેનો પહાડ જિતરી પોતપોતાનો રસ્તો કાપતાં હતાં.

મીખીને માર પડ્યો એમાં ફર્ગસનો હાથ છે એમ જાણ્યા પછી ડોનાલ અને ફર્ગસ વચ્ચે ફેટલીક બોલાચાલી થઈ, ને બેનાં મન ઊંચાં થઈ ગયાં. ફર્ગસે આ વેળા રજા પૂરી થયે કોલેજમાં જતી વખતે ડોનાલને ચોપડીઓ વાંચવા ન આપી. ડોનાલને તો કચાંકથી સ્કોટ કવિ બર્ન્સના કાવ્યસંગ્રહનું પુસ્તક મળી ગયું હતું, એટલે એને પુસ્તકોની ખોટ ન સાલી. સ્કોટલેન્ડની જૂની તળપદી ગેલીક ભાષાનો વાપર પહેલાં કરતાં ઘણો ઓછો થઈ ગયો હતો. ડોનાલ ફેલ્ટ હતો છતાં એને એ બોલી આવડતી નહોતી. એ બોલીમાં ખડખડા પહાડ પરથી વહેતા વહેણાની વાણી જેવું માધુર્ય છે, ને ઊંચાં જાડમાં વાતા પવનના સપાટા જેવું જોમ છે. એ કવિઓ ને ચોક્કાઓની બોલી હતી. એ પહાડી ગેલીક ભાષા ડોનાલ કદી શીખ્યો નહોતો. જે માણસ લોકોની બોલચાલની તળપદી ભાષા જાણે છે ને તે વાપરી જાણે છે તે લોકોનાં હૃદય પર જેવો કાબૂ મેળવે છે તેવો શિષ્ટ ને સુવ્રઠ ભાષા જાણનાર નથી મેળવી શકતા. આ લોકભાષાનો પરિચય એને બર્ન્સનાં કાવ્યોમાંથી થયો. ડોનાલને ધીરેધીરે એ ભાષામાં કાવ્યોની લીટીઓ પણ સ્ફુરવા લાગી, ને આગળ જતાં એ કાવ્યો રચતો પણ થયો.

૧૦

ઘેટાંનો ભરવાડ

દરમ્યાન ગીખીના દિવસો પહાડ પરની ઝૂંપડીમાં સુખે પસાર થવા લાગ્યા હતા. આવ્યો તેને ખીજે દિવસથી જ તેણે ઘર વાળવાનું ને વાસણુ ધોવાનું શરૂ કરી દીધું હતું. જેનેટે પોતાના જ જૂના

કપડામાંથી એને માટે પાટલૂન બનાવ્યું. તે અવારનવાર ગીબીને બાઈબલમાંના નવા કરારમાંથી ઈસુની જીવનકથા વગેરે વાંચી સંભળાવતી. ગીબીને ડોનાલ પાસેથી લાવણીઓ, સાહસકથાઓ, લડાઈઓ વગેરેની વાતો સાંભળવા મળતી. એટલે પહેલાં તો એ બાઈબલની વાર્તામાં કશું સમજી ન શક્યો. પણ ધીરેધીરે એને એમાં સમજ પડવા લાગી. રસ પણ પડવા લાગ્યો. ઠોઠ વાતમાં બ્યારે બહુ આનંદ આવતો ત્યારે તે ખડખડાટ હસી પડતો, તાળીઓ પાડતો, ને હૈયામાં આનંદ સમાતો નથી એમ બતાવવા એક પમ ઉપર ઊભો રહેતો. ગીબીના મન પર આ શિક્ષણના સંસ્કાર ધીરેધીરે પડતા ગયા.

ગીબી આવ્યો તેના બીજા દિવસથી તેણે કંઈક ને કંઈક હાથનું કામ કરવા માંડ્યું હતું, એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા. એના કામથી જેનેટ રાજીરાજી થઈ ગઈ. પણ ગીબી ઐરીનું જ કામ કર્યું કરે એ એને ગમતું નહોતું, કેમકે એને પોતાને આજસુ થવું નહોતું. એટલે એણે ગીબીને રોબર્ટના હાથમાં સોંપ્યો, ને ઘેટાં ચારવામાં ડોસાને મદદ કરવાનું કામ તેને સોંપ્યું. રોબર્ટને પહેલાં તો એમ હતું કે ગીબી કૂતરાને કશું કહી નહીં શકે ને કામ કેમ ચાલશે ? પણ પહેલે દિવસે જ ઘેર આવી એણે જેનેટને કહ્યું : ‘ આ બે મૂઠાં પ્રાણી એકબીજાને જેવાં સમજી શકે છે તેવાં તો હું બેમાંથી એકેને નથી સમજી શકતો. ’

ગીબીને હવે સુખની સીમા રહી નહોતી. ઉનાળાની શોભા પૂર બહારમાં હતી. પહાડની ઊંચાઈ પર બેઠાં બેઠાં ગીબી નીચેની વિશાળ દુનિયા તરફ નજર નાખતો, ને એના પ્રેમને લીધે એને લાગતું કે આ બધું મારું પોતાનું જ છે, ને કશું પરાયું નથી. તે ભરવાડ બન્યો હતો, એટલે ભરવાડની દૃષ્ટિએ જગતને જોતો. તેને પળવાર એવી કલ્પના આવતી જાણે સૂરજ તે ભરવાડ છે, પવન તે એના કૂતરા છે, ને જગતનાં નરનારીઓ તે ઘેટાંનું ટોળું છે. બીજી

પળે તેને જેનેટે કરેલી બીજા જ એક બહા 'ભરવાડ'ની વાતો ચાલે આવતી.

રોઅર્ટનું કહ્યું કરવામાં ગીબીને અનેરો આનંદ આવતો. થોડા જ વખતમાં, શહેરમાં ઊછરેલા આ બાળકને આકાશનાં તારા ને નક્ષત્રો ને બીજા દેખાવો જેવાનો પણ શોખ વધ્યો. ફેટલીયેવાર ડોસા ડોસી સૂઈ ગયાં હોય ત્યારે મોડી રાતે તે ચંદ્રોદય જેવા પહાડના ડોર્ષ પથ્થર પર જઈને બેસે. આસપાસ નીરવ શાન્તિ હોય. માત્ર મંદ મંદ સમીરની લહેરો આવતી હોય. શાન્ત નિઃશબ્દ ચંદ્રિકા નીચેની ખીણમાંથી સરતી સરતી ઉપર ચડી આવે; ને જગત આખું એના રહેરી તેજમાં નહાય.

વળી અઠવાડિયે એકવાર, શનિવારે સાંજે, સહુ ભાંડુનો મેળો થાય. ગીબીને એમના ઉપર સગાં ભાઈબહેન જેટલું વહાલ હતું. તેમાંયે સૌથી વહાલો ડોનાલ. ડોનાલને તો એને પોતાની સાથે નીચે લઈ જવાનું મન ઘણીવાર થતું, પણ માને પતીજ પડતી નહીં.

પછી તો બાઈબલની મદદથી જેનેટે ગીબીને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું શરૂ કર્યું. ધીરેધીરે તે વાંચતો ને પાઠી પર શબ્દો લખતો થયો. એક દિવસ તેણે પાઠી પર લખ્યું: 'સર ગીબી જેલબ્રેથ', ને જેનેટ પાસે લઈ ગયો.

'આ તારું નામ છે?' જેનેટે પૂછ્યું. ગીબીએ માથું નેરથી હલાવીને હા પાડી. 'એ નામથી તને ડોણ બોલાવતું?' ગીબીએ લખ્યું: 'બાપાજી.' 'તારા બાપાજી શું કામ કરતા?' ગીબીએ રોઅર્ટનો જોડો છાજલી પરથી ઉતારી તે સીવવાનો અભિનય કરી બતાવ્યો. 'અમે તને શું કહીએ તો તને ગમે?' એણે 'ગીબી' શબ્દ બતાવ્યો. ત્યારથી આખું કુટુંબ એને એ નામે ઓળખવા લાગ્યું. અટક હમણાં છાની રાખવાનું એમને ઠીક લાગ્યું.

સરસ પૌષ્ટિક આહાર, પુષ્કળ કસરત, સુંદર હવા, ને મનનો પરમ આનંદ એ બધાને લીધે ગીબીનું શરીર ખીલતું ગયું. થોડા

વખતમાં તો પાટલૂન ટૂંકું પડવા લાગ્યું. છાતી ઝપાટાભેર પહોળી થવા લાગી. છતાં એનાં જોમ કે ચપળતામાં ઘટાડો ન થયો. તે લગભગ કૂતરાની હારોહાર દોડી શકતો. તેની હિંમત પણ વધતી ગઈ. એકવાર તો તે પહાડની ખીણમાં એક ઊંડા તળાવમાં પડી એક ડૂબતા ઘેટાના જવ્વ્યાને લઈ આવ્યો. ઉનાળામાં પહાડ પર ને ખીણમાં સહુ જાંપી ગયું હોય ત્યારે ઘણીવાર તે ડાવર પર જઈ ઊંડા પાણીમાં પડતો; ને તરતાં તરતાં પાણી, પવન અને ચાંદનીની મજા માણતો. ડોનાલ ઘેર આવતો ત્યારે કંઈક ને કંઈક ચોપડી લઈ આવતો, ને તેમાંથી ગીબીને વાતો, ગીત કે કાવ્ય વાંચી સંભળાવતો. ગીબી એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળતો. સાથેસાથે, જેનેટના શિક્ષણ અને દૃષ્ટાન્તને પ્રતાપે, તેના મનમાં એવા વિચારો પણ ઊઠતા કે અમુક વખતે ઇસુએ શું કયું હોત? અથવા એવે વખતે આપણે શું કરીએ તો એને ગમે? માણસો પ્રત્યેના પ્રેમ તો એનામાં જન્મથી હતો. ઇસુનાં વચ્ચે ને ચરિત્રનું ચિંતન કરતાં કરતાં તે પ્રેમમાં ઘણો વધારો થયો. એવા માણસે શું શું કરવું જોઈએ એનો પણ વિચાર તે બહુ કરતો. એને જે સંસ્કાર જેનેટ પાસેથી મળતા હતા તેને લીધે ઇસુની મૂર્તિ નિરંતર તેની કલ્પનામાં રમી રહેતી. બાઈબિલ તે હવે વાંચી શકતો, છતાં માને મોઢેથી તે સાંભળવાનું જ એને વધારે ગમતું.

શિયાળે ડોસા ડોસીના સાંધા વાથી દુખતા. ટાઢમાં રોબર્ટને ઘેર મૂકી ગીબી એકલો ઘેટાં ચરાવવા જવા લાગ્યો. તેને માટે હવે માએ ગરમ કપડાં પણ કરાવ્યાં હતાં. ગીબીને કંઈક શિક્ષણ પણ આપવું જોઈએ એવો વિચાર ડોસાને આવ્યો. છેવટે જેનેટના કહેવાથી એમ નક્કી થયું કે ગીબી ખીણમાં ડોનાલ પાસે ભણવા જાય. ડોનાલ શીખવી શકે એટલું તો શીખી લે. પછીની વાત પછી છે. ડોનાલે ગીબીને ભૂમિતિ, અંકગણિત, રકોટલેંડનો ઇતિહાસ, કવિતા એવા એવા અનેક વિષયો શીખવવા શરૂ કરી દીધા.

અવગુણ કેડે ગુણ

વરસ પૂરું થયું ને બીજે શિયાળો આવ્યો. ગીબીને વિષે જનતજનતની અફવાઓ લોકોમાં ચાલુ હતી. એક દિવસ એંગસનેા છોકરો પહાડ પર ગયેલો તે બીકથી થથરતો આવી કહેવા લાગ્યો કે ‘પેલો જૂત મારી પાછળ પડેલો.’ એણે એમ ન કહ્યું કે ‘ઘેટાં પાસે કોઈને ન જોવાથી મેં ઘેટાં પર પથરા નાખેલા.’ એટલે ડિસેંઝરની એક સવારે એંગસ બે નળીવાળા બંદૂક લઈને પહાડ પર જવા નીકળ્યો. ‘પેલો જંગલી મળે તો એને પૂરો જ કરી નાખું,’ એવો નિશ્ચય તેણે મન સાથે કર્યો હતો. મધ્યાહ્ને તેણે ગીબીને પાવો વગાડતો જોયો. તેણે ઘેટાંના બિનનો ડગલો ને હરણુના ચામડાનું પાટલૂન પહેર્યો હતો. એંગસને જોતાં જ ગીબીએ દોટ મૂકી. એંગસે એને નારી જતો જોઈ ગોળી છોડી. ગોળી ગીબીના જમણા પગની પિંડીમાં વાગી, ને ગીબી પડી ગયો. સદ્બાજ્યે લોહીની નસ કપાઈ નહોતી. ઘર દૂર નહોતું, એટલે તે બિડીને પાછો દોડવા લાગ્યો. આગળ કૂતરો ને પાછળ ગીબી. રોબર્ટ તે દિવસે ઘેર હતો. જેનેટ રાંધતી હતી. એકાએક બારણું બિઘડ્યું, ને ગીબી ગોટીકું ખાઈને અંદર પડ્યો. જેનેટે એને ઝાલી લીધો, ને જૂમ પાડી: ‘રોબર્ટ, આને તો લોહી નીકળે છે.’ એટલામાં તો કોકનાં બારે પગલાં સંમળાયાં. રોબર્ટે ઘરમાં પડેલી જૂની તલવાર કાઢી. તલવાર મ્યાનમાંથી ન નીકળી એટલે મ્યાનવાળો ભાગ જ હાથમાં લીધો, ને મૂક લટકતી રાખી. તેની આંખ ગુરસાથી રાતીયોળ થઈ મઈ. એંગસ બીજે પગ બિમરા પર મૂકે ત્યાં તો તલવારની મૂઠનો ધા ધડાક દઈને એના માથા પર પડ્યો. એને તમ્મર આવી ગયાં. ‘લેતો જા, એંગસ!’ કહેતાંકે રોબર્ટે દાંત પીસી મુક્કો માર્યો એટલે એંગસ ચતોપાટ પડી ગયો. ‘જો બિઘવા ગયો છે તો મૂઓ જ

સમજાવે.’ પછી કૂતરાને કહ્યું: ‘ઓસ્કાર, જોજો આને. જરા પણ હાલે તો મળતી પડતી એની.’ એમસના હાથમાંથી પડેલી અંદૂક રોઅર્ટ ઉઠાવી લીધી. એમસ કહે: ‘અંદૂક ભરેલી છે.’ ‘તો તો છાનોમાનો પડી જ રહે,’ કહી રોઅર્ટ અંદૂક એના માથા સામે તાકી. એમસ હાનવા મથો. એટલે ઓસ્કારે તેની છાતી પર પંજે મૂકી મોં પર અચકું ભરવું જ આકી રાખ્યું. રોઅર્ટ કહે: ‘જેનેટ, જરા આના પર નજર રાખ તો. ઊઠવા જાય તો અટાટાનું ઊકળતું પાણી જ રેડાવે. અલ્યા, તું કૂતરાને નહીં ખીજવતો, નહીં તો આવી અન્યું સમજાવે.’ કહી તેણે અંદૂક ખાલી કરી નાખી. જેનેટ અટાટાવાળું વાસણ લઈને એમસની ચોટી કરવા ઊભી તો રહી. પણ ઊકળતું પાણી રેડવાનું તેનાથી બની શક્યું હોત કે કેમ એ વિષે શંકા છે. રોઅર્ટ ધરમાં આગ્યો એટલે જેનેટે ગીબોનો ઘા ધોઈ પાટો ખાંધ્યો.

રોઅર્ટનો વિચાર પહાડ ઊતરી ઠાઈ મેન્સિસ્ટ્રેટ પાસે જઈ એમસ સામે ફરિયાદ કરવાનો હતો. તેના જતા પહેલાં જેનેટે દોરડા વતી એમસના હાથપગ ખાંધ્યા. એમસે ઊઠવાના ઉધામા તો ઘણા કર્યા, પણ માથે રોઅર્ટ તલવાર લઈને ઊભો જ હતો. દોરડાની માંડો રોઅર્ટ સખત વાળી દીધી, ને ખાવા ન રહેતાં રોટલો મજામાં મૂકીને જ નીકળી પડ્યો. ઘડી પહેલાં તો શરીર વાથી ઝલાઈ મથું હતું તે પણ ભૂલી ગયો.

દયાળુ જેનેટ એમસને ખવડાવત પણ ખરી, પણ પેલો તો એને માળો જ દેવા લાગ્યો. જેનેટ ચૂપચાપ રસોડામાં જઈ ખાવા બેઠી. પણ એમસનો માળોનો પ્રવાહ અટક્યો નહીં, એટલે જેનેટે પાછળથી આવી ઠંડાગાર પાણીની તાંબડી એના મોઢા પર ઠાલવી. આવા દુષ્ટ માણસને પણ ભૂખ્યો રાખીને પોતે ખાવા બેસતાં જેનેટને કાળિયો મળે ઊતર્યો નહીં. પણ એને ખાવાનું ફરો આપવા જવાની એની હિંમત ન ચાલી. એટલામાં એમસના મનમાં ચાલી રહેલો કંઈક વિચાર તે કળી ગઈ. કોઢમાં જઈ ગાય ખાંધવાની

લોહાની સાંકળ લાવી, ને તેનો ગાળો કરી એંગસને ગળે ભેરવી દીધો, સાંકળ ખેંચીને તાણી, ને બીજે છેડે ખીસો હતો તે ભોંયમાં દાટી દીધો. એંગસ ગાળ બોલ્યો, એટલે ફરી પાણીની તાંબડી બતાવી. પછી દોરડાનો ગાળો કરી બે હાથ ભેગા તાણી બાંધ્યા, ને દોરડાનો બીજો છેડો બારણાના આગળા સાથે બાંધ્યો. એ જ રીતે પગ ફરી સખત બાંધી તેના દોરડાનો બીજો છેડો ખૂણામાં પડેલી એક મોટી પેટી સાથે બાંધ્યો, ને પેટી પર પથરાતો ઢગલો કર્યો. આટલું કર્યા પછી જ તેનો જીવ હેડો બેડો. ગીબી જાગ્યો એટલે એને ખવડાવી બાઈબલ વાંચવા બેઠી.

એંગસ ગભરાવા લાગ્યો. તેણે જેનેટને છોડવા માટે કાલાવાલા કરવા માંડ્યા. જેનેટ શાની છોડે? પણ જેનેટે દયા લાવીને ચાની કીટલીમાં દૂધ ભરી, કીટલીની નળી એના મોંમાં મૂકી દૂધ પાચું; ને પછી ગાય દોહવા કોઢમાં ગઈ.

થોડી વાર પછી ગીબી બિડીને ચાલવા ગયો. પણ ચલાયું નહીં; એટલે બાળકની પેઠે ઘૂંટણિયે ચાલતો જેનેટની પાછળ ગયો. એને જોતાં એંગસને થયું હવે એ વેર લેશે, ને તેને માટે કંઈક સાધન લેવા જ ગયો છે. તેણે છૂટવાને તડકડાટ તો ઘણો કર્યો, પણ કંઈ વળ્યું નહીં એટલે મૂળો પડી રહ્યો.

જેનેટને ઈશ્વર જાણે સામે જ બિબો હોય તેમ તેને સંબોધી, તેની સાથે મોટેથી વાત કરતી હોય એવી રીતે, પ્રાર્થના કરવાની જૂતી ટેવ હતી. બીબીનું માથું જે માટીની દીવાલ તરફ હતું તેની પેલી બાજુ કોઢ હતી. ત્યાંથી એની પ્રાર્થનાનો અવાજ આવતો બીબીએ સાંભળ્યો. એટલે જ તે ઘૂંટણિયે ચાલતો કોઢ સુધી ગયો, પણ કોઢમાં પેઠો નહીં. કોઢનું બારણું ઉઘાડું હતું. જેનેટ ઘૂંટણિયે પડી હતી. તેનું માથું બેઠેલી ગાયના શરીર પર ટેકવેલું હતું, ને હાથ ગાયની બરદન પર હતા. ગીબીને એના બાપે આવી જ રીતે કરેલી છેલ્લી પ્રાર્થના યાદ આવી. જેનેટ કહેતી હતી :

‘ હે ભગવાન, આવે વખતે તમે શું કરત તે મને કહો. આ માણસે મારું કશું બગાડ્યું નથી. એણે તો તમારા લાડકા મીઠીને માર્યો છે. એટલે માફી તો ગીબીએ આપવાની છે. પણ મારા વર કહી ગયા છે: “એને ન જવા દર્શિ. ને હું એમનું કલું ન કરું તો કેવી સ્ત્રી કહેવાઈ? હે નાથ, તમે મને કહો તો જીદી વાત છે; કેમકે તમે તો મારા ને રોખટનાં પણ નાથ છો. હું તો એ બાપડાને જવા દઉં, પણ મારી હિંમત ચાલતી નથી. હે ભગવાન, એનું હૃદય પથ્થરાવો, ને એને સત્યનું દર્શન કરાવો. પણ હે પ્રભુ! તમે મને કહો કે મારે શું કરવું? હું તો એને છોડી મૂકવાને રાજી છું. પણ એ રોખટનો કેદી છે ને મીઠીનો શત્રુ છે. એટલે એને છોડવાને હક મને નથી એમ મને લાગે છે. એને છોડું તો કાણ જાણે એ બીજાં કેટલાંને ગોળી મારશે. પણ હે સચરાચરના સ્વામી! તમારી ઇચ્છા વિના તો એ નાના સસલાને પણ ન મારી શકે. ’

આટલું કહીને એનો અવાજ અટકી ગયો, ને તે જાહેકારા કરવા લાગી.

એના દુઃખનો પડઘો ગીબીના આત્મામાં પણ પડ્યો. શત્રુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો ને અપકારની ક્ષમા કરવી એ એને માટે બહુ સહેલી વાત હતી. ને ઝૂંપડીમાં પાછો ગયો. એક પગ પર ઠેકતો ઠેકતો દીવાલમાં છરી રાખવાનું બાકું હતું ત્યાં ગયો. છરી ત્યાં નહોતી. આસપાસ નજર નાખી જોઈ પણ ન જડી. વખત ગુમાવવો પોસાય એમ નહોતું. રોખટ ક્યારે આવી ચડે એ ન કહી શકાય. ગીબીએ ઠેકતા ઠેકતા એંગસ પાસે જઈ ગાંઠો તપાસી. તે તો સાવ સળંગ હતી. એ છોડવા જતાં ધણો વખત લાગે. એંગસ એની હાલચાલનું બારીક નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. ગીબીએ સહેજ શંકાથી આસપાસ નજર નાખી, ને પછી એકદમ ઝાપટ મારીને સાંડસી લીધી. તેને ચૂલામાં નાખી, ને ધમણ વડે દેવતા ધમવા માંડ્યો. એંગસના તો હાંજ ગગડી ગયા. ‘ આ જંગલી હવે

મને ધગધગતી સાંડસીથી ડામ દેવાનો !' ગીખીએ સાંડસી કાઢી તો તે રાતીચોળ નહીં પણ ધગીને ઘોળા થઈ ગયેલી. ઍંગસે તે જોઈ કારમી ચીસ પાડી. ગીખી પરાણે ઠેકતો ઠેકતો એની પાસે ગયો. પણ ઍંગસે તો એવા ધમપછાડ કરી મૂક્યા કે સાંડસીનો ઉપયોગ કરતાં ગીખીનો જીવ ચાલ્યો નહીં; કદાચ ઍંગસના શરીરને સાંડસી અડી જાય તો ? તેને એમ પણ બીક લાગી કે આ ચીસો સાંભળીને મા ઘરમાં આવવાની, ને બધી બાજુ કથળી જવાની. તેને એકદમ કંઈક સૂઝી આવ્યું. તે કૂદકો મારીને બારણું બંધ કરી આવ્યો, જેથી મા અંદર આવી જ ન શકે. બારણું બંધ થતું જોઈને તો ઍંગસને વધારે ખાતરી થઈ કે ગીખીનો હરાદો દુષ્ટ છે. તેણે પછાડો ખાવા માંડી, ને રાડારાડ કરી મૂકી. તેની આંખ ધગધગતી સાંડસી પર ચોંટેલી હતી. સાંડસી ગીખીના હાથમાં ધીરેધીરે ઠંડી પડતી જતી હતી. ઍંગસે સાંડસી સામે તાકી રહેવાને બદલે ક્ષણભર ગીખીના મોં સામે જોયું હોત, તો જે બાળકને તેણે રાક્ષસી મૂરખ ધારેલો તેના મોઢા પર કેવું સ્મિત, કેવો માનવપ્રેમ, કેવું દુઃખ, ને કેવી દયા છવાયેલાં હતાં એ તે જોઈ શકત. પણ એની પોતાની આંખ ખૂરી, એટલે એને તો ગીખીના સ્મિતમાં પણ વેર લેવાનો સમય પાસે આવ્યાનો આનંદ જ દેખાત.

દરમ્યાન જેનેટ ગાયને મૂકી, પતિ આવે છે કે કેમ એ જોવા રસ્તા પર ગઈ હતી. તેની ને ખૂંપડીની વચ્ચે મોટો ખડક આવેલો હોવાથી ઍંગસની ચીસો તેને કાને જરાયે પડી નહીં. તેનું ધ્યાન તો તેના બરવાડમાં — માણસમાત્રના સ્વામીમાં — પરોવાઈ ગયેલું હતું.

ગીખીએ સાંડસી ફરી ચૂલામાં મૂકી. ધમણ હલાવતાં હલાવતાં તેને વિચાર આવ્યો કે ઍંગસને ગળેથી સાંકળ છોડી નાખી હોય તો એને વિશ્વાસ ખેસે. તેણે ધમણ મૂકી સાંકળ છોડી નાખી. ઍંગસને તો થયું, સાંકળ છોડી એટલે હવે સાંડસીથી ગળું જ

પકડવાનો ! તેણે પહેલાંના કરતાંયે વધારે પછાડા મારવા માંડ્યા. પણ ગીખી હવે છાતીની આસપાસનું દોરડું ઢીલું કરતો હતો, એ એંગસના જોવામાં આવ્યું નહીં. દોરડું ઢીલું પડ્યું, એટલે એકવાર પછાડો મારવા જતાં એંગસ ઊંઘો પડી ગયો. ગીખીએ જોયું કે આ ખરો લાગ છે. તેણે ચૂલામાંથી સાંડસી કાઢી; એંગસની કમર પર ચડી બેઠો; ને તેના પગ વચ્ચેના દોરડાને પકડી લીધું. એંગસે લાતો મારી તોયે સાંડસી કે દોરડું હાથમાંથી છૂટવા દીધાં નહીં. થોડીક મિનિટમાં દોરડું એક જગાએ સાવ બળી ગયું. એટલી વાર એંગસના મનને તો કંઈની કંઈ વેદના થઈ ગઈ. ગીખી ઊઠ્યો ને ઠેકીને આધો ગયો ત્યારે એને ખબર પડી કે મારા પગ છૂટા થઈ ગયા છે. એને ગીખી પર વેર વાળવાનું મન તો થઈ આવ્યું. પણ ગીખીના હાથમાં હજી સાંડસી હતી ને એંગસના હાથ બાંધેલા હતા. તેણે હાથ ગીખી તરફ લાંબા કર્યા. ગીખીએ પોતાના હાથ ને દાંત વડે ગાંઠો છોડવામાંડી. છોડતાં જરાક વખત લાગ્યો, એટલી વાર એંગસને પરાણે એના મોઢા સામે જોઈ રહેવું પડ્યું. એ જોઈ એનું પણ હૈયું કંઈક પીમળ્યું હશે. વળી ગીખી ગાંઠો છોડતો હતો એમાં તો કંઈ શંકા જ નહોતી. હાથ છૂટા થયા એટલે ગીખીએ હસીને એની સામે જોયું, પણ એંગસે એના કાન પર મુઠ્ઠો સુઢાં ન માયો. ગીખીએ લંગડાતા લંગડાતા બારણા સુધી જઈ બારણું ખોલી નાખ્યું. સહેજ માથું હલાવી એંગસે ગીખીને આભાર માન્યો, બીંતે બંદૂક ઊભી કરી રાખેલી હતી તે લીધી, ને સડસડાટ પહાડ પરથી ઊતરવા જ માંડ્યું. પગવાર વહેંચો મયો હોત તો જેનેટ સામી મળત; કેમકે તે હમણાં જ ગાય દોહવા કોઢમાં પાછી આવી હતી.

જેનેટ ઘરમાં આવી જીએ તો એંગસ ન મળે. તે તો દાંત થઈને જોઈ જ રહી. ગીખીને બહુ દરદ થવા લાગેલું, એટલે તે પાછો સૂઈ ગયો હતો. તેણે નિશાની કરીને કહ્યું કે ‘ મેં એને છોડી મૂક્યો

છે.' એ જાણી જેનેટના મનને એટલી અધી નિરાંત વળી કે એ જોઈ ગીબી પણ રાજ થઈ ગયો.

રોબર્ટ મોડો મોડો થાકી, નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો. મેનિસ્ટ્રેટ ઘેર નહોતો. એને પણ એંગસને ગયેલો જોઈ નિરાંત વળી. બીજે દિવસે તેણે એંગસને ઘેર જઈ તેની સાથે વાત કરી કે 'ગીબી-ને રાજ કરવા ખાતર આ વાત આટલેથી જ ટાઢી પાડી દઈશું.' ગીબીને ચાલીને બહાર જતાં થોડાક દિવસ લાગ્યા. પણ એટલો વખત જેનેટ સાથે નકામો ગયો નહોતો. આમ કરતાં કરતાં શિયાળો પૂરો થઈને ઉનાળો પણ આવ્યો.

૧૨

એક સંતાન વધ્યું

જમીનદાર ટોમસ ગેલબ્રેથની વાત પાછળ આવી ગઈ છે. તેની પડતીના દહાડા શરૂ થઈ ચૂક્યા હતા. લંડનમાં અનેક જાતની કંપનીઓ કાઢી લોકોને ફસાવવાના ધંધા કરનાર એક માણસના ફંદામાં તે સપડાયો હતો, ને એ કામ માટે લંડન ગયો હતો. અંગલાની વ્યવસ્થા કરનારે ડોનાલની સૌથી નાની ને ડોનાલથી ચારેક વરસે મોટી બહેન નાઈસીને જીનિવ્રાની તહેનાતમાં રહેવા માટે રોકી લીધી હતી. જીનીવ્રાએ બાળપણ છોડી કિશોરવયમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેનામાં બાળકના જેવું હાસ્ય, ને યુવતીના જેવું માંભીર્ય, અને વારાફરતી આવી જતાં. શિયાળો જઈને ઉનાળો આવ્યો એટલામાં તો જીનિવ્રા ને નાઈસી એકબીજા સાથે બહુ જ હળી ગયાં.

પાસેના પાદરીની આધેડ છોકરી કુમારી માયરને જીનીને બહુવાવ જમીનદારે રાખી હતી. બે વરસ થયાં તે, શનિ રવિ બાદ

કરતાં, દરરોજ ચાલતી કે ગાડીમાં એસીને ખંભે બાંધાવવા જતી આવતી. પણ હમણાં તો એનો આપ માંદો પડ્યો હતો. એટલે જીનીને ચાલતી તેને ત્યાં જવું પડતું. નાઈસી એની સાથે જતી.

એક દિવસ પાદરીની વધારે માંદગીને લીધે જીનીને ભણ્યા વિના જ પાછી ફરવું પડ્યું. વખત ઘણો હતો. સહેજ ફરીને જાય તો નાઈસીને ઘેર થઈને જવાય. જીનીના નાઈસીનો વિચાર કળા મઈ, ને તેણે હા પાડી. પણ નાઈસીને આ રસ્તો જાણીતો નહોતો, એટલે થોડી વારમાં એ જલ્દી ભૂલાં પડ્યાં. એક જગ્યાએ રસ્તો છે કે નહીં એની જ ખબર પડે નહીં. જીની કહે: ‘નાઈસી, હું આ બાજુ જઈ’. તું પેલી બાજુ જા. આ બાજુ રસ્તો નહીં આવે તો હું તારી તરફ આવીશ. તારી બાજુ રસ્તો ન આવે તો તું મારે રસ્તે ચાલી આવજે.’

આ બાળકના જેવી વાત હતી. નાઈસી પણ બાળકના જેવી, એટલે એણે હા પાડી. થોડે આગળ જતાં મોટો રસ્તો જોયો એટલે ત્યાં બેઠી, ને જીનીના આવવાની રાહ જોવા લાગી. એને જરાયે ચિન્તા ન થઈ. ધોળે દહાડે ચિન્તા શાની કરવાની હોય ? તે વિચારે ચડી, ને વખત ઘણો વીતી ગયો. તેને એકાએક ભાન આવ્યું. તે બેઠીને ખૂબ પાડવા લાગી: ‘જીનીમહેન ! જીનીમહેન !’ પણ જવાય ન મળ્યો. પહાડ પર સુનકાર હતો. જે જગ્યાએ તેઓ છૂટાં પડેલાં ત્યાં મઈ, ને રાંડો પાડતી પાડતી ત્યાંથી આગળ વધી.

જીનીને પોતાનો રસ્તો સીધોસટ નાઈસીની માને ઘેર જતો લાગ્યો. એટલે તે તો નાચતી કૂદતી ચાલી; ને નાઈસી હોશમાં આવી સારે તો જીની માઈલેક નીકળી મઈ હશે. આવા વિશાળ પહાડ પર એ એકલી ! કેવી મજા ! ફુનિયા આખી નાચે ! અહાહા ! પહાડ બંચે ને બંચે આકાશ તરફ ચાલ્યો જ જાય છે !

જે રસ્તે તે જતી હતી તે કેડી માણસને માટે નહીં પણ ઘેટાંને માટે હતી. તે બિતરતી બિતરતી ખીલુના એક સાવ નિર્જન ભાગમાં

પહોંચી. આસપાસ બધું સૂમસામ હતું. પણ તે ડરી નહીં. પાછી ચડતી ચડતી ખીણની કોર સુધી ગઈ. અહીંથી હવે નાઈસી દેખાવી જોઈએ.

નાઈસીએ હિતાવળ ને ચિંતાને લીધે બીજી જ એક ઘેટાંની કેડી પકડેલી, એટલે તે પકાડ પર જોઈ પહોંચી હતી. જીનીને બહુ જ એકલું એકલું લાગવા માંડ્યું, પણ તે ધારણ રાખી નાઈસીનો વાટ જોતી એક પથ્થર પર બેઠી. તે જ કેડીએ આવેલી તે કેડી પાછળ દૂર સુધી દેખાતી હતી. રખત ગયો, તોયે નાઈસી તો દેખાઈ નહીં. આખરે જીની રડવા લાગી. પણ ધીરેધીરે રડવાથી હૈયું હળવું થયું નહીં. એકાએક તેને આગયે રવિવારે દેવળમાં સાંભળેલા શબ્દો યાદ આવ્યા: ‘સંકટ સમયે મને બોલાવજો; હું જવાબ દઈશ.’ તેણે મનમાં પ્રાર્થના કરી. ‘હે ભગવાન, મને પાછી ઘેર પહોંચાડ,’ કહીને પાછા જવા પગ ઉપાડ્યા.

એ જ ક્ષણે તેણે સહેજ દૂર એક પથ્થર પર ગીબીને બેઠેલો જોયો. ગીબીને તેણે છેલ્લો જોયાને ઘણો વખત થઈ ગયો હતો. તે પછી તેને પશુના છોકરા તરીકે વર્ણવાયેલો જ એણે સાંભળ્યો હતો. ને જીનીની નજરે ખરેખર એ એવો જ દેખાયો. જીનીને મનમાં થયું: ‘વળા આ તો પાવો વગાડીને કેવું સારું ગાયન ગાય છે! મને ગાયનથી ફસાવીને પકડશે, ને ફાડી ખાશે! ખરી બીડમાં મેં ભગવાનની પ્રાર્થના કરી, ને એણે આ પશુનો છોકરો મોકલ્યો! વળા આ તો મારી વાટ જોતો રસ્તા વચ્ચેવચ્ચે બેઠો છે. આ ખાઈ જાય એના કરતાં તો ખીણમાં ઊતરી ત્યાંના કાળા પાણીમાં ડૂબી મરવું સારું.’

છતાં તેણે ચીસ ન પાડી. ફરી બેસી ગઈ ને છોકરા સામે એકાંટસે જોઈ રહી. ‘હું ફસાતી નથી એમ જોશે એટલે હમણાં જતો રહેશે.’ પણ એ ખરો નહીં, ને પાવો વગાડતો બેસી રહ્યો. ‘પાછી

ખીણમાં જઈને ખીજે રસ્તે ચાલ્યા જવું સારું,’ કહી તેણે ઊડીને ખીણ તરફ દોડવા માંડ્યું.

ખીખી એને ડરાવવા માગતો નહોતો, એટલે છેક પાસે આવ્યો નહોતો. પણ તેને પાછી દોડતી જોઈ તે ડરી ગયો ને ઊઠ્યો. એ દિશામાં જઈ કળણ હતું એની એને ખબર હતી. તેણે કળણ અને જીનીની વચ્ચે જઈને ઊભા રહેવાનો વિચાર કર્યો. એને પાછળ આવતો જોઈ જીની સીધી કળણ તરફ જ દોડી. કળણ સુધી પહોંચે છે ત્યાં તો એક ઊંડા ખામોચિયાને કાઠે ખીખી બેઠેલો ! જીનીને થયું : ‘મને આ ખામોચિયામાં ડુબાડી દેશે ?’ તે ખીજ તરફ દોડી ખીણમાં ઊતરવા ગઈ. ત્યાં ખીણ એકદમ ઊંડી હતી. એટલે ખીખી દોડીને ફરી પાછો એના રસ્તામાં જઈ ઊભો રહ્યો. જીની નિરાશ થઈને ભોંય પર પડી, ને એણે મોં ઢાંકી દીધું. એને થયું, ‘જેમ ખિલાડી ઉંદરને, ને સિંહ માણસને ફાડી ખાય છે, તેમ આ હમણાં મને પીંખી નાખશે.’ ‘આ ઝાલી, આ ઝાલી,’ એમ વિચારતી પડી હતી. શ્વાસ જાણે થંભી ગયો. પણ કશું બન્યું નહીં. એમ ફેટલીયે પળાવીતી ગઈ. હજી પડી છે, પણ પશુનો છોકરો આવીને ઝાલતો નથી ! આ સ્વપ્નું તો નથી ? પણ જોયું જોવાની હિંમત નહોતી. ધીરેધીરે ખીક ઊડી જવા લાગી. છેવટે દૂરથી અત્યંત મધુર ગાયન સંભળાયું. આવો મોઠો સ્વર તેણે કદી સાંભળ્યો નહોતો. ‘પેલા પશુના છોકરાના પંજમાંથી છોડાવવાને ઇશ્વરે મોકલેલો કોઈ દેવદૂત જ ગાતો હશે. તે હમણાં આવી પહોંચશે.’ અવાજ નજીક ને નજીક આવતો ગયો. આ ગાયનમાં અક્ષરો નહોતા, માત્ર સૂરો જ સંભળાતા હતા. અવાજ પાસે આવ્યો, ને એકાએક બંધ થઈ ગયો. જીનીએ આંખો ઉઘાડી જોયું જોયું. પેલો પશુનો છોકરો જ એની સામે ટગરટગર જોઈ રહ્યો હતો ! આ ખરેખર પશુનો છોકરો હશે ? એ વાત ખરી મનાતી નહોતી; ને છતાં ખીકને લીધે આંખ પણ આડી ખસેડાતી નહોતી. ફરી થયું, ‘મારી કસોટી કરવાને દેવદૂતે તો પશુના છોકરા-

તું રૂપ નહીં લીધું હોય ? કેઈ વશુનો છોકરો આવું માર્દન શકે ! કેવી ભૂરી સુંદર આંખો !' જીની પડખે સૂતી સૂતી આ સ્વર્ગીય દશ્ય અનિમેષ નયને જોઈ જ રહી. પછી જાંખું જાંખું યાદ આવતા લાગ્યું કે આને પહેલાં ક્યાંક જોયો છે ખરો. હા, એ જ છોકરો જેને એંગસે મારેલો. એ જ મોટું—જરા મોટું થયું છે એટલું જ. એ પ્રસંગ તે ભૂલી નહોતી. ભૂલી શકે એમ પણ નહોતું. 'એ જ આ છોકરો હશે તો એને હું પણ યાદ હઈશ.' એ મને મારશે નહીં એટલી તો જીનીને હવે ખાતરી હતી. ગીબીને પણ એ પ્રસંગ યાદ આવ્યો. 'એ જ આ મોટું. છતાં એવું ને એવું નથી.' તેનો ચહેરો ગંભીર થઈ ગયો.

જીની સહેજ હસી. ગીબી તો ખડખડાટ હસી પડ્યો. તેનું મોટું દીપી જઈયું. જીનીએ ધીરે રહીને એક હાથ ગીબી તરફ જોયો કર્યો. ગીબીએ તે હળવે રહીને ઝાલ્યો. જીની સહેજ હાલી. એટલે ગીબીએ તેને ટેકા આપીને ઉઠાડી.

પછી નાઈસી ને તે કેવી રીતે બૂઝાં પડ્યાં તે જીનીએ કહી બતાવ્યું. ગીબીએ જોરથી સિસોટી વગાડી એટલે ક્યાંકથી એક કૂતરો ફલગો મારતો તેની પાસે આવ્યો. ગીબી એની સાથે કેવી રીતે બોલ્યો, ને એણે શું કહ્યું, એ જીની જરાયે સમજ નહીં. પણ બીજી જ ક્ષણે, જે રસ્તે થઈને તે આવી હતી તે રસ્તે કૂતરો ચાલ્યો ગયો. ગીબીમાં ચેતન એટલું બધું હતું ને તેની પ્રત્યેક ક્રિયામાં એટલી બધી સ્ફૂર્તિ હતી કે તે એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહોતો એ જીનીના ધ્યાનમાં હજી આવ્યું નહોતું. ગીબીએ એનો હાથ પકડ્યો તે તેણે જરાયે શંકા વિના પકડવા દીધો. રસ્તો જોયે જતો હતો. ત્યાંથી પાછું બીજી તરફ નીચે જતરવાનું આવ્યું, ને એક વહેળો આવ્યો. પાછળથી એને અખર પડી કે એ જ વહેળો એની સૂતાની ઓરડી પાસે થઈને જતો હતો, ને રોજ રાતે તેનું ગાયન તે સાંભળતી હતી. ગીબીએ આંગળી કરી ખૂંપડી બતાવી. બીજી તરફથી નાઈસી

ચડતી ચડતી આવતી હતી, ને ઓસકાર એની આગળ ફૂદતો હતો. નાઈસી ખૂબ રોતી હતી. જીનીને જોઈ તેણે ચીસ પાડી. હાંફતી હાંફતી કહે: ‘બહેન, તમે કેમ નાસી ગયાં?’

‘ત્યાં રસ્તો હતો. ને મને થયું કે તું મારી પાછળ પાછળ આવશે.’

‘હું કેવી મૂરખી, બહેન! પણ સારું થયું તમે મળ્યાં તે. આવો, મારી માને મળો.’

‘હા, નાઈસી. આપણે એમને બધું કહીશું. મારે તો મા નથી કે એને કહું. એટલે હું તારી માને કહીશ.’

તે ઘડીથી જેનેટ જીનીની પણ મા બની. જીને જે ઈશિરે માનું હૃદય આપ્યું હોય, તો તેને જગતમાં સંતાનની ખોટ નથી.

જીનીને આજના જેવી મગ્ન કદી પડી નહોતી. આવું દુધ ને આવા રોટલા તેણે કદી ખાધાં નહોતાં. એને ઘેર પહોંચાડીને ગીબી ને ઓસકાર તો ઘેટાં સાચવવા નીકળી પડ્યા હતા. જીનીએ મા પાસેથી ગીબીની બધી વાત સાંભળી.

‘એ સારો છોકરો છે, મા?’ તેણે પૂછ્યું.

‘એના જેવો સારો છોકરો મેં તો જોયો નથી. મારા ડોનાલ કરતાંયે સારો.’

જીનીએ નિસાસો નાખ્યો. એને થયું હું સારી થાઉં તો કેવું સરસ! જીનીને અહીં ઘણું શીખવાનું મળ્યું, ને પાછા જતાં એને ઘણા વિચારો આવ્યા.

કાવ્યરસનો આસ્વાદ

બીજે દિવસે જીની ને નાઇસી ગ્લેશર પહાડમાંથી આવતી એક નદીને કિનારે ગયાં. ત્યાંથી ડોનાલ્ડનું બીડ દેખાતું હતું. ડોનાલ્ડ વાંચતો બેઠો હતો. નાઇસીએ ખૂમ પાડી: ‘ ડોનાલ્ડ! ડોનાલ્ડ!’ ડોનાલ્ડે જોયું જોયું તો બહેનને જોઈ. તે દોડતો દોડતો નદીકાંઠે આવ્યો. ત્યાંથી પાણી ઓળંગીને સામે કાંઠે આવ્યો. થોડી વાતચીત પછી, ડોનાલ્ડે જે ચોપડી પોતે વાંચતો હતો તે જીનીને વાંચી સંભળાવવાનું કબૂલ કર્યું. વાંચવાનો ક્રમ તે દિવસથી જ શરૂ થયો. ડોનાલ્ડે એક કથાકાવ્ય વાંચી સંભળાવ્યું. જીનીને તે બહુ જ ગમ્યું. દિવસ આખો એણે એની જ વાતો કરી. બીજે દિવસે ડોનાલ્ડની સાથે ગીબી પણ સામા કાંઠા સુધી આવ્યો, પણ તેણે નદી ઓળંગી નહીં. ડોનાલ્ડનું વાચન એક કલાક ચાલ્યું. પછી તો આ ક્રમ ઘણી વાર ચાલતો.

હવે નાઇસીની સાથે એની માને મળવા જીની પણ ઘણીવાર જતી. જીનીનું જીવન પહેલાંના કરતાં વધારે સુખમય બન્યું. એને આમાંથી શિક્ષણ પણ સારી પેઠે મળી રહેતું. ડોનાલ્ડ ક્યારેક ક્યારેક પોતાનું અનાવેલું કાવ્ય પણ વાંચી બતાવતો. સામે કિનારેથી ક્રોધવાર ગીબી પાવો સંભળાવતો.

વાડીમાં ને આસપાસના ભાગમાં ગીબી હવે સારી પેઠે જાણીતો થયો હતો. એંગસ મળે ત્યારે ગીબી હસે; ને જવાબમાં એંગસ ભવાં ચડાવે પણ બીજી પંજવણી ન કરે. પશુના ઓકરાવાળી વાત વિસારે પડી હતી. જીન મેવરને એને વિષે વિશેષ પક્ષપાત હતો, ને એ જ્યારે જ્યારે ડોનાલ્ડની જોડે આવતો ત્યારે ત્યારે જીન એને આવકાર આપતી. ફર્ગસ પાદરી થવા માટે અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો. ડોનાલ્ડનાં કાવ્યોની સંખ્યા વધવા લાગી હતી.

પાનખર ઋતુમાં જમીનદાર ટોમસ ગેલબ્રેથ લાંડનથી આવ્યો, ને થોડા જ દિવસ રહ્યો. જીની પ્રત્યે આ વેળા તેણે અસાધારણ હેતુ દાખવ્યું. આપદીકરી વચ્ચે ઝાઝી વાતચીત તો કદી થતી જ નહીં. શિયાળામાં તો ક્યાંયે બહાર જઈ શકાતું નહીં. નદીકાંઠાના વાયનનો કમ બંધ પડી ગયો હતો, તે વસંત આવી એટલે પાછો ચાલુ થયો. બધાં છોકરાં મોટાં થયાં હતાં.

ઉનાળે જમીનદાર ફરી એકાએક ઘેર આવી ચડ્યો. પણ એના દેહાર બદલાઈ ગયા હતા. પાતળો તો તે હતો જ, પણ હવે તો ડાચાં સાવ બેસી ગયાં હતાં. જીની ગબરાઈ, ને પૂછવા મઠ એટલે બાપે ઊધડી જ લાઇ નાખી. તેની બધી યોજનાઓ ઊંધી વળવા બેઠી હતી, ને જમીન મકાન બધું વેચ્યે છૂટકો થાય એમ દેખાતું હતું. નોકરો હિપર પણ તે વાતવાતમાં ચિડાઇ જતો. જીનીને બીજી એકવાર વઢી નાખી, એટલે તે તો બાપનું મોં જોતાં ડરવા લાગી.

એ અરસામાં જમીનદારને કોકે—ઘણું કરીને ફર્ગસે—જીની અને ડોનાલ્ડ નદીકિનારે મળતાં હતાં તેની વાત કરી. એટલે બળતામાં ઘી હોમાયું. ‘મારી છોકરી ગયો ચારનાર છોકરા જોડે બેસે ને એમાં એને આનંદ આવે!’ એકવાર તેણે જાતે એ લોકોને સાથે બેઠેલાં જોયાં, એટલે એના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહીં. નાઇસીને ત્યાં ને ત્યાં રુખસદ આપી દીધી. માએ એને ઘણો દિલાસો આપ્યો. પણ એને ઝાઝા દિવસ ઘેર રહેવું પડ્યું નહીં. એના જેવી છોકરીઓની દેશમાં ઘણી મામ હતી, એટલે એને બીજે કામ મળી રહ્યું.

જળપ્રલય

ઓગસ્ટ માસની શરૂઆતનો એક સાવ કોરો દિવસ હતો. હવા અદ્ભુત હતી. ઉનાળો પૂર બહારમાં હતો. એકાએક બપોર પછી વાદળો ચડી આવ્યાં, ને વરસાદ શરૂ થયો. બીજો દિવસે થોડી વાર તડકો નીકળે, પાછાં વરસાદનાં ઝાપટાં આવે, ને વાયવ્ય દિશાનો પવન વાય. તે દહાડે બપોર પછી તડકો ઓછો થયો, ને વરસાદ વધ્યો. પવન બહુ જ જોરમાં, વંટેાળની પેઠે, વાવા લાગ્યો. વરસાદ ને પવન વચ્ચે હરીફાઈ શરૂ થઈ. ગીબી તે દિવસે રાજની પેઠે પહાડ પર ઘેટાં ચરાવતો હતો. તે અનેકવાર પલળ્યો ને સુકાયો હતો. તેણે ઘેટાંને પહાડમાં જ એક સુરક્ષિત જગ્યાએ પૂરી દીધાં. પછી ઘેર ગયો, વાળુ કર્યું, ને સાંજના પહાડ પર ચડ્યો. રાણી-કાળી વેળા હતી, વરસાદ હજી વધારે જોરમાં પડુપડુ થઈ રહ્યો હતો, પણ ગીબીને ફિકર નહોતી. તેને પહાડનો એકેએક ભાગ સારી પેઠે જાણીતો હતો. પવનના ઝપાટા વધ્યે જતા હતા. એકાએક આકાશમાં કડાકા ને ગાજવીજ શરૂ થયાં. પવન ને વરસાદનું જોર ચાલુ રહ્યું; ને ચોમેર પાણી જોરથી પહાડની કરાડોને ચીરતાં નીચે ઢોલવા લાગ્યાં. વૃષ્ટિ આખી રાત ચાલુ રહી. વરસાદ ને વાવાઝોડાં તો દર વરસે થતાં, પણ આજના તોફાનની સિદ્ધિ જુદી જ હતી.

ચોપાસ જામેલા ઘેર અંધારામાં આંખ કામ કરે એમ હતું નહીં, એટલે ગીબી હાથપગ વડે રસ્તો શોધતો શોધતો ઘેર પહોંચ્યો ને સૂઈ ગયો. સૂતાં સૂતાં પણ એને બહાર થતા પવનના સુસવાટા, ને ઝૂંપડીની ચોમેર ધસારો કરતા પાણીના ધુધવાટ સંભળાતા હતા. સવારે ઊઠી તેણે બારણું ઉઘાડ્યું. પવનની ઝાપટ પાણીને લઈ ઝૂંપડીમાં પેસી ગઈ, એટલે તેણે ઝટ બહાર નીકળી બારણું વાસી દીધું, ને પહાડ પર ઊંચે ચડ્યો. ચારે બાજુ પાણી જોશભેર પહાડ પરથી

નીચાણુ તરફ વહી જતું દેખાતું હતું. દહાડો ચડ્યે આકાશમાં ધૂંધળો પ્રકાશ થયો. સૂરજ તો દેખાય જ ક્યાંથી ? પછી તો ક્ષણભર ગીળી પથ્થરના પહાડ પર નહિ પણ સમુદ્રનાં મોઝાં પર ઊછળતી હોડીમાં હોય એમ પહાડ કંપી ઊઠ્યો, ને પાછો સ્થિર થઇ ગયો. ખીજ પળે મોટા ધડાકો થયો. બચાનક ગર્જના થઈ. જાણે પાણી ને પથરા સાથે ઊછળ્યાં. ધૂમસમાંથી તેણે જોયું કે નીચે મેદાનમાં ધુમાડાનું કે ધૂળનું મોટું વાદળું ઊંચું ચડી રહ્યું છે. તેણે એ તરફ દોટ મૂકી. જઈને જોયું તો પહાડમાંથી પાણીનો પ્રચંડ પ્રવાહ ફૂટી નીકળ્યો હતો, ને તે ઊંચે ઊડતો હતો. જરાક વાર નરમ પડે ને પાછો જોરથી ઊછળે. પર્વતમાં મોટો ચિરાડો પડ્યો હતો, ને તેમાંથી પાણી ઊછળતું હતું. પહાડની નીચે એક નવી નદી માંડીતૂર થઈને ગર્જના કરતી ને તોડફોડ કરતી ધસી રહી હતી. પથરા ને ખડક જાણે શીણ ન હોય એવી રીતે એને ઊછાળતી પોતાના પ્રવાહમાં ધસારાખંધ ધસડી જતી હતી.

ગીળીએ એકાએક જોયું કે આ નવી નદી તો સીધી ઝૂંપડી તરફ ધસી રહી છે. તેણે એ દિશામાં દોટ મૂકી. રસ્તે વળી ખીજે એક જોરદાર પ્રવાહ પહાડમાંથી ફૂટી નીકળતો દેખાયો. એવા તો છઆઠ પ્રવાહ ધેર જતા સુધીમાં જોયા. તેને થયું કે આ પૃથ્વીનો પ્રત્યથ થવા બેઠો છે કે શું ? સૌથી મોટા પ્રવાહને તે એક જગ્યાએ ઓળંગી ગયો. ક્યાંક ક્યાંક પથ્થરની મોટી શિલા, પહાડમાંથી તૂટી પડેલી, પથ્થરમાં ગોટીલાં ખાતી ખાતી જતી હતી. એવી એક શિલા જાણે એને કચડી નાખવા આવતો રાક્ષસ હોય એમ મથડતી હતી, પણ તે દોડીને બચી ગયો. ગ્લેશિયર એ તો આ પ્રદેશની ગિરિમાળાનો માત્ર એક પહાડ હતો. ખીજ પહાડો પર શું બનતું હતું એ દેખાય એમ નહોતું. જાણે પાતાળ ફૂટ્યું હોય ને તેનાં પાણી જગતને ડુબાડી દેવા દોડી રહ્યાં હોય એવો ભીષણ દેખાવ હતો. પવનના ધુધવાટા ને મુસળધાર વૃષ્ટિમાં જરાયે ધટાડો થયો નહોતો. મુલક આખો જળખંભોળ થઈ રહ્યો હતો.

જૂંપડીની પાછળથી આવતો એક પ્રવાહ જૂંપડીની પાસે જ બે બામમાં વહેંચાઈ તેને ત્રણ બાજુ ઘેરી વળ્યો હતો. નાનકડા બગીચાની જમીન ધોવાઈને ધસાઈ ગઈ હતી. ગીબી છલંગ મારીને ધરમાં ગયો. ડોસોડોસી પહાડ ઊતરી જવાની તૈયારીમાં જ હતાં. જેનેટે સારામાં સારાં કપડાં પહેરી લીધાં હતાં, રુમાલે વીંટાળેલું બાઈબલ બગલમાં માર્યું હતું, ને હાથમાં છત્રી લીધી હતી. ગીબીએ ખાઈ લીધું. રોઅર્ટ લાકડી લઈને ખાટલા પર બેઠો હતો. ઓસકાર પૂંછડી પટપટાવતો તૈયાર બેઠો હતો. ગીબીએ રોટલો ને દૂધ ખાઈ લીધાં. પાણી તો ધસ્યે આવતું હતું. જૂંપડી ક્યારે હતી નહોતી થઈ જશે તે કહી શકાતું નહોતું.

રોઅર્ટ કહે : ‘આ છત્રીનો બોળો શું કામ લે છે ? છત્રી આખી બીંજાઈ જશે.’

પતિનો વિનોદ સમજી જેનેટે સ્મિત કરીને કહ્યું : ‘એ લીધા વિના ચાલે ? એ તો વરસાદને રોકી રાખશે, ને મને પલળવા નહીં દે.’

ગીબીએ ગાય છોડીને દોરી લીધી. કુટુંબ બારણું ખોલીને નીકળ્યું. પહાડ ઊતરી વાડીએ પહોંચવાનો વિચાર હતો. પહાડ તો અવિચળ. તે પણ આજે આશરો નથી આપી શકતો એનું જેનેટને દુઃખ થયું. પણ કુદરત કોપે ત્યાં પહાડ શી વિસાતમાં ? એવો વિચાર કરી તેણે મન વાળ્યું. ગીબી તો આખે રસ્તે માતો હતો. જેનેટે એક જગ્યાએ ખડકના પોલકારામાં છત્રી મૂકી દીધી, ને ઉપર પથરા મૂક્યા. રોઅર્ટ એ વિષે મીઠી ટકોર કરી. જેનેટ કહે : ‘મને મારા જીવની ફિકર હોય તો આ નાની છત્રીની પણ ફિકર રાખવી જોઈએ. પણ મને તો બેમાંથી એકેની ફિકર નથી. છત્રી સાવ જૂની છે એ ખરું. પણ એને વગરવિચારે ફેંકી ન દેવાય. ઈસુ ભગવાને શું કરેલું’ યાદ છે ને ? એ તો રોટલાના ઢગલા ખડા કરી શકતા હતા. તોયે એમણે કહેલું કે રોટલાના ટુકડા ભેગા કરી લેજો, ને એક કરચ પણ નકામી જવા દેશો નહીં.’

વાવાઝોડું પૂરું થયે છત્રી એ જ જમાએથી જડેલી; ને એમાં એ નવા સળિયા નાંખ્યા એટલે જેનેટને જિંદગીના છેક છેલ્લા દહાડા સુધી કામ લાગી હતી.

પહાડની ખીણમાં લોરીનું નાળું વહેતું હતું. ત્રણ દિવસ પર તો તે નાનો સરખો વોડળો હતો, ને તેમાં કયાંક જોડા ખાડો આવતો તો કયાંક પાણી નાના કાંકરા પર થઈને ખળખળ વહેતું હતું. આજે તેનાં પાણી બંને કાંઠાની પાર દૂર દૂર સુધી ચાલ્યાં ગયાં હતાં, ને નાળાની મોટી નદી બની ગઈ હતી. તેનું પાણી હજી રસ્તાને અડચું નહોતું. પણ પહાડમાંથી ધોધમાર આવતા પાણીને લીધે રસ્તામાં કેટલીક જમાએ ગાખડાં પડી ગયાં હતાં. વાડીમાં પહોંચવાને રસ્તા પરથી લોરી પરનો એક પુલ ઓળંગીને જવું પડતું. પુલની બંને આગુના રસ્તા પર પાણીનાં તળાવડાં ભરાઈ ગયેલાં, તેમાં ચાલીને જવું પડ્યું. પણ રસ્તો જિયો, એટલે તેના પર થઇને વાડીમાંના ઘર સુધી પહોંચી તો ગયાં. ગીબીને ગાય લઈ કોઢ તરફ મોકલ્યો; ને ડોસોડોસી રસોડામાં ગયાં. ઘરમાં જીને એમને આવકાર આપ્યો.

એમના અવાજ સાંભળી વાડીનો માલિક જીન ડફ રસોડામાં આવ્યો. તે મધ્યમ કદનો ને આઘેડ ઊંમરનો હતો, ને કંઈક ગામડિયા જેવો દેખાતો હતો. તેની આંખો તીક્ષ્ણ હતી. તેને ચપટા ભરીભરીને તપખીર સૂંઘવાની ટેવ હતી. મોલવેચાલવે મોકળા મનનો હતો. અભ્યાગતનું હંમેશાં સ્વાગત કરતો. તેણે પણ ડોસા-ડોસીને આવકાર આપ્યો. જીને એમને ફોરાં કપડાં પહેરવાને આપ્યાં, દેવતા સ્નાનગાવ્યો, ને નાસ્તો બનાવ્યો. પછી પૂછે: ‘પેલો તમારો મૂગો કયાં છે?’ એ તો ક્યારનો પહાડ પર રાખેલાં ઘેટાં પાસે ચાલ્યો ગયો હતો. ખાતાં ખાતાં વાતો ચાલી. જેનેટ વાતવાતમાં બાઈબલનો કંઈક પ્રસંગ કે વચન કાઢે. જીને એ બધું સમજાય નહીં.

દરમિયાન વરસાદ ને વાવાઝોડું ચાલુ હતાં, ને રેલનું પાણી

વધ્યે જતું હતું. નદીમાં ઉપરના ભાગમાંથી ઘાસ ને અનાજ તણાઈ આવતું હતું. વાડીવાળું ઘર કંઈક ઊંચાણમાં હતું, પણ આસપાસના ખેતરોના ભાગમાં પાણી પાણી થઈ મયું હતું. ક્યાંક થંભી ગયેલું, ક્યાંક ધીરેધીરે વહેતું, તો ક્યાંક નદીની પેઠે ઘસારામંધ દોડતું. જાતજાતની ચીજો તણાતી ચાલી જતી હતી. વાડીવાળા ડુંદળા જીવને ભારે અજંપો હતો.

સાંજ પડતા સુધીમાં આજુબાજુમાં રહેતાં બીજાં કેટલાંક માણસે પણ આવીને આ ઘરમાં આશરો લીધો. રાત પડી તોયે ગીત્રી આવ્યો નહીં. જેનેટે આખી રાત જગીને ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

સવાર પડ્યું. વાડીવાળાનાં ખેતર અત્રોપ થઈ ગયાં હતાં. ઊભા પાકનું પણ નામનિશાન રહ્યું નહોતું. જોન ડુંદળું હૈયું ખેસી મયું. પાણી ઘેટાં બાંધવાના વાડા સુધી આવી પહોંચ્યું હતું. પાણી ઊતરે નહીં તો ઘાસના પૂળા અધા તણાઈ જાય. રેલ વધતી હતી, વરસાદ મુસળધાર પડતો હતો, પણ ગીત્રી આવ્યો નહીં. એનું જે થયું હોય તે ખરું. એની વિમાસણ કરવી નકામી હતી. હોડીમાં ખેઠા વિના વાડીમાં અવાય એવું રહ્યું નહોતું. એટલામાં એક ઘોળા વાળવાળો ડોસી આવી ચડી, એને પણ ઘરમાં આશરો મળ્યો. એના ચહેરા પરથી તે અડધી પીધેલ લાગતી હતી. પણ આવે વખતે આવેલાને કાઠી કેમ મુકાય? એ પાછી જવા ધારે તોયે જઈ શકે એમ નહોતું. ગીત્રીને શોધવા અથેલા માણસો પાછા ફર્યા. એમાંનો એક તો તણાઈ જતો માંડ ખચ્યો હતો. રોબર્ટ એના ઘડપણના આ દીકરા માટે ચિન્તા કરતો આંટા મારતો હતો. જેનેટે એને કહ્યું: 'ભગવાન ઇસુના શિષ્યો ગેલીલી સરોવર પર હોડીમાં હતા તે વખતે ભગવાન એમની પાસે ન આવ્યા હોત તો એમની કેવી દશા થાત? એના કરતાં તો ગીત્રીની દશા ગ્લેશગર પહાડ પર ખરાબ નહીં હોય ને? ભગવાને નથી કહ્યું: હે શ્રદ્ધા વિનાના લોકો, તમે શા સારુ શંકા રાખો છો? માટે હિમ્મત રાખો, રોબર્ટ. પોતાના માણસો ડરપોક બને એ ભગવાનને ન ગમે.'

‘ખરી વાત છે, જેનેટ, ’ રોબર્ટ કહ્યું. તેના મનની બેચેની કંઈક ઓછી થઈ. ‘ગીબી’ નામ સાંભળતાં પેલી નવી આવેલી ડોસીની આંખ ચમકી, એ બેમાંથી એકેના ધ્યાનમાં ન આવ્યું.

વરસાદ, પવન ને રેલ અટકવાને બદલે વધતાં હતાં. ચારે તરફ ડહોળા પાણીનો મહાસાગર દેખાતો હતો. ચોમેર વહેતા પાણીનો ધુધવાટ સંભળાતો હતો. પાણીએ માઝા મૂકી હતી. ક્યાંક નવા કાંપના થર જમ્યા. ક્યાંક રેતી ને કાંકરાના ઊંચા ઢગ વળ્યા. ક્યાંક ખેતરમાંથી ઊભા મોલ તણાઈ ગયા. ક્યાંક જમીન ખોદાઈને તળાવ બની ગયાં. ક્યાંક સુંદર લીલાછમ ઘાસથી છવાયેલાં મેદાન અક્ષોપ થઈ ગયાં. જંગલ ખેદાનમેદાન થઈ ગયાં. ઝાડ ને માટી સાથે તણાયાં. આખો મુલક જાણે પહેલાં કદી નહોતો એવો બની ગયો. ઘર પડી ગયાં, અંદરની ઘરવખરી રેલમાં તરતી તરતી સમુદ્રમાં ધસડાઈ ગઈ. સૂકા ઘાસની મંજીરો ક્યાંક માથાબૂડ રેતીમાં દટાઈ ગઈ, ને ક્યાંક પાણીમાં આખી ને આખી તણાઈ. મોટાં મોટાં ઝાડ પહાડ પરથી ધસતાં ધસતાં આવ્યાં, ને તેના ધક્કાથી ઝૂંપડાં, તેમજ પથ્થરના પુલ તૂટી ગયાં. લાકડાની ચક્કીઓ, છાજવાળાં છાપરાં, ને ચક્કીનાં મોટાં પૈડાં ડબૂક ડબૂક કરતાં દરિયા તરફ ચાલ્યાં. વાડીના ઘરનાં માણસોએ માળ પર જઈને જોયું તો મોટી નદી ડાવરમાં ખેતર અને ઘરનાં ઘાસ, અનાજ, ને બીજી ઘરવખરી તણાતાં દેખાયાં. ખુરસીઓ, ટેબલો, કપાટ, ગાડાં, જીન, કપાટનાં ખાનાં, કપડાં, ખાટલા, ધામળા, બાંકડા, પંજેટીઓ, રંદા, પતીર, રવૈયા, રેટિયા, ઘોડિયાં, લોઢાનાં વાસણ, હાથગાડીઓ ને બીજી અનેક વસ્તુઓ તેમની નજર આગળ થઈ ને ધસડાતી ચાલી. સહુ મૂગે મોઢે ઊભાં રહીને જોયા કરતાં હતાં. એટલામાં દૂર દૂર પાણીમાં ચાર પાયાવાળો એક ખાટલો તરતો જતો દેખાયો. તેના ભીંજઈ ગયેલા પડદા પવનમાં ફફડતા હતા. ઉપર કોક માણસ પણ એઠેલું જણાયું. સહુએ જૂમ તો પાડી. પણ એને કોઈ રોકી શકે એમ નહોતું.

વાડીના તમેલા, કોઠ ને કોઠારમાં પાણી ભરાયું હતું, ને રસોડામાં પેસવાની અણી પર હતું. મોટી ડાવર નદી ને તેમાં ભળતું લોરીનું નાળું એકાકાર થઈ જવાની તૈયારીમાં હતું. ડોનાલ ને ખીજ એત્રણ જણ રેલ જેવા નીકળી પડ્યા હતા. કેટલાંયે સસલાં ઝાડમાં ભરાઈ ગયેલાં પકડાયાં. એટલામાં તો ઘોડાના તમેલાનો એક ભાગ તૂટી પડ્યો. એક તણાતું ઝાડ અથડાયું, તમેલો ધણધણી ઊઠ્યો, ને ઘોડા ગભરાયા. જોન ઉઠે માણસોને ઘોલાવી ઘોડાને માળ પર ચડાવવા માંડ્યા. તેણે પોતે તેના માનીતા સ્નોબોલની લગામ ઝાલી. પણ સ્નોબોલે ખીજ ઘોડાના ડાખલા દાદરા પર વાગતા સાંભળ્યા કે તે છળી ગયો, ને શેઠના હાથમાંથી છૂટી તમેલા તરફ નાઠો. ઉઠે ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં તો ઘોડો પાણીના જોરદાર પ્રવાહમાં ધસડાયો. શેઠે માળ પર ચડીને તેને તણાતો જોયો. એક-એવાર તે ઊઘો વળી જતો દેખાયો. ડાવર તરફ તે ધસડાતો હતો, એટલે ‘ગયો! ગયો!’ થઈ રહ્યું. ઉઠની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ.

૧૫

જીની ક્યાં ?

હવે આપણે ગીબી તરફ વળીએ. તે ગાયને મૂકી દોડતે પગલે પાછો ફર્યો. તે લોરીનો પુલ ઓળંગી ગયો, ને પુલ તૂટ્યો. તે જેમ તેમ કરતો પહાડ પર ગયો. એક ખડક નીચે એસી ગજવામાંના રોટલાનો કોંદો થઈ ગયેલો તે ખાઈ લીધો. ઘેટાં જ્યાં મૂકી આવેલો તે જગાએ ગયો. પાણી એ બખોલમાં ભરાવાની તૈયારીમાં હતું. ઘેટાંને છૂટાં મૂકી દેવાં એ જ એને સારો રસ્તો લાગ્યો; એટલે તેમને કાઢી, જરા ઊંચે લઈ જઈ છોડી મૂક્યાં. બૂખ કકડીને લાગી હતી.

પાણી કાપતો કાપતો ઝૂંપડીએ ગયો. ઝૂંપડી સાબૂત હતી. ઝૂંપડી તરફ આવતો પ્રવાહ આડો ફેંટાઈ ગયો હતો. તેણે ઝૂંપડીમાં ભરાયેલું પાણી કાઢી નાખ્યું, દેવતા સળગાવ્યો, ને ઘેંસ કરીને ખાધી. ખુરસીમાં પડ્યે પડ્યે કલાકેક ઊંઘી લીધું. પછી ગોખલામાંથી બાઇબલ કાઢીને વાંચવા માંડ્યું. જોનના પત્રનું ત્રીજું પ્રકરણ વાંચતાં વાંચતાં આ શબ્દો આવ્યા : ‘ આ રીતે આપણે ઇશ્વરના પ્રેમનું દર્શન કરી શકીએ છીએ, કેમકે તેમણે આપણે કાળે પોતાનો જીવ આપ્યો. તે જ પ્રમાણે આપણે પણ આપણા બાઇબોને કાળે જીવ આપવો જોઈએ. ’

ગીબીને વિચાર આવ્યો : ‘ હું તો અહીં એટલી બનીને બેઠો છું. તાપું છું, ખાઉં છું, વાંચું છું. ને નીચે આખી દુનિયા રેલમાં તણાય છે. ત્યાંના જીવોને બચાવવા મારાથી મરી તો શકાતું નથી. પણ એમાંથી જેને બચાવી શકાય તેને બચાવવા તો જોઈએ—પછી ભક્ષેને એકાદ મરધા કે વાછરડાને બચાવાય. જેણે મને મોકલ્યો છે તેનું કામ મારે કરવું જોઈએ. એણે કેટલા બધા જીવોને ઉગાર્યા હતા !

તે ઊડીને નીકળી પડ્યો, ને માતો નાચતો નીચે પહોંચ્યો. તેને જમીનદારનો અંગલો યાદ આવ્યો. અંગલાની બે બાજુ બે નાળાં હતાં. તે ઊભરાઈને મોટી નદીઓ થઈ ગયેલી. અંગલાનો દરવાજો, પુલ, દીવાલ, કંપાઉડમાંનો રસ્તો, બધું તણાઈ ગયેલું. અગીયાના ઝાડ ને છોડવા તણાતાં હતાં. અંગલામાં એક રસોઈયણ ને એકાદ નોકર બાદ કરતાં જીની એકલી હતી. બારીમાં ઊભી ઊભી બહારનો દેખાવ જોતી હતી. એટલામાં ફોઈએ બારણે સહેજ ટકોરો કર્યો, ને ગીબી અંદર આવ્યો. ગીબીએ હાથ વડે નિશાની કરીને કહ્યું : ‘ ચાલો મારી સાથે. ’ જીની એનો પૂરો અર્થ સમજી નહીં. ગીબી સમજાવે પણ શી રીતે? વખત વહી જતો હતો. તેણે જીનીનો હાથ પકડ્યો, ને બહાર દોડ્યો. જીનીને હવે એના પર વિશ્વાસ હતો,

એટલે તેણે ખેંચતાણુ કરી નહીં કે ચીસ પાડી નહીં. તેના કહેવાથી, રસોઇયણુને ચેતવવા ગીબીએ ત્રણ ટકોરા રસોડાને બારણે માર્યા. ને પછી બે જણે જોરથી દોટ મૂકી. બહાર નીકળ્યા પછી જીનીને ખબર પડી કે બંગલો કેવા જોખમમાં છે. પાસેમાં પાસેનો આશરો હવે ઝૂંપડીનો જ હતો. જિયેથી તેમણે રસોડયણુ અને એંગસને પણ બંગલામાંથી નીકળી જતાં જોયાં, એટલે જીનીને ધારણુ વળી. તે પહેર્યે કપડે આવી હતી. એક જગાએ વહેણુ એળંગવાનું આવ્યું ત્યાં તેને ગીબીએ ઉપાડી લીધી. જીની જરા પણ હિમ્મત હારી નહીં. છેવટે ઝૂંપડી આવી. અંધારું થવા આવ્યું હતું. જીની તો જતાંવેંત ખુરસીમાં પડી. ગીબીએ દેવતા સળગાવ્યો, પાણી ગરમ કર્યું, બંડારિયું ખોલી જેનેટનાં કપડાંમાંથી જે જોઈએ તે લેવાનું જીનીને કહ્યું, ને ગાયત્રી કોઠમાં જઈ થાક્યોપાક્યો ધાસ પર પડ્યો. થોડી વારે ઘરમાં ગયો તો જીની ઘેંસ બનાવતી હતી. બંને જણ ખૂબ હસ્યાં. જેનેટનાં કપડાંમાં જીનીને દેખાવ બહુ રમૂજ લાગતો હતો. ઘરમાં દૂધ પુષ્કળ હતું. બે જણે સાથે ખેસીને ખાધું. ગીબીએ અંદરની ઝોરડીમાં જીનીને પથારી કરી આપી, ને બે જણ ધસધસાટ જાંબી મ્યાં.

ગીબી પેરાડિયે જાડ્યો. વરસાદ અને પવનનું જોર વધ્યું હતું. જીની જાડીને બહાર આવી. ગીબી ઘરમાં નહોતો. તેણે દેવતા સળગાવી પાણી મૂક્યું. પણ ગીબી ન આવ્યો. જીનીએ પાણી અનેકવાર ઉતાર્યું, ને પાછું દેવતા પર મૂક્યું. પણ ગીબી દેખાયો નહીં. છેવટે તેણે ઘેંસ કરી, ને તે ખાવા માટે લાકડાની રકાબીમાં રેડવા બંધ છે ત્યાં પાટી પર કંઈક લખેલું જોવામાં આવ્યું. એ શબ્દો આ પ્રમાણે હતા : ‘મારાથી અવાશે એટલો જલદી હું આવીશ.’ જીની સાવ એકલી પડી. તેણે ખાધું, ને પછી રડવા લાગી. ‘ગીબી મને આમ મૂકીને ગયો ? કેવો નિર્દય ! પણ ના, એ તો દેવદૂત છે. બીજા કોઇને મદદ કરવા ગયો હશે.’ ઘરમાં

થોડીક ચોપડીઓ હતી તેમાંથી વાંચતાં વાંચતાં વખત જવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે જીની રડી લેતી. તેણે ફરી રોટલો ને દૂધ ખાધું, પાછી રડી, ને પાછું ખાધું. ચોમેર કડાકા તો કાન ફાડી નાખે એવા થતા હતા. રાત પડી તોયે ગીતી ન આવ્યો. તે હારીથાકીને જાણી ગઈ.

ખીજા દિવસનું સવાર પડ્યું. વરસાદ ને પવનનું જોર કંઈક નરમ પડ્યું હતું. જીની બહાર જઈને વહેતા પાણીમાં નાહી. તેણે પોતાનાં કપડાં પહેરી લીધાં, ને જમી પરવારીને બેઠી.

૧૬

પાણીના વહેણમાં

બંગલાથી જો ખેતરવા દૂર આવેલા ઍંગસના ઘર આગળ જો મોટાં ગરનાળાં ભેગાં થઈને દરિયો ધૂધવતો હતો. પાણી ઘરની ચોમેર ફરી વળ્યું, એટલે ઍંગસે ઐરીછોકરાંને મેડે મોકલી દીધાં, ને તે પણ થોડી વાર પછી ઉપર ગયો એના એક છોકરાની પાસે નાનું ગલૂડિયું હતું તે તેણે ખિન્નમ્મને આરીમાંથી પાણીમાં ફેંકી દીધું. ગલૂડિયું તણાવા લાગ્યું. તેની પાછળ ઍંગસે પણ જંપલાવ્યું, ને ગલૂડિયાને પકડી તરતા તરતા ઘર તરફ જવા માંડ્યું. તે સરસ તારો હતો. એટલામાં ત્રવાહમાં ખેંચાઈ આવતું એક મોટું ઝાડવું તેને મોઢે ભટકાયું, ને તે તણાવા લાગ્યો. તેણે ગલૂડિયાને ફેંકી દઈ, હાથ વીંઝીને ઘર તરફ જવા માંડ્યું. તેને થયું, અસ ખલાસ, મૂઓ હવે ! એની ઐરી ઘરમાં જાલી જાલી ચીસેચીસ પાડતી હતી. એની ચીસ ગીતીએ સાંભળી, ને તે એ તરફ વળ્યો. ઍંગસ એક મોટા ઝાડમાં ભરાઈ ગયેલો, ને તેને વળગી રહ્યો હતો. પણ ત્યાં

કેટલું ટકી શકાશે એની ખાતરી નહોતી. ગીબી તરતો તરતો ઘર આગળ પહોંચ્યો. ઐરીએ આંગળીની નિશાની કરી એંગસ બતાવ્યો.

હવે તો દોરકું મળે તો એંગસ બચે. ઘરમાં દોરડાં તો ઘણાં હશે. ગીબી પાણીમાંથી ઘરમાં પેસવા ગયો, પણ એંગસની ઐરી તો ગાળો જ દેવા લાગી. ગીબી એને સમજાવે શી રીતે ? ઐરીને ગણકાર્યા વિના તે એક બંધ બારી તોડીને અંદર પેઠો. ઘરમાં એક તરતું પીપ જોયું. ‘હા ! હા ! બસ આ જ જોઈએ ! ઠીક મળી ગયું !’ બીંતે જાળ ને દોરડાં પણ હતાં. ગીબીએ પીપને લાંબું દોરકું બાંધ્યું. તેના છૂટા છેડા એક સળિયે બાંધ્યો. પછી પીપ તરતું ચૂક્યું. હાથમાં દોરી રાખી પીપને જોઈએ તે દિશામાં વાળ્યું. પીપ જઈને ઝાડને અથડાયું. એંગસે હરખથી કિકિયારો કરી પીપ પકડ્યું, ને તેનો આશરો લઈ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું. તરતો તરતો ઘેર પહોંચ્યો, ને લોથ થઈ ગયેલો મેડે ચડી ઢગલો થઈને પડ્યો.

તેની ઐરીને પરતાવો થયો. ગીબીને વિષે તેને ઉપકારની લાગણી ઊપજી. ગીબીનો આભાર માનવા જાય ત્યાં તો ગીબી અસોપ ! તે તો પીપ પકડીને ફરી પાછો વહેણમાં પડ્યો હતો. ઘરનાં આખાં છાપરાનાં છાપરાં તણાતાં હતાં. એક ઘોડિયું તણાતું ગીબીએ અટકાવીને અંદર જોયું, પણ તે ખાલી હતું. ઘાસના પૂળાનો મોટો એક ઢગલો તણાતો આવ્યો. તેના પર ચડી જીએ છે તો ચારે પાસ પાણી જ પાણી ! ક્યાંક ક્યાંક ઝાડનાં માથાં પાણી પર તરતાં હતાં.

એટલામાં તેને દૂરથી અવાજ સંભળાયો. નક્કી એ તો ઘોડાનો જ અવાજ. એની સામે વાડીમાંથી બીજા અનેક ઘોડાના અવાજ આવ્યા. પેલા એક ઘોડાનો અવાજ પાછો વધારે છેટેથી આવ્યો, ને પછી તો ફરીફરીને સંભળાવા લાગ્યો. ગીબીએ સ્તબ્ધતાથી અવાજ ઓળખ્યો. ડહોળા રતૂમડા પાણીમાં દૂર દૂર ઘોડાનું સફેદ માથું દેખાયું. તે પીપનો આધાર લઈ પાણીમાં પડ્યો, ને હાથ વીંઝતો

અવાજની દિશામાં જવા લાગ્યો. કલાકવારે એ જગાએ પહોંચી શક્યો. ત્યાં કંઈક જાંચી એક પાળ હતી એના પર ચડ્યો. ઘોડો હર્ષથી ધીરે અવાજે હણહણી ઊઠ્યો. થાકીને ગરીબ ગાય જેવો થઈ ગયો હતો. ગીબીએ પોતાના હાથમાંનું દોરડું ઘોડાને ગળે વળગી રહેલી રાશ સાથે બાંધ્યું, ને પીપને આધારે તરતાં તરતાં વાડીનો રસ્તો લીધો. મુસાફરો લાંબી હતી. રસ્તો ધીરે ધીરે કપાતો ગયો. છેવટે પીપ આખું પાણીથી ભરાઈ ગયું, એટલે ગીબીએ તેને ફગાવી દીધું.

દરમ્યાન વાડીમાં એક તરાપો આવી ચડ્યો હતો. તેના પર એક સ્ત્રી હતી, ને ચાર છોકરાં તેને વોટળાઈને બેઠાં હતાં. સ્ત્રીએ ફરાકની ચાળ હાથ વડે માથા પર જાંચી ધરી રાખીને સઢ બનાવ્યો હતો. તરાપો એણે જાતે બનાવ્યો હતો. એને કોષ ઓળખતું નહોતું. પણ એની અછલ, હિંમત ને સફળતા જોઈને ડફ એવો ફિદા થઈ ગયો કે એ કુટુંબને તો એણે આશરો આપ્યો જ, પણ ઉપરાંત નિશ્ચય કર્યો કે આ તરાપો રહે ત્યાં સુધી સાચવી રાખવો.

ઘોડાને તો માળ પર અગાડી દહાડે ચડાવ્યા હતા. આજે દોરને પણ દાદરા પર થઈને ચડાવ્યાં. પાણી ક્યારે ઊતરશે એની કશી ગમ પડતી નહોતી. કોણ ચૂપચાપ બેઠી હતી. પણ જેનેટ જો કંઈ કહેવા જાય તો તોછડાઈથી જ જવાબ દેતી. જીન અને જેનેટની વાતમાં ગીબીનું નામ ફરી નીકળ્યું. જીન ગાંધ એટલે કેલે જેનેટની સાથે વાત શરૂ કરી, ને ગીબી વિષે બધી ખબર મેળવી લીધી. પોતે એને વિષે જે જાણતી હતી તેમાંથી કેટલુંક જેનેટને કહ્યું. પછી બેજલ સહેજ બારીએ જઈને ઊભાં રહ્યાં. તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. પાણીમાં સ્નોબોલ ધીરેધીરે તરતો તરતો આવતો હતો, ને ગીબી એના પર સવાર થયેલો હતો. જીન, જેન બધાં બારીએ આવી ગીબીને આવકાર આપવા લાગ્યાં. સ્નોબોલને જોઈ જીન તો હરખ-ધેણ થઈ ગયો. ગીબી ઘર પાસે આવ્યો એટલે સહુએ જૂમાજૂમ

કરી મૂકી, ને સહુએ જાતજાતની મુયનાઓ આપી. ગીતીએ મોઢું
 જલકાવી સહુને જવાબ આપ્યા. ડોનાલ પાણીમાં પડ્યો. બેએ મળીને
 કેક યુક્તિઓ કરી સ્નોબોલને ઘરમાં પેસાડ્યો. જોન અને રોબર્ટ
 તેને પંપાળી, થાપડી, શાન્ત પાડી બીજા ઘોડા પાસે લઈ ગયા.
 ગીતીને જેનેટે બાથમાં લઈ લીધો, ને સ્ત્રીઓવાળા ઓરડામાં લઈ
 ગઈ. એ સુલકમાં બધે દવા તો કે દારૂ. જોન ડૌ દારૂનો એક
 જામ ગીતીને આપવા માંડ્યો, પણ ગીતીએ મોઢા પર અવિશ્વાસ
 અને આભારની વિચિત્ર લાગણી દર્શાવી મોઢું ફેરવી લીધું. એના
 બાપની બિંદગી કંઈ એણે ગઈ નહોતી. દારૂના દર્શનથી ને તેની
 ખંધથી ગીતીને કમકર્માં આવી જતાં. જરા વારમાં તો ગીતી
 જેનેટની આસપાસ નાચવા લાગ્યો. બહુ આનંદમાં આવી જાય
 એટલે એક પગે ઊભો રહે. આનંદ કેમ ન થાય? તેણે બે દિવસમાં
 કેટલા જીવને ખચાવ્યા હતા! એક એની મિત્ર હતી, એક શત્રુ હતો,
 ને એક પશુ હતું. કોણે ગીતીને તાકીતાકીને નિહાળી લીધો. તે કંઈ
 ખોલી નહીં. જેનેટનું ધ્યાન ફરી એ દિશામાં ગયું ત્યારે તો એ
 અદૃશ્ય થઈ ગયેલી. જમવા વખતે આખા ઘરમાં એની શોધ કરી,
 પણ તે જડી નહીં. ખોળ કરવામાં એટલી ખબર પડી કે પેલો
 તરાપો પણ સટકાવેલો ત્યાંથી અસોપ થઈ ગયો હતો. એ તરાપો
 લઈને જ ગઈ હોવી જોઈએ. આવામાં કેમ જવાય? કોઈ કહે :
 ‘ નક્કી એ ડાકણ જ હોવી જોઈએ. ’ જોન કહે : ‘ સ્નોબોલ આવ્યો
 એ સારા શુકન થયા. ’ એની બહેન જીન કહે : ‘ ના, પેલી ડાકણ
 ગઈ એ સારા શુકન થયા. ’ સાંજે અંધારું થતા પહેલાં વરસાદ
 બંધ પડી ગયો. પાણી વધતું બંધ થયું, ને તસુ તસુ કરીને ઘટવા
 લાગ્યું. સવાર સુધીમાં તો ઘણું ઊતરી ગયું. જોને સ્નોબોલને
 ખચાવ્યા માટે ગીતીનો આભાર ન માન્યો. ‘ આવો મૂગો જડ
 છોકરો આભારમાં શું સમજે? ને એવાને પૈસા આપીને પણ શો
 ફાયદો? ’ પણ આ પ્રસંગ પછી તે હંમેશાં ગીતી જોડે હેતથી
 બોલતો. ગીતીને એટલું ખસ હતું.

ગીખી પરાડિયે પહાડ પર ગયેલો તે બપોરે પાછો ફર્યો; ને ડાસોડાસો અને ગીખી રસ્તે થયેલું નુકસાન જોતાં જોતાં ને માણસોને મળતાં મળતાં છેક રાતે ઘેર પહોંચ્યાં. જીનીએ જૂંપડી વાળીને સાફ કરી રાખી હતી. તેને અનુભવ થયો હતો કે ગરીબમાં ગરીબ ઘરમાં પણ જે ગ્રેમ હોય તો ત્યાં સ્વર્ગના જેવું સુખ મળી શકે છે. જેનેટને એટલો જ પસ્તાવો થયો કે ‘જે હું ભગવાન પર ભરોસો રાખીને અહીં જ રહી હોત તો કેવું સારું થાત !’

ચાર દિવસ પછી પૂરો ઉધાડ થઈ ગયો, એટલે ગીખી જીનીને ખંભે મૂકી આવ્યો. જમીનદાર આવ્યો હતો. તેણે ગીખીને આવકાર આપવાને બદલે ધુતકારી કાઢ્યો, ને મારવાની ધમકી આપી. જીનીને ધમકાવી કાઢી; એટલું જ નહીં પણ સામું બોલવાના ગુના માટે તેને ઓરડીમાં પૂરી તાળું વાસી દીધું. બીજો દિવસે તેને લઈ લંડન ગયો, ને ત્યાં તેને એક નિશાળમાં મૂકી દેવાની ગોઠવણ કરી.

૧૭

ભાળ મળી

થોડા દિવસ પછી એકવાર ગીખી ઘેર પહોંચ્યો ત્યાં જેનેટને કોઈ અજણ્યા માણસ સાથે વાત કરતી જોઈ. જેનેટની આંખમાં આંસુ હતાં, ને ગાલ પર તેની ધારો ચાલી રહી હતી, પણ તે હંમેશના જેવી શાન્ત ને સ્વસ્થ હતી.

‘લો આ આવ્યો !’ ગીખી દાખલ થયો એટલે તે બોલી. ‘જેવી ભગવાનની મરજી. હું તો તેની આત્મા માનવા હંમેશાં તૈયાર છું. ને ગીખી પણ છે.’

આવનાર માણસ તે શહેરનો પાદરી સ્પેક્ટર હતો. પેલી

‘ડાકણ’નો ફેરો સફળ થયો હતો. સ્ક્રેટર અહીં શા માટે આવ્યો હતો એ જાણવા સારુ થોડો જૂનો ઇતિહાસ જાણવો જરૂરનો છે. ગીખી શહેરમાંથી અક્ષોપ થઈ ગયો ત્યારે એને માટે ઘણી શોધા-શોધ થયેલી, એ પાછળ કહેવાઈ ગયું છે. એ પ્રસંગે શોકોમાં એની ઘણી વાતો ચાલેલી. સ્ક્રેટર પાદરી હોઈ એને એ છોકરાના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ શોધવામાં રસ પડ્યો. ગીખીના મોસાળમાં એક મામો હતો તે વહાણુ આંધનારી એક પેઢીમાં બાગીદાર હતો. બહેને પિયરનાં અર્ધાં માણસની મરજી વિરુદ્ધ લગ્ન કરેલું, એટલે પિયર-વાળાંએ એની સાથે સગાઈસાંધો રાખ્યો નહોતો. બહેને કુટુંબને બહો લમાડ્યો એમ જ એ લોકો માનતાં. ગીખી મૂંગો છે ને રખડી ખામ છે એવી વાત મામાને કાને આવ્યા પછી તેણે એને વિષે વિચાર કરવાનું જ માંડી વાળ્યું હતું. સ્ક્રેટરે એને મળીને ગીખી વિષે વાત કરી જોઈ, પણ કંઈ સાર નીકળ્યો નહીં.

થોડા વખત પછી એ મામો એકાએક મરી ગયો. તેણે વીલ કર્યું નહોતું. એ લાખ પાઉંડની મિલકત હતી. સ્ક્રેટરને થયું, આ મિલકત હવે કદાચ ગીખીને જ મળશે. તેણે તપાસ શરૂ કરી. એને મનમાં જાડે જાડે એવો લોભ ખરો કે આવો શ્રીમંત છોકરો પોતાના હાથમાં હોય, તો તે મોટો થયે તેની પાસેથી પોતાની અનેક યોજનાઓ માટે પૈસાની મદદ મળે. ગીખી પુખ્ત ઉંમરનો થાય ત્યાં સુધી પોતે એનો વાલી રહે, એવો હુકમ તેણે અદાલત પાસેથી મેળવ્યો.

પણ ગીખી ક્યાં હતો ? કોલ પાસેથી તેની બાળ મળી શકે. પણ કોલનું ઠેકાણું સ્ક્રેટર જાણતો નહોતો. તે જાતજાતની ચીજોની ફેરી કરતી. એનું કારમું રૂપ જોઈને સ્ત્રીઓ એની પાસેથી કંઈક ને કંઈક ચીજો લેતી. તેમને ખીક લાગતી કે એની પાસેથી ન લઈએ ને કદાચ એ છોકરાંને કંઈ કામણદુમણ કરે તો ? કોલે સાંભળ્યું કે ગીખીને મોટો વારસો મળ્યો છે; ને તેની બાળ કાઠી

આપનાર કે તેનો પત્નો લાવી આપનારને સો પાઉંડ ઈનામ આપવામાં આવશે એમ દાંડી પીટીને જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. ઈનામની લાલચે કોલ ગીઝીની શોધમાં નીકળ્યા. તેણે જ્યોર્જ પાસેથી ડાવરકાંઠાનું નામ ઘણીવાર સાંભળેલું. એટલે ગીઝી કદાચ ત્યાં હોય એવી અટકળ કરીને તે આ તરફ આવેલી. ત્યાં તેને અણધારી રીતે ગીઝીની ભાળ મળી, એટલું જ નહીં પણ તેણે ગીઝીને નજરે-નજર જોયો પણ ખરો. તેણે શહેરમાં જઈ તરત સ્ક્રેટરને ખબર આપી. તે પરથી સ્ક્રેટર પહાડ પર આવ્યો હતો. ગીઝીને શહેરમાં જવા દેવાને તે રોપર્ટ અને જેનેટને સમજાવી શક્યો હતો.

ગીઝીને સમજાવવાનું મુશ્કેલ હતું. તે માથાપને છોડીને જવા રાજી નહોતો. સ્ક્રેટર પાસેથી તેણે જાણ્યું કે તેને ગયા વિના છૂટકો નથી, ને એકવીસ વરસની ઉંમર પૂરી થાય ત્યાં સુધી તેનાથી મરજીમાં આવે એમ નહીં વતી શકાય; એટલે તેણે જેનેટ સામે આંસુભરી આંખે નજર નાખી. પછી જીડીને પહાડની ટોચ પર ચાલ્યો ગયો, ને મધરાત સુધી ઘેર આવ્યો નહીં. રાતે સૂતા પહેલાં તેણે પાટી પર લખી રાખ્યું : ‘ પાદરી સાહેબ, તમે ડોનાલને પણ લઈ લેશો, ને તેને કોલેજમાં જવા દેશો, તો તમે કહેશો ત્યારે હું તમારી સાથે આવીશ. પણ જો તમે ડોનાલને નહીં લઈ લો તો હું નાસી જઈશ. ’ સ્ક્રેટરે રકઝક શરૂ કરી, એટલે ગીઝી ખરેખર નાસી ગયો. છેવટે એની વાત સ્ક્રેટરને કબૂલ કરવી પડી. અને સ્ક્રેટર તથા ગીઝી શહેરમાં પહોંચ્યા.

ફરી પાછો શહેરમાં

શહેરમાં આવ્યા તે જ વખતે ગીબીએ નિશાળની છોકરીઓની એક ટુકડીને હારખંધ જતી જોઈ. એમાં જીની પણ હતી. એના બાપે એને મિસ કિમ્બલ કરીને એક શિક્ષિકાના કન્યા છાત્રાલયમાં મૂકી હતી. જીનીને જોઈ ગીબી ફલંગો મારતો એ તરફ ગયો. ટોપી પણ રસ્તામાં પડી ગઈ. ગામડી દરજ્જાએ બનાવેલાં એનાં કપડાં જોઈ છોકરીઓ હસી પડી. જીનીને એની સાથે બોલતી જોઈ શિક્ષિકા ગુસ્સે થઈ ગઈ. રફ્ફેટરે એને શાન્ત પાડીને ગીબીની ઓળખાણ કરાવી. ‘સર મિલ્કર્ટ મેલબ્રેથ’ નામ સાંભળી તેને લાગ્યું કે એ જીનીનો પિતરાઈ ભાઈ હશે. જીની પણ એ નામ સાંભળી ચોંકી ! પછી તો મિત્રભાવે બધાં છૂટાં પડ્યાં.

એમ કરતાં રફ્ફેટરનું ઘર આવ્યું. મિસિસ રફ્ફેટરે એને ‘સર મિલ્કર્ટ’ કહીને આવકાર આપ્યો, ને પહેલી પળથી જ શહેરની રીતભાત શીખવવી શરૂ કરી. મિસિસ રફ્ફેટર અગાઉ મિસિસ બોનીમેન હતી, તેનો પતિ વેપારી હતો, ને તેણે પરદેશના વેપારમાં સારા પૈસા પેદા કર્યા હતા. વિધવા થયા પછી તે રફ્ફેટરને પરણી હતી, ને રફ્ફેટર તેને ત્યાં રહેવા ગયો હતો. તે ખાનદાન ને સંસ્કારી બાઈ હતી. એની ઉમ્મર ચાળીસેક વરસની હશે. ગીબી એની સામે જોઈ જ રહ્યો, ને એ જાણુની આંખ મળી એટલે હસી પડ્યો. એની આંખમાં મિસિસ રફ્ફેટરને કંઈક અજાણ્ય તેજ દેખાયું. એની વચ્ચે એ ઘડીથી જ મેળ જામ્યો કહીએ તો ચાલે.

બીજે દિવસે એણે ગીબીને શહેરના સારામાં સારા દરજ્જાને ત્યાં લઈ જઈ કપડાં સિવડાવવા નાખ્યાં. ગીબીને જોઈ એનાં ઘણાં જૂનાં ઓળખીતાંને નવાઈ લાગતી હતી. એનાં ગામડી કપડાં જોઈ

કેટલાંકને હસવું પણ આવતું. ગીખીને શરમ નહોતી, પણ કપડાં કેટલીક જગ્યાએ બહુ તંબ પડતાં હતાં. બાકીટ ભીડાતું હતું તે રસ્તે જતાં એક બિખારીના છોકરાને જોયો રાખી પકેરાવી દીધું. મિસિસ સ્ક્રેટર પોતાની મા હોય એટલા માન ને આદરથી ગીખી એની સાથે વર્તતો. રીતભાતની બાબતમાં તે જે કંઈ કહે તે ધ્યાન દઈને સાંભળતો, ને તેને અમલમાં ઉતારતો. પણ એના પોતાના પણ કંઈક સ્વતંત્ર વિચારો હતા, ને અમુક બાબતોમાં તે પોતાનું જ ધર્મ્ય કરતો. માતપિતા ને ડોનાલ્ડને વિષે તેને પૂજ્યભાવ હતો. તે સિવાયના દરેક માણસને વિષે પણ હેતુ અને દયા હતાં. અમુક માણસ જોયા ને અમુક નીચા, એવા ભેદ તેના મનમાં નહોતા.

સ્ક્રેટરે શહેરમાં આવ્યા પછી ખીજે જ દિવસથી ગીખીને કાળજીપૂર્વક બહુાવવાનું શરૂ કર્યું. દેવળમાં થતી પ્રાર્થનામાં ને સ્ક્રેટરનાં પ્રવચનોમાં એને રસ પડ્યો નહીં. આવો મૂગો છોકરો હમેશાં પાસે હોય તેથી મિસિસ સ્ક્રેટર પકેલાં તો અકળાતી. પણ થોડા વખતમાં તેના મનના ભાવ સમજતી થઈ, પછી તો ગીખી સાથે એને સારી પેઠે જોડી મળ્યું.

ડોનાલ્ડની જગ્યાએ ઢોર ચારનાર ખીજે છોકરો મળે ત્યારે જ તે છૂટો થઈ શકે એમ હતું. એટલે તે પખવાડિયું મોડો શહેરમાં આવ્યો. છેલ્લી રાત પહાડ પર માખાપ સાથે રહ્યો હતો. તેમને છોડતાં એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. જીને એને ભાતું, માખણ, ને થેલો ભરીને ઓટમીલ આપ્યાં હતાં. હવે તો ડોનાલ્ડ કોલેજમાં બહુવા જવાનો ! શહેરમાં એને માટે એક જુદા ઘરમાં માળ પર ઓરડી ભાડે રાખવામાં આવી હતી, ને ત્યાં રહેતી બાઈ એને જમાડે એવી ગોઠવણ થઈ હતી. ઓરડી નાની પણ સુવડ હતી. ખાટલાને પડદા ટિંપાડેલા, ભોંય પર જળજમ પાથરેલી, ચૂલામાં દેવતા બેઠે, સમડી પર કીટલી મૂકેલી, ને ટેબલ પર ચા પીવાનો સામાન તૈયાર પડેલો. ડોનાલ્ડને તો ઓરડી મહેલ જેવી લાગી. તેને એકલું એકલું લાગ્યું.

તે નાળ અને ખીલીઓવાળા બૂટ કાઢી તાપવા બેઠો. એટલામાં કોઈના હસવાનો અવાજ આવ્યો. તે ચમક્યો. ત્યાં તો ખાટલાનો પડદો સળવળ્યો, ને તેમાંથી નીકળી ગીતીએ ડોનાલને બાથ ભરી. ડોનાલ હેતથી નિહાળીને કહે: ‘ પોરિયા, તું તો ખરેખરો ફક્કડ થઈ ગયો ને ! ’ મીતીનો દેખાવ બબકાદાર ખતી ગયો હતો એમાં શક પણ નહીં. કપડાંનો ઠાઠ, ને વાળ કતરાવેલા. માત્ર હાથનાં મોજાં પહેરવાનું ગીતીને મહેલું નહીં. પહેર્યાં તો હતાં, પણ જરાયે ગમ્યાં નહીં, એટલે નદીના પુલ પરથી ફગાવી દીધાં. છોકરાઓ તો મોજ કરવા લાગ્યા. તેમણે ચા પીધી, ખાધું, ને સાથે બેસીને વાંચ્યું. રાતે સ્ફેટર જોવા આવ્યો. તેની મરજી તો ગીતીને ઘેર લઈ જવાની હતી, પણ ગીતી ગયો જ નહીં. મોટા ખાટલામાં બે મિત્રો સૂઈ રહેવાના હતા. સ્ફેટર એમને વઢેલો, એટલે એમના આનંદમાં જરા ભંગ પડ્યો હતો.

સ્ફેટર નીકળ્યો એની પાછળ પાછળ ગીતી પણ ચૂપચાપ ચાલ્યો. ગીતીની પાછળ ડોનાલ ચાલ્યો. પણ ગીતી તો તેની બહુ આગળ નીકળી ગયો હતો. ડોનાલ પાછળ આવે છે એની ગીતીને ખબર નહોતી. સ્ફેટર ઘેર પહોંચ્યો, ને પગથિયાં ચડીને પાછું વાળી જુએ તો ગીતી ઊભેલો. તેણે મોટે અવાજે ગીતીને ઘરમાં આવવાનો હુકમ કર્યો. તેને થયું ગીતી પરતાઈને આવ્યો હશે. પણ ગીતી સો સલામ કરીને આગળ ચાલ્યો. ડોનાલ પાછળ પડી ગયો, ને મીતી દેખાતો બંધ થયો. એ પોતે પણ ભૂતો પડ્યો. શહેર એને સાવ અજણ્યું. શેરીઓ સુમસામ પડેલી. તે પોતાનાં રચેલાં બંધાં મીતો બોલી ગયો. ફરતો ફરતો છેક નદીકાંઠે પહોંચ્યો. હવે રાત કેમ જશે એની વિમાસણમાં હતો ત્યાં એક ડોસી મળી. એ ફોલ હતી. તેણે ધારીને જોયું તો ડોનાલને ઓળખ્યો. ડોનાલે બધો વૃત્તાંત એને કહી સંભળાવ્યો. એની આરડી કઈ શેરીમાં છે આવેલી એની પણ એને ખબર ન મળે. પણ કોણ તો શેરીએ

શરીથી વાકેફ. ડોનાલે એની ઓરડીનું ને ધરનું વર્ણન આપ્યું. એટલે કોણે કહ્યું કે એ તો ફલાણું ધર. એને પોતાના ધરમાં બોલાવ્યો. બે જણે બેસી અલકમલકની ધણી વાતો કરી. પછી કોલ એને ઘેર પહોંચાડવા નીકળી. ડોનાલ ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે મધરાત વટી ગઈ હતી. ડોનાલ ઘેર ગયો તો ગીબી ન મળે. ગીબી કલાક પર આવીને ડોનાલને શોધવા નીકળી પડ્યો હતો. કલાક પછી તે પાછો આવ્યો. બે જણ ખૂબ હસ્યા, ને સૂઈ ગયા.

ગીબીની ભાળ આપવા માટે કોલને સો પાઉંડનું ઇનામ મળ્યું. તે પછી તેણે અગરમાં નાની સરખી હાટડી માંડી હતી; ને પહેલાં જે ચીજોની ફેરી કરતી તે હવે દુકાનમાં વેચવી શરૂ કરી હતી. તેને લીધે તે દારૂ પણ પહેલાં કરતાં ઓછો પીતો. આસપાસના દુકાન-દારો ને ધરાઠો સાથે પણ તેને સારાસારી હતી.

૧૯

નવી કેળવણી

રાતે ગીબી સ્કેટરનો હુકમ ન માનતાં ડોનાલની ઓરડીએ સૂઈ રહ્યો; ને રાતે ધર સુધી આવ્યો છતાં ધરમાં આવ્યો નહીં. આ બેવડા અનાદરથી સ્કેટરનો પિત્તો ઊઠળી આવ્યો. સવારે ઊઠ્યો ત્યારે તો કોધની ગરમી ધણી વધી ગઈ હતી. ‘આજથી આવું કરે છે, તો હજી મોટો થશે ત્યારે કોણ જાણે શું કરશે ?’ એ વિચારથી તે ધૂંઆપૂંઆ થતો હતો. ગીબી દસ વાગે આવ્યો એટલે સ્કેટરે કરડે અવાજે કહ્યું:

‘સર, બિલ્ગર્ટ, કાલે મારી સાથે આવવાની ના પાડ્યા પછી, મારી પાછળ પાછળ આવવાનો શો અર્થ ?’

ગીતી જરાક વાર તો શરમાઈ ગયો. પણ તેણે તરત જ પાટી લઇને લખ્યું: ‘ મને લાગ્યું તમે છાકટા હતા.’

આ શબ્દ વાંચતાં તો રફ્ફેટર ઊભો થઈ ગયો. તેની આંખો ને મોઢું લાલચોળ થઈ ગયાં. તેણે પાટી ધમ દમને ગીતીના માથામાં મારી. પાટી ભાંગી ગઈ. ગીતી તો હેમતાઈ જ ગયો. પળવાર તો તેને પણ કોધનો ઉછાળો આવી ગયો, પણ તરત જ ઠંડા પડી ગયો. મારનાર પણ પોતાનો ભાઈ છે, એ બાન મનમાં જાગ્યું. રફ્ફેટર ધૂંધવાયેલો પાછો ફરવા જતાં વચ્ચે પડેલા એક સ્ટ્રૂક સામે ઠોકર ખાઈ મળડી ચત્તાપાટ પડ્યો. ગીતી એના પર ચડી બેઠો. ઝેંગસની પેઠે રફ્ફેટરને પણ લાગ્યું આ દુષ્ટ હવે મારવાનો ! તે હાથ ઉગામી મુઠ્ઠો મારવા તો ગયો, પણ ગીતી આડો વળી ગયો. પછી તેણે હાથ ભોંય પર ટેકવી, નીચો નમી, રફ્ફેટરને કપાળે ને ગાલ પર ચૂમી લીધી, ને બાળકની પેઠે તેને ઉઠાડવા લાગ્યો.

રફ્ફેટર ઊઠીને જુએ તો ગીતીના કપાળ પરથી લોહી ટપકતું જોયું. તે શરમાયો ને મૂંઝાયો. પાદરીથી આવી રીતે વેર લેવાય ? મિસિસ રફ્ફેટર જાણશે તો શું કહેશે ? તેણે ગીતીને કહ્યું : ‘ જાઓ, મોઢું ઘોઈને સીધા અહીં આવો.’ ગીતીએ કળાળે હાથ લગાડ્યો, ને લોહી જોયું એટલે હસી પડ્યો. રફ્ફેટર કહે : ‘ મેં તમને માર્યું એને સારુ હું દિલગીર છું. પણ તમે એવી ઉદ્ધત ભાષા કેમ વાપરી ? પાદરી કોઈ દિવસ છાકટો બનતો નથી.’ ગીતીએ પાટીના એક ટુકડા પર લખ્યું : ‘ હવે પછી હું ધ્યાન રાખીશ. મેં ધારેલું કે માણસો હંમેશાં દારૂ પીવાથી જ એવા બનતા હશે. હું તમારી માફી માગું છું, સાહેબ.’ પાદરીને ખરેખર શરમ આવી. નવી પાટી આવી, ને ધસાઈ ધસાઈને લીસી થઈ ગઈ, તે પછી પણ લાંબા વખત સુધી એને એ પ્રસંગ યાદ આવ્યાં કર્યો. ગીતીને હવે મરજી હવે તેમ જવા આવવાની છૂટ થઈ ગઈ. દસ વાગ્યાથી મોટો

આવવાનો હોય તો ઘેર ખર્ચર આપતો. તેણે પોતાની નિયમિતતાની સરસ છાપ ઘરમાં પાડી. પેલા પ્રસંગની મિસિસ સ્ફેટરને તો કદી ખર્ચર પડવા પામી જ નહીં.

તે જ દિવસે સાંજે કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો જમવા આવ્યાં. જમ્યા પછી દારૂ પીવાનો સરંજામ પુરુષોના ટેબલ પર મુકાયો. ગીબીના હૈયામાં મમગીની છવાઈ ગઈ. તેને બાપ યાદ આવ્યો; તેની પ્રાર્થના યાદ આવી; સાંભોનું કપાયેલું ગળું નજર આગળ તરવા લાગ્યું. દારૂ આવવો બાકી હતો; તે લાવવાનું સ્ફેટરે વિવેકપૂર્વક ગીબીને કહ્યું. પણ ગીબી જાહેસો ત્યાંથી ખસ્યો નહીં. તેની આંખમાં આંસુ હતાં. મોઢા પરનું રિમત અદસ્ય થઈ ગયું હતું. સ્ફેટરે ફરી કહ્યું, તોયે ગીબી ખસ્યો નહીં. સ્ફેટરે તેને સહેજ દારૂ પીવા બોલાવ્યો. ગીબી દિઝમૂઠ બનીને જાહેસો હતો. તે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યો, ને દોટ મૂકી પોતાની ઓરડીમાં ભરાઈ ગયો.

જમતી વખતે પીરસનાર નોકરો હતા, છતાં ગીબી પોતે જાહેસો થઈને પીરસતો હતો, એ સ્ફેટર દંપતીને ગમેલું નહીં. નોકરોનું કામ કંઈ ગૃહસ્થો કરે? બીજે દિવસે મિસિસ સ્ફેટરે એને શિખામણ આપી. જવાબમાં ગીબીએ બાઈબલ આણી વંચાવ્યું : ‘ પણ હું તમારી વચ્ચે સેવક બનીને આવ્યો છું. ’ પછી બીજું પાનું કાઢી વંચાવ્યું : ‘ શિષ્ય ગુરુ કરતાં જાંચો નથી. પણ જે માણસ સંપૂર્ણ છે તે પોતાના ગુરુ જેવો બનશે. ’ છતાં ગીબીએ ત્યારથી પીરસવાનું છોડી દીધું.

ડોનાલ્ડનો અભ્યાસ સરસ ચાલવા લાગ્યો હતો. ગીબીનું મૂળપણું મટે તો સારું એ વિચારથી સ્ફેટરે એક પ્રસિદ્ધ ડાકટર પાસે તેની તપાસ કરાવી. તેના અભિપ્રાયથી આશાનાં દ્વાર કાયમને માટે બિડાઈ ગયાં. પણ એ ખામી મુશ્કેલી એવી નથી એમ જાણ્યા પછી તરત મિસિસ સ્ફેટરે આંજળીની બોલી શીખી લીધી, ને તે ગીબીને પણ શીખવી. પછી તો એ જણ આંજળીઓની સંજ્ઞા

વડે છૂટથી વાતો કરી શકતાં. મિસિસ સ્ફેટરને ગીબીની સોખતનો આનંદ હવે પૂરેપૂરો મળવા લાગ્યો.

એક દિવસ સાંજે બહારથી આવતાં આવતાં કંઈક નજીવી વાત પર પતિ પત્ની વચ્ચે ચડખડાટ થયો. ગીબી ઘેર એમના આવવાની રાહ જોતો હતો. એમને જોતાં જ ગીબી સમજી ગયો કે દાળમાં કંઈક કાળું છે. પેલાંએ તો ગીબી સામે જોયા વિના કનિયો ચાતુ રાખ્યો. બીજો ડાહ્યો, વિવેકી છોકરો હોત તો બિડીને ચાલ્યો જાત. શુદ્ધ હૃદયનો ગીબી એવું ડહાપણ હજી શીખ્યો નહોતો. તે જોડેના ઓરડામાં જઈ બાઈબલ લઈ આવ્યો. તેના મોઢા પર પ્રેમ, વિષાદ અને એચેનીનો ભાવ હતો. તેણે બાઈબલ ઉઘાડી મિસિસ સ્ફેટરને વંચાવ્યું : ‘એકબીજાની સાથે શાન્તિથી રહો.’ મિસિસ સ્ફેટર એની સામે ક્રોધભરી આંખ કરી બિડી ને ચાલી ગઈ. સ્ફેટર કહે : ‘શું છે?’ ગીબીએ એને પણ પેટું વાક્ય વંચાવ્યું. એણે તો ચોપડી ટેબલ પર પછાડી કહ્યું : ‘તમારે શું કામ છે એનું? જાઓ, સૂઈ જાઓ.’ પતિપત્નીને થયું હશે : ‘કેવો અભિમાની છોકરો છે! જરાજરામાં બીજાને બોધ આપવા એસે છે!’ પણ તે દિવસ પછી તેઓ ગીબીના દેખતાં કદી લડ્યાં નહીં.

છતાં એમણે ગીબીને એટલી શિખામણ આપવાનો નિશ્ચય તો કર્યો કે બાઈબલમાં લખેલું છે એ બધું લખાયું તે વખતને માટે બરાબર હતું. પણ આજે એના અક્ષરે અક્ષર પ્રમાણે ચાલવાનું બની ન શકે.

ડોનાલ્ડ અને ગીબીએ મળી કોલનું રહેઠાણ શોધી કાઢ્યું. તે પછી તેઓ કોલને અવારનવાર મળતા. એને માટે શું કરી શકાય, એ વિચાર ગીબીને ઘણીવાર આવતો. તે દારૂ પીતી એને વિષે પણ ડોનાલ્ડ મારફતે એને કહી જોયું. ને એણે સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન પણ આદર્યો.

બાઈબલમાં ઈસુ બમવાને જે કંઈ ઉપદેશ આપ્યો છે તે

પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન દરેક માણસથી ન કરી શકાય, ને કરવાની જરૂર નથી, એટલું જ નહીં પણ એમ કરવામાં ભૂલ છે, એમ ગીતીના મન પર ઠસાવવાનો પ્રયત્ન સ્ફેટરે કરી જોયો, પણ એનું ધાર્યું પરિણામ આગું નહીં. એ શિખામણ સાંભળ્યા પછી એણે પોતાનો ઓરડીમાં જઈ પ્રાર્થના કરી, ને ઇસુ ભગવાનની આજ્ઞાઓ વધારે કડકાઈથી પાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. અનિયનની લખેલી ‘ ભક્ત-રાજની યાત્રા ’માં ‘ ડાહ્યાભાઈ ’એ જેવો ઉપદેશ ભક્તરાજને કરેલો, એના જેવો આ ઉપદેશ છે એમ ગીતીને લાગ્યું. તેણે પુસ્તક કાઢીને એ સંવાદ વાંચ્યો.

૨૦

વિવિધ અનુભવો

દર શુક્રવારે સાંજે ગીતી ડોનાલની ઓરડીએ જતો, ને શનિ-વાર સાંજ સુધી રહેતો. એક દિવસ મિસિસ સ્ફેટર છોકરાઓ શું કરે છે એ જોવા એની પાછળ પાછળ ગઈ. રસ્તે તેણે એક બઠિયારાની દુકાનમાં ડોકિયું કર્યું તો ગીતીને ગદ્ગદ સામે ખેસીને આનાવાળું પાંઉ ખાતો જોયો. હજી હમણાં તો તે ઘેર ખાઈને નીકળ્યો હતો ! ગદ્ગદની પાછળ બહુ દેખાવડી એક છોકરી બેઠી હતી, ને એ જણ વાતે અડચાં હતાં. અંનેના મોઢા પર હાસ્ય હતું. પેલા એરિંમવાળી જ આ છોકરી હતી. એ જણ જૂની વાતો યાદ કરતાં હતાં. મિસિસ સ્ફેટર જેરથી ખારણું ઉઘાડી અંદર ગઈ, ને ગીતીને કહેવા લાગી: ‘ મેં જાણ્યું તમે તો ડોનાલને ત્યાં ગયા હશો. ’

ગીતી કહે: ‘ ડોનાલ અહીં આવવાનો છે. પછી અમે સાથે દરિયે જવાના છીએ. ’

‘પણ અહીં કેમ આવીને બેઠા ?’

‘મીસીને ને મારે જૂની ઓળખાણ છે,’ ગીબીએ આંખોની આંધો વડે જવાબ આપ્યો.

મીસીએ એને એરિંગવાળી વાત સંભળાવી, ને તે વેળા ગીબીના દેહાર કેવા હતા એનું વર્ણન કર્યું. મિસિસ સ્કેટરને સર ગિલબર્ટ ગેલબ્રેથ એરોનેટ ભઠ્ઠિયારાની છોકરી જોડે વાત કરે એ ગમતું નહોતું. જૂની વાતો બધી ભુલાઈ જાય એવી એની ધૃષ્ટિ હતી. ગીબી ને ડોનાલ્ડ અથવા પછી તે મીસીની મા જોડે વાત કરવા બેઠી. ત્યારપછી જ્યારે જ્યારે ગીબી દુકાનમાં આવતો ત્યારે ત્યારે મીસી ઘરમાં ચાલી જતી, ને તેની મા બહાર આવીને બેસતી.

તે પછી સ્કેટર દંપતીએ સંતલસ કરીને એક દિવસ પેલી શિક્ષિકા ને છોકરીઓ સાથે જીનીને પણ જમવા બોલાવી. જીની ને ગીબી મળ્યાં. પણ આવો આનંદ ગીબી કંઈ એકલો ભોગવે ? તે તો જઈને ડોનાલ્ડને બોલાવી લાવ્યો. ડોનાલ્ડ શહેરી લોકોના આવા જમણુ પ્રસંગે કદી ગયેલો નહીં. તેણે મોટું ઘસીઘસીને ઘોચું; ઘેરથી આણેજાં સારામાં સારાં કપડાં પહેર્યાં; ચકચકતા ખૂટ પહેર્યાં; જિંચી ટાપી ચડાવી; ને ખીસામાં રુમાલ ખોસી ગીબી સાથે ચાલ્યો. ડોનાલ્ડને આ પહેરવેશ બહુ કઠંગો લાગતો હતો. પણ બેમાંથી એકે છોકરાને હજી શહેરી ટાપટીપનો રંગ લાગ્યો નહોતો. ડોનાલ્ડને વણુનોતર્યો આવેલો જોઈ સ્કેટરને વિચિત્ર તો લાગ્યું. જીનીએ ઊભી થઈ એની સાથે હાથમાં હાથ મિલાવ્યો. ગીબી તો રાજીરાજી થઈ ગયો હતો. શિક્ષિકા ને તેની સાથેની છોકરીઓ ડોનાલ્ડ પ્રત્યે સહેજ તોછડાઈ પણ કરવા લાગી. ડોનાલ્ડ તો જીનીને એનાં કાબોની વાતો કરવામાં મશગૂલ હતો. તેની થોડીક વાતો સાંભળ્યા પછી છોકરીઓ પણ દંભ થઈને સાંભળી રહી.

સ્કેટરને ડોનાલ્ડનું વર્તન ગમ્યું નહીં. તેણે બીજું કંઈક બતાવવાનું બહાનું કાઢી ડોનાલ્ડને ઉઠાડ્યો. એની જગા ગીબીએ

લીધી. તેણે જીનીને આંખળાઓની બોલી શીખવી. જીનીએ ડોનાલ્ડનું જ રચેલું એક કાવ્ય માર્ક સંભળાવ્યું, ને મહેમાનોએ વિદાય લીધી. ગીબીને જીનીનું સરનામું મળી ગયું.

રવિવારે દેવળમાં પ્રાર્થના થતી તેમાં ભજન તથા સંગીત થયા પછી સ્ક્રેટરને પ્રવચન આપવાનું હોય. ગીબી અને ડોનાલ્ડને એમાં રસ ન પડે તોયે મયા વિના છૂટકો ન થતો. એકવાર ભજન ગવાતું હતું એટલામાં એક ડોસો આવીને ખારણા આગળ ઊભો રહ્યો. તેનો દેખાવ ભિખારીના જેવો હતો. કદાચ ઘર કરતાં દેવળમાં દૂંધ વધારે હશે એમ ધારીને પણ આવ્યો હોય. તે સુનસુન થઇ લાકડીને ટેકે ઊભો હતો. તેની સામે કોઈ જોતું નહોતું. પાદરીને બોલવા ઊઠવાનો વખત હતો એ જ પળે ગીબીએ ખોખારો સાંભળ્યો; ને પાછું વાળી જોયું. તે તરત ચૂપચાપ ઊઠ્યો; ને ડોસાનો હાથ પકડી, અંદર લાવી, પોતાની જગાએ એને બેસાડ્યો. જોડે જ મિસિસ સ્ક્રેટર બનીઠનીને બેઠેલી હતી. ડોસો તો આપડો ગીબીનું માનીને બેસી ગયો. પણ મિસિસ સ્ક્રેટરના મનમાં કચવાટ થયો, એટલે તે ઊડીને બીજી બેઠક પર ગઇ. તેના મોઢા પર રોષ એટલો બધો હવાઈ ગયો હતો ને તેણે પતિની સામે એવા ડોળા કાઢ્યા કે બંનેની પ્રાર્થના બગડી. ગીબી તો શાન્ત થઈને ડોસા જોડે બેસી ગયો હતો. આ પ્રસંગ વિષે પતિપત્ની બેમાંથી એકેએ ગીબીને કશું કહ્યું નહીં. પણ ત્યારથી મિસિસ સ્ક્રેટર ગીબીને દેવળમાં પોતાની આગલી હારમાં બેસાડતી; એટલું જ નહીં પણ દીવાનખાનામાં જે બાર્મિગલ પડી રહેતું તે સાંથી ઉઠાવી લીધું.

તોપણ મિસિસ સ્ક્રેટર બંને છોકરા પર ઘણી માયા રાખતી. એકવાર તેણે ડોનાલ્ડનાં કઢંમાં કપડાં વિષે ગીબીને વાત કરી. ગીબી કહે : ‘ ડોનાલ્ડ ગરીબ છે. કપડાં પહેરી શકાય એવાં હોય ત્યાં સુધી ફેંટી દેવાં એને ન પોસાય. ’ મિસિસ સ્ક્રેટરે પતિને વાત કરી. તેણે કહ્યું : ‘ ગીબી ડોનાલ્ડને કપડાં ખરીદી આપવા

છઞ્છે તો પૈસા હું આપીશ.' તે બીબીના પૈસાનો હિસાબ બહુ જ ચોખ્ખો રાખતો, ને તેમાં પાઈની પણ ભૂલ થવા દેતો નહીં. બીબી તો ડાનાલને સીધો દરજ્જોને ત્યાં ઘસડી જત. પણ ડાનાલે હઠ લીધી. તેણે કહ્યું :

‘ના, ના. આ કપડાં પહેરનારને સારાં લાગે છે એટલે બસ છે. સર મિલમટ', તમે મારે માટે ઘણું કર્યું છે. હું સૂઝ ન હોઉં ને મને તમે કપડાં આપો તો જેમ હું માનો ઉપકાર માનું તેમ તમારો પણ માનું. પણ ટાપટીપ કરવાને હું તમારા કે ઠાઈના પૈસા ન લઉં. ના, ના, આ કપડાં તો હું પહેરી જ કાઢીશ. પછીનાં કપડાં સારાં સિવડાવીશું. મિસિસ સ્ફેટરને મારા તરફથી કહેજો કે મારી પાસે દુનિયાને કહેવા જેવું કંઈ હશે ત્યારે થોડો કંઈ મારા કપડાં જોઈને મને નહીં સાંભળે. એમને જો એમ લાગતું હોય કે મારાં અત્યારનાં કપડાં એમના વિશાળ ઓરડામાં બૂંડાં દેખાય છે, તો મને નોતરે નહીં, એટલે હું નહીં આવું. અત્યારે તો મારે આ કપડાં પહેર્યા વિના છૂટકો નથી. આવતા સત્રમાં સારાં કપડાં આવશે — કેમકે રજામાં મને કંઈક કામ તો મળી જ રહેશે — ત્યારે હું એમને ત્યાં આવીશ.’

આ જવાબમાં રહેલાં સ્વમાન અને ગૌરવ સ્ફેટર દંપતીને બહુ ગમ્યાં. તેમણે એને નોતરવાનું બંધ ન કર્યું. એ હવે શિષ્ટ અંગ્રેજી શુદ્ધ બોલી શકતો હતો, છતાં પોતાની તળપદી સ્કોચ બોલી બોલતો એને વિષે ટકોર થયેલી. તે વિષે એણે બીબીને કહ્યું :

‘જનિવા ને તમારી આમળ મારાથી આપણી પોતાની બોલી બોલ્યા વિના રહેવાતું નથી. એથી બીજી બોલી વાપરીને હું આપણી વચ્ચે દીવાલ ઊભી કરવા માગતો નથી. સર મિલમટ'! મારે અંગ્રેજીમાં પ્રાર્થના કરવાની હોય તો મારા કેવા હાલ થાય ? અંગ્રેજીમાં ખરા હૃદયની પ્રાર્થનાનો એક શબ્દ પણ નીકળે કે કેમ એ વિષે મને શંકા છે.’

એ જમાનામાં ફેટલાક રકોટ લોકો તળપદી રકોચ બોલી છોડીને અંગ્રેજીમાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા હતા; પણ રોઅર્ટ, જેનેટ વગેરે એ વર્ગમાં નહોતાં.

ગીબી ડોનાલ્ડને એની બાળપણની બાળીતી જમાઓ જોવા લઈ જતો. જે શેરીમાં ફ્રાલની દારૂની દુકાન હતી તે શેરી કદી ખતાવી નહોતી. જે ઘરના કાતરિયામાં તે ને તેનો બાપ પડી રહેતા તે ઘર ખતાવ્યું. કાતરિયું પણ ખતાવ્યું. એ જગા જેવી ગીબીએ છોડી હતી તેવી જ હતી. સર બ્યોર્જનું ભૂત દર રવિવારે ત્યાં બેસીને સવારથી સાંજ સુધી ગીબીને મારે ખૂટ સીવે છે, એવા વહેમ લોકોને પેસી ગયો હતો. અંધારું થયે, નરકાગ્નિમાં પડેલો માણસ આજીજી કરતો હોય એવા અવાજ સંભળાતા. આને લીધે ઘર ફેટલાક વખત સાવ ખાલી રહ્યું હતું. ડોનાલ્ડે સૂચના કરી કે આ ઘર તો ગીબી તરફથી ખરીદી લેવું જોઈએ. એની વાત સાચી ઠરી. મલિનાની અંદર તે ખરીદાયું પણ ખરું.

ગીબીને ખીસાખરચના જે પૈસા મળતા તેનો મુખ્ય ઉપયોગ એક ચોપડીવાળાની દુકાનેથી જૂની ચોપડીઓ ખરીદવામાં થતો. એ ચોપડીઓ ડોનાલ્ડની ઓરડીએ પહોંચતી. ગીબી તે ડોનાલ્ડની ગણતો, ને ડોનાલ્ડ ગીબીની. ડોનાલ્ડ પહેલાંની પેઠે જ દર શનિવારે માઆપને મળવા જતો. જેનેટ આનંદમાં રહેતી ને હરતીફરતી, પણ ગીબીના ગયા પછી તેને અવરથાની અસર વધારે દેખાવા લાગી હતી. દર ઢિનાળે રળનો દોઢ મહિનો ડોનાલ્ડ ને ગીબી પહાડ પર માઆપની સાથે ગાળતા. સહુનો એ સમય બહુ જ સુખમાં પસાર થઈ જતો. ગીબીએ ઝૂંપડીના આગલા ભાગમાં સરસ નાની રવેશી બાંધી હતી, ને ઝૂંપડીમાં પવન પેસતો રોકવાને બીજું એક બારણું બનાવ્યું હતું. એને માટે લાકડાં ને ચૂનો ડોનાલ્ડ ને ગીબી બચકીને પહાડ પર લાવ્યા હતા. ગીબીને હવે બધાં 'સર ગીબી' કહેતાં. ગીબીને

એની સામે વાંધો નહોતો. એથી તે કુલાતો પણ નહોતો. નાનપણમાં એને ક્યાં લોકો 'સર ગીળી' નહોતા કહેતા ?

સ્કેલેટરે ગીળીને બણાવવા પાછળ બહુ જ ધ્યાન આપ્યું હતું તેને લીધે, ડોનાલનો અભ્યાસ પૂરો થઈ રહેવા આવ્યો એ અરસામાં, ગીળી કોલેજમાં જવાને તૈયાર થઈ રહ્યો. સ્કેલેટરને રાજ કરવા તે એક શિષ્યવૃત્તિ માટેની પરીક્ષામાં બેઠો, ને ઠીકઠીક રકમની શિષ્યવૃત્તિ મળી પણ ખરી. પણ તેણે તે લેવા ના પાડી. શિક્ષકને એ અમ્યું નહીં. ગીળી જે કમાયો તે શા માટે ન લે ? ગીળી કહે : 'શિષ્યવૃત્તિ કાઢનારે એ શ્રીમંત છોકરાઓ માટે કાઢી છે કે મરીબ માટે ?' સ્કેલેટરને થયું : 'અમારા વખતમાં કોઈ શ્રીમંત વિદ્યાર્થીએ શિષ્યવૃત્તિ જતી કરી હોત તો મારો રસ્તો કેવો સરળ થાત !' તેણે ગીળીને એ વિષયમાં વધારે કંઈ કહ્યું નહીં. સ્કેલેટરના ઘરથી કોલેજ બહુ દૂર હતી, એટલે ડોનાલની સાથે જ બીજા ઓરડીમાં ગીળીને રહેવાની ગોઠવણ થઈ.

એક દિવસ રાતે બે મિત્રો ફરવા ગયા હતા. પાછા આવતાં બહુ મોડું થઈ ગયું. દુકાનો બંધ થઈ ગયેલી. રસ્તા પર અવરજવર બંધ થઈ ગયો હતો. એટલામાં બાબુએથી ભૂત જેવી એક બાઈ પડછાયાની પેઠે આવી. તે ચીંથરેહાલ દશામાં હતી. મોઢું ફીકું હતું. આંખો ભાંડી ભિતરી ગયેલી હતી. કાળા કપડામાં વીંટાળેલું નાનકડું બાળક તેની પાસે હતું. તેણે દયામણી નજરે છોકરાઓ સામે જોયું, ને હાથ લાંબો કર્યો. ગીળી પાસે શિલિંગ હતો તે એણે આપ્યો. બાઈની આંખ ચમકી, ને તે ચાલતી થઈ. એની આ દુર્દશા જોઈ છોકરાઓને દુઃખ થયું. ગીળીને થયું, આવાં નિરાધારોને આશરો મળે એવી કંઈક જગા ન હોવી જોઈએ ? એ પોતે પણ નાનપણમાં મોડી રાત લગી આમ શેરીઓમાં રખડ્યો હતો ને ! છોકરાઓ બાઈ ક્યાં જાય છે એ જાણવાના કુતૂહલથી એની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. એક દુકાનમાં તેલનો ઝાંખો દીવો બળતો હતો. દુકાન ગંદી

હતી ને તેનો દેખાવ બચાનક હતો. પેલી બાઈ ત્યાં જઈને ઊભી રહી. અંદર બેઠેલી બાઈએ એક બાટલી કાઢી. ગીબીને થયું જાણે મારા બાપાજી જેમાંથી દારૂ પીતા તે જ આ બાટલી ! તેણે દુકાનમાં જઈ દુકાનવાળીના હાથમાંથી બાટલી ખૂંટવી લીધી હોત, પણ ડોનાલે એને વાર્યો. બાઈએ ભાંગેલા ચલાણામાં દારૂ લઈ થોડોક પોતે પીધો, ને પોતાના મોંમાંથી થોડો બાળકના મોંમાં રેડ્યો. પછી તેણે કોક ઘરમાં જઈ રાતને માટે આશરો લીધો.

ગીબી રોવા લાગ્યો. દયાથી આપેલા પૈસાનો પણ ડેવો દુરુપયોગ થાય છે એનો પાઠ એને મળ્યો. આવાં નિરાશ્રિતોનું કંઈક કરવું જોઈએ, એ વિચાર એના મનમાં ધોળાયાં કર્યો.

જીનીનો બાપ ટોમસ ગેલબ્રેથ પૂરેપૂરો પામમાલ થઈ ગયો હતો, ને શહેરમાં એક નાનકડું ઘર જીનીની માલિકીનું હતું તેમાં રહેવા આવ્યો હતો. જીની પણ તેની સાથે રહેવા મઈ હતી. પહાડ પરની મિલકત સફ્ટેટરે બારોબાર વડીલ મારફતે ગીબીની વતી ખરીદી લીધી. પણ એ કાણે ખરીદી છે એ લોકોને કે ગીબીને જાણવા દીધું નહીં. જીનીને ઘરમાં સુખ તો ક્યાંથી હોય ? મિસિસ સફ્ટેટર એને એક વાર ફરવા બોલાવી લાવી; અને એ બે જાણુ, ગીબી, ને ડોનાલ લાંબે સુધી ફરવા જઈ આવ્યાં.

વાડીવાળા જોન ડફનો છોકરો, ફર્મસ ડફ, જેનો પરિચય વાયકને અગાઉ થઈ ચૂકેલો છે, તે પાદરી થયો હતો, ને શહેરમાં નિમાયો હતો. જીનીના તરફ એની નજર હતી, એ આ બે છોકરા-ઓના ધ્યાનમાં પણ આવ્યું હતું. થોડા વખત પછી ડોનાલની છેલ્લી પરીક્ષા પૂરી થઈ, એટલે તે ઘેર માઆપ પાસે ગયો.

એક દિવસ રાતે કોલને ત્યાં વાતો કરીને આવતાં ગીબીને બહુ મોડું થઈ ગયું. અંધારી રાત હતી. ગીબી ફ્લંગો ભરતો ચાલવા લાગ્યો. એટલામાં રસ્તાના એક દીવા પાસે એક ઘરના પતથિયા પર એક બાઈને બેઠેલી તેણે જોઈ. તે ઊભો રહીને નિરીક્ષણ કરવા

લાગ્યો. બાઈ પોતાનું ખીસું બહાર કાઢીને ફરીફરી જોતી હતી. જાણે અંદર મૂકેલા સિક્કાની શોધ ન કરતી હોય ! પૂરી ખાતરી થઈ એટલે માથે હાથ દઈને બેઠી. ગીબોના ખીસામાં રાતો પૈસો પણ નહોતો. આવી ઠંડીમાં બાઈને આમ કકડતી બેઠેલી જોઈ તેનું હૈયું પીગળી ગયું. તે બાઈની પાસે ગયો, ને તેનો હાથ ઝાલ્યો. બાઈ ડરથી ચમકી બેઠી, પણ ગીબોનું સ્મિત જોઈ તેને ધારણ આવી. ગીબો એને દોરીને ચાલ્યો. આ જ ગીબો વરસો પર દારૂ પીધેલા માણસોને આવી રીતે દોરી જતો. તે ટાઢે ધૂજતી બાઈને ઠેઠ પોતાની ઓરડીમાં લઈ ગયો. દેવતા હજી હોલાયો નહોતો. તેણે દેવતા પર કીટલી મૂકી કોફી બનાવી. બાઈને રોટી, માખણ ને કોફી ખવડાવ્યાં, ને પોતે પણ ખાધાં. બાઈ તો દંગ જ થઈ ગઈ. ઘણું માણસો ધારતાં એમ એણે પણ ગીબોને અડધો ગાંડો ધાર્યો હશે. પછી ગીબોએ પોતાનો ખાટલો બતાવી ત્યાં સૂવાનું બાઈને નિશાનીથી સમજાવ્યું, ને પોતે જઈને જોડેની ડોનાલવાળી ઓરડીમાં સૂઈ ગયો. સવારે બેઠ્યો ત્યારે તો બાઈને ચાલી ગયેલી જોઈ.

જે ડોસીના ઘરમાં તે રહેતો હતો તેને સવારે રાતની વાત કરી. એ સાંભળીને બહી ડોસી ગુરસાથી રાતીચોળ થઈ ગઈ. ‘આવાં રખડેલને મારા ઘરમાં લાવે !’ તેણે ઓરડી ઘસીઘસીને ઘોઈ નાખી. ગીબોને યાદ આવ્યું કે તે પોતે નાનો હતો ને શેરી-ઓમાં રખડતો હતો ત્યારે કોઈએ એને રાતે બોલાવી ઘરમાં સુવડાવ્યો નહોતો ! જેનેટ પણ એ લોકો જેવી હોત તો તે પહાડ પર મરી ગયો હોત, કે બબ્બે પૈસા માટે કોકનાં ટાંપાં ખાતો હોત. એને થયું, ‘મારાથી તો બીજાના જેવું ન જ થવાય !’ તેણે માણસની દયાનો પૂરેપૂરો અનુભવ મેળવ્યો હતો. ઘરવાળા ડોસીએ છેવટે કહ્યું : ‘ખબરદાર જે ફરી આવું કર્યું છે તો ! ઓરડી જ ખાલી કરાવીશ.’ એ સાંભળી ગીબો એને ગળે વળગી પડ્યો, ને

એને બચ્ચી કરી લીધી. ડોસીને વહાલ ભભરાઈ આવ્યું. પેલો રાતવાળી બાઈ એક ચાંદીનો ચમચો ઉઠાવી મર્ધ છે એમ જણાતાં ડોસીનો ગુસ્સો પાછો ઊછળ્યો. તે ગીબીને ફરી વઢી. ગીબી સહેજ હસ્યો. તેણે ડોસીના બોલ તરફ ધ્યાન જ ન આપ્યું. પણ આગળ જતાં તે પુખ્ત ઉંમરનો થયો ને તેના હાથમાં મિલકત આવી એટલે પહેલે જ અઠવાડિયે તેણે ડોસીમાને ચાંદીના ડાઝન ચમચા ભેટ આપ્યા.

૨૧

સર ગીબી

ગીબીને એકવીસ વરસ પૂરાં થયાં, એટલે તે પોતાની બધી મિલકતનો ખરો માલિક બન્યો. મિલકત તરત ગીબીના હાથમાં આપવાની સ્ફલેટરની ઈચ્છા તો નહોતી, પણ ગીબીનો આગ્રહ જોયો એટલે એનો છૂટકો ન થયો. ગીબીએ એની સાથે વકીલને ત્યાં જઈ પૈસા, જમીન, ઘર વગેરેની બધી વીગતો સમજી લીધી. પછી જે ઘરમાં પોતે બાળપણ ગાળ્યું હતું તેની દુરસ્તી શરૂ કરી. મકાન સુધર્યું એટલે દીપી ઊઠ્યું. એટલામાં, એ પહાડ પર જેનેટને ત્યાં દર વરસે રમવામાં જતો તે દિવસ આવ્યો. જવા નીકળ્યો ત્યાં સ્ફલેટરે એને ખબર આપી કે પહાડ પાસેનો બંગલો પણ હવે એનો છે. પછી કહ્યું કે ‘ટોમસ ગેલગ્રેથે ઘણાં કાળાધોળાં કરીને પાયમાલી વહોરી લીધી છે, તેથી બંગલો આપણા હાથમાં આવ્યો છે.’ ગીબી કહે: ‘તો હું એ જીનીને ભેટ આપીશ.’ મિસિસ સ્ફલેટર કહે: ‘ને એનો બાપ એની પાસેથી એ આંચકા લેશે!’ એની વાત સાચી હતી. તેનો વિચાર કરતો કરતો ગીબી નીકળ્યો.

પહાડ પર જઈને એણે જાણ્યું કે ડોનાલ્ડે ક્યાંક શિક્ષકની જમા લઈ લીધી છે. પહાડ પાસેનો અંગ્રેજો ગીબીનો છે એમ માએ જાણ્યું ત્યારે તેને પહેલીવાર ખ્યાલ આવ્યો કે ગીબી કેટલો પૈસાદાર છે. તે બોલી: ‘વાહ રે ! તું તો હવે જમીનદાર થવાનો, નહીં ? કેમ સર ગીબી ? આ ઝૂંપડી ને આ જમીન બધું તારું, હેં ! ભગવાનની લીલા કેવી અકળ છે ! એણે ડેવીડને રાજા બનાવ્યો, ને ગીબીને જમીનદાર બનાવ્યો ! ભગવાનની લીલાનો પાર કેણુ પામી શકે ?

‘પણુ ગીબી, અંગ્રેજો ને પહાડ તારા હોય તો તું અંગ્રેજો દુરસ્ત કરાવ. હું ત્યાં ગઈંતી. અંગ્રેજોનો ધણો ભાગ તૂટી ગયો છે. ને દીકરા, તારે એ રૂપાળા છોકરીને પરણીને એના પોતાના ઘરમાં લઈ આવવી જોઈએ.’ ગીબીએ નિસાસો નાખ્યો. તેને એવો ખ્યાલ અંધારો હતો કે જીનીનું મન ફર્ગસની પાછળ લાગેલું છે.

થોડા જ દિવસમાં અંગ્રેજોની મરામત શરૂ થઈ. કારીગરો આવ્યા. કડિયા સુતાર કામે લાગ્યા. અંગ્રેજોની આંધણીમાં સુધારા થવા લાગ્યા. પણુ જીનીનો ઝોરડો તો પહેલાં હતો તેમ વહેળા ઉપર જ રહે એવી સૂચના ગીબીએ આપી. ‘એ ફર્ગસને પરણશે, ને એના આપની સત્તા એના પર નહીં રહે, પછી આ અંગ્રેજો હું એને ભેટ આપીશ,’ એવો વિચાર એણે જોડ્યો. સાથેસાથે પહાડ પર, ડોનાલ્ડોસીને સૂવા માટે, એક ફાંદાળા ઝોરડી પણ વધારાવી.

શહેરમાં આવી તે કોલને મળ્યો, ને કહ્યું કે ‘મારી સાથે ઘરમાં રહેશો, ને ઘરની વ્યવસ્થા જોશો, તો હું તમને વરસે સો પાઉંડ આપીશ.’ વરસના પૈસા તરત જ આપ્યા. પણુ શરત કરી કે કોલ દારૂને અડે તે ઘડીએ જ એને રજા મળે. પછી ઘર બતાવી તેને સોંપ્યું. કોલને શરત આકરી તો લાગી, પણુ આ સુખ છોડવાનું મન થાય એવું નહોતું એટલે તે પાળવા લાગી.

થોડાક દિવસ તો કોલનું આ સ્વચ્છ જીવન નબળું. પણુ એક

દિવસ રાતે ગીબી ઘેર જઈને જુએ છે તો ધરના ચોકમાં ખૂબ અજવાળું જોયું. કોલની ઓરડીની બારીઓમાં ઝમઝમાટ દેખાતો હતો. દાદરા પર કંઈક બળતું હોવાની વાસ આવી. તેણે કોલનું બારણું ઉઘાડ્યું. એના ખાટલાના છીંટના પડદા બળતા હતા, ને ઝાળ છત સુધી જતી હતી. કોલ ખાટલામાં નહોતી. ગીબીએ પડદા ફાડી નાખ્યા, ને તેના પર ધાબળા નાખી તેના પર પગ મૂકી દયાવી દીધા. પછી પાણી વડે આગ હોલવી નાખી. એ કામ પૂરું થવા આવ્યું ત્યાં ખાટલા નીચે કોલને ચત્તાપાટ પડેલી જોઈ. તેણે એસુમાર દારૂ પીધેલો લાગ્યો. એક બાજુ દારૂની ખાટલી પડેલી હતી, બીજી બાજુ મીણબત્તીની દીવી પડેલી, ને મીણબત્તીનો લોંટો ચર્ધા ગયેલો. એ રાત તો વીતી. સવાર પડતાં ગીબી એને કપડાં પહેરાવી, હાથ ઝાલી, એને જૂને ઘેર મૂકી આવ્યો.

કોલને ધીરેધીરે બાન આવ્યું. તેને જે સ્વર્ગ મળેલું તે તેણે હાથે કરીને ગુમાવ્યું હતું. પેલા મહેલમાંથી આ કાતરરિયામાં તે આવી પડી હતી. તે ખૂબ રડી. ઊઠીને જૂનાં કપડાં પહેર્યાં. આંસુ વડે જ આંખો ધોઈ. ધીરેધીરે જૂની જિંદગી શરૂ થઈ. ટેબલ પર એની ચાવીઓનું ઝૂમખું પડ્યું હતું, ને તેના નામનો એક કાગળ હતો. તેમાં લખેલું હતું : ‘હું મિસિસ કોલને આજથી નવ મહિના સુધી મહિને પાંચ પાઉંડ આપવાનું વચન આપું છું.—ગિલ્બર્ટ ગેલબ્રેથ!’ તે ફરી રડી. ‘હાય હાય ! ગીબી હવે મારી સાથે કદી બોલવાનો નહીં ? મેં જ એને ગુમાવ્યો ! એ એકલો જ મારો મિત્ર હતો.’

તેણે ઊઠી દેવતા સળગાવ્યો. પાણી લાવવા કપાટમાંથી ફૂંજે લેવા મઠ્ઠ. ત્યાં તો જૂની કાળી ખાટલી ! અધૂરી મૂકીને તે મઠ્ઠ હતી. તેનું હૈયું નાચી ઊઠ્યું. ‘એક જામ પીઉં તો દુઃખજન બધું જૂલી જવાય ! હવે મને કોણ કશું કહેનાર છે ? મારે કોની પરવા છે ?’ તેણે ખાટલી લઈ ટેબલ પર મૂકી. પણ ત્યાં તો નજર આગળ

કલ્પનામાં ગીબીતું મોં દેખાયું. તેના મોઢા પર પ્રેમ ને વિષાદની છાયા દેખાઈ. તે ક્ષણે જ કોલે બાટલી પથ્થર પર ફેંકીને ચૂરા કરી હોત. પણ તેને થયું : ‘ગીબી જુએ તે સારું ! હું મન મજબૂત રાખીશ ! બાટલી અહીં જ રહેશે. ને કોક દિવસ એને બતાવીશ કે ‘જો, મારી જીતની આ સાબીતી !’ તેણે ખૂચ સખત લગાવ્યો, ને બાટલી હતી ત્યાં મૂકી દીધી. આમ લાલચને નિરંતર નજર સામે રાખવી એ સારું તો નહોતું. પણ સદ્ભાગ્યે તે જિંદગીમાં ફરી કદી એને અડી નહીં. જૂની દુકાન ફરી ખોલી. ગીબીએ એના નિશ્ચય વિષે આરોપાર સાંભળ્યું ત્યારે તેને આનંદ થયો.

૨૨

હૃદય ખૂલ્યાં

ગીબી અને જીનીની ઓળખાણ વિષે ફર્ગસે ટોમસ ગેઝેટ્રેથ આગળ એકવાર રાતે વાતવાતમાં ચાડી ખાધી. એ જણ અવાર-નવાર મળે છે એ પણ કહ્યું. ટોમસનો મિજબજ મયો. તેણે જીનીને ઊધડી લીધી. જીનીએ જીરસાભેર ગીબીનો અચાવ કર્યો, ને તેના ગુણનું વર્ણન કર્યું. એટલે તો તેના પિતાએ સમ્યક્તાની પણ હદ છોડીને તુચ્છકાર બતાવ્યો. જીની મનમાં પિતા પ્રત્યે તિરસ્કારની લાગણી લઈને મોડી રાતે સૂઈ ગઈ તે જ સાંજે ગીબીએ એ ત્રણેયને જોયાં હતાં. જીનીના મોં પર એને એવો ભાવ દેખાયો હતો, જાણે જીની કહેવા માગતી હોય કે ‘તમે બધાને મદદ કરો છો ને મને જ નથી કરતા ! આવીને મને કેમ બચાવતા નથી ? હું ભૂખી નથી રહેતી કે ટાઢે નથી મરતી માટે મારા પર દયા જ ન લાવવી એવું છે શું ?’

બીજી દિવસે સાંજે ગીબી કોલેજમાંથી આવી, વહેલો જમીને ટોમસ ગેલબ્રેથને ત્યાં પહોંચ્યો. ટોમસ અને ફર્ગસ બંને ઘરમાં હતા. ગીબી ત્યાં પહોંચી ગયો. તેને જોઈ જમીનદારે પહેલાં તો લોચા વાળવા માંડ્યા, ને પછી ઊભો થઈને ગાળ જ દીધી. તેણે આજે સારી પેટે દારૂ પીધેલો હતો. ફર્ગસ એને ઠંડો પાડવા ગયો. ગીબીને કહ્યું : ‘હજી વધારે ખૂરા હાલ થાય તે પહેલાં ચાલ્યો જા. તું પૂરેપૂરો બની ગયો છે!’ ટોમસનો પિત્તો પાછો ઊછળ્યો. તેણે ગીબીને છૂટી સૂડી મારી. ધામાંથી લોહીનો ધાર છૂટી. ફર્ગસ એને ફરી ટાઢો પાડવા લાગ્યો.

જીની જાપની ખૂસો સાંબળીને આવી પહોંચી. તેને જોઈ ટોમસનો ગુરસો ગાંડપણની હદે પહોંચ્યો. તેણે જીનીને જોરથી પકડી ઓરડામાંથી ખેંચવા માંડી. ગીબી જાય તે પહેલાં જીની જવા માગતી નહોતી. તેણે ચીસ પાડી. બાપે એને મારી. ગીબી એની મદદે પહોંચી જત. પણ ફર્ગસે એને ઝાલીને રોક્યો. બીજીના બળતી ફર્ગસને ખમર નહોતી. ગીબીના હડસેલાથી તે ચત્તોપાટ ટેબલ પર પડ્યો. કાચમાટીનાં કેટલાંક વાસણ ફૂટી ગયાં. ટોમસ જીનીને ખેંચતો હતો તેને કમરેથી પકડ્યો, ને બીજા ઓરડામાં લઈ જઈ પૂરી દીધો. જીની જમીન પર લોચ થઈને પડી હતી તેને ઉપાડી બહાર લઈ ગયો, ને એ શેરી છોડી બીજી શેરીમાં પહોંચ્યો. જીનીને બાન આવ્યું. તેના કહેવાથી ગીબીએ તેને નીચે ઉતારી, પણ હાથ વડે પકડી રાખી.

‘તમારી સાથે, ગીબી!’ તે ગણગણી. ‘પણ પેલા આપણી પાછળ પડશે.’

‘તમને એ અડી નહીં શકે,’ ગીબીએ આંખોએ વડે કહ્યું.

‘બધી ધાંધલ શાની હતી?’

ગીબી કહે: ‘એટલા માટે કે તમારા પિતા જો તમને ડોનાલ્ડ જોડે પરણવા દે તો મેં બંગલો તમને ભેટ આપવાનું કહ્યું.’

‘ગીખી ! તમે એવું કહી જ કેમ શક્યા ?’ તેણે ચીસ પાડી. તે છૂટી પડીને નાસવા મઠ્ઠ, પણ ચલાયું નહીં એટલે દીવાના થાંભલા-ને અટકીને ઊભી રહી. તે એવી તો છળા ગયેલી લાગતી હતી !

‘તો, જીની, મારી સાથે આવો ને મારી બહેન બનીને રહો. હું તમારી સંભાળ રાખીશ. તમે પાસે ન હો ત્યાં સુધી તમારી સંભાળ ન રાખી શકાય.’

‘અરે ગીખી ! એવું કોઈ કરતું નથી. નહીં તો હું બહુ રાજ થાત.’

‘એ સિવાય બીજો રસ્તો તો મને દેખાતો નથી. તમે કોઈને પરણવાનાં તો નથી.’

‘કેમ, ગીખી ? તમે શા પરથી એમ માની લીધું ?’

‘તો ખરેખર પરણવાનાં, એમ ?’

‘હા, ગીખી. મેં તો માનેલું કે તમે મને તે દિવસે પહાડ પર શોધી કાઢી તે દિવસથી આપણી વચ્ચે કરાર થઈ ચૂક્યો છે. હું તો ત્યારથી એમ જ માનું છું કે હું તમારી છું.’

તેણે મોઢું થાંભલા તરફ ફેરવી લીધું. પણ ગીખીએ તે પોતાની સામે ફેરવાવ્યું.

‘તમે એમ તો નથી કહેવા માગતાં ને કે તમે મારી જોડે પરણશો ?—મારી જોડે ? મેં તો કદી સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું !’

‘તમે નહોતું ધાર્યું !’ જીનીએ ચીસ પાડી. એમાં નિરાશા ભરેલી હતી. ‘ત્યારે હું આ શું કહી રહી છું ? હું તો માનતી હતી કે હું તમારી છું ! મેં તો માનેલું કે તમે મને પરણવા માગો જ છો !’ તેણે ઉસકાં ભરવા માંડ્યાં. ‘અરેરે ! હું આ બધો વખત એકલી જ હતી, ને મને એનું બાન નહોતું.’

તે રસ્તાની ફરસ પર પડી. ખૂબ રોવા ને ઉસકાં ભરવા લાગી. ગીખી મૂંઝાયો. તેની સામે સ્વર્ગ આવીને ઊભું હતું. તેની ભભક-થી એની આંખો અંજાઈ મઠ્ઠ. તેના સુંદર અવાજોથી તેનાં કાન,

હૈયા ને મગજમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો. પણ એ સ્વર્ગની દ્વારપાળ રાવામાં રોકાઈ મઈ હતી, ને ખારણું ઉઘાડતી નહોતી. મૂંગા ગીબી એને આશ્વાસન પણ શી રીતે આપે?

રાત શાંત હતી. આકાશ તારાથી ભરેલું હતું શુકલપક્ષના પહેલા અઠવાડિયાનો ચંદ્ર આછું આછું તેજ નાખતો હતો. ગીબીને થયું, જીની આંખ ઉઘાડે તો કેવું સારું! તેણે પોતાનો ઝબ્બો કાઢી એને ઓઢાડ્યો. જીની સહેજ શાંત પડી. તેણે ધીમે અવાજે કહ્યું: ‘ગીબી, મને ઘેર લઈ જાઓ.’ એને મન ખેલ ખલાસ થઈ ગયો હતો. હવે રડવામાં કે વિચાર પણ કરવામાં સાર નહોતો.

ગીબીએ એને ધીરે રહીને ઉઠાડી. જીનીએ ગીબી સામે નજર નાખી, તો એનો ચહેરો અત્યંત સુખથી ઝળકતો દેખાયો. આવો દેવદૂત જેવો એનો ચહેરો તો એણે પહાડ ઉપર પહેલાં મળ્યા ત્યારે પણ નહોતો જોયો. એની આંખોમાં પણ અદ્ભુત તેજ હતું. એનો અર્થ તે સમજી મઈ. ખંનેએ એકબીજાનાં હૃદયને ઓળખી લીધાં.

આવી રીતે મૂંગાં મૂંગાં કેટલી વાર લગી જિભાં રહ્યાં એનું બેમાંથી એકેયને બાન ન રહ્યું. ટાઢ વાઈ એટલે ચાલ્યાં. ગીબીએ ઝબ્બો જીનીને પહેરાવી દીધો. પછી જેમ પહાડ પર લઈ ગયેલો તેમ એનો હાથ ઝાલી એને દોરી લીધો. બે બાળકોની પેઠે એકબીજાના હાથ સખત પકડીને ચાલ્યાં. ગીબીએ જીનીને લઈ જઈ મિસિસ સ્ક્રેટરના હાથમાં સોંપી. મિસિસ સ્ક્રેટર ખંનેની સાથે માના જેવા હેતથી વતી. ગીબીને વિદાય આપી, ને જીનીને નવડાવી સુવાડી દીધી.

લગ્ન

બીજે દિવસે રફ્ફેટરે ટોમસ પાસે જઈ ગીબી ને જીનીના લગ્ન વિષે વાત કરી જોઈ, પણ એ પક્ષે એમ લાગ્યું નહીં. ગીબી તો તરત પરણવા માગતો હતો. પણ સહુને એમ લાગ્યું કે જીની પાછી પિતાને ત્યાં જાય એ સારું. એટલે જીની મંઈ. પણ પિતાના વિચારમાં ફરક પડ્યો લાગ્યો નહીં. જીની પોતે શાન્ત હતી. પિતાની બને તે સેવા કરતી, ને તે ચિડાય તોયે સામે ઉત્તર આપતી નહીં. ફર્ગસ હજી આશાનો માર્યો આંટા ખાયાં કરતો હતો. તેને કોઈએ કહ્યું નહીં કે ગીબી ને જીનીની સગાઈ થઈ ચૂકી છે. ગીબી ને જીની કુતચિત મળાય તો મળીને મંતોષ માનતાં.

એ મહિનાની આખરે ગીબી ખંભલાની મરામત પૂરી કરાવવા ગયો, ને થોડા દિવસમાં પાછો આવ્યો. દરમિયાન ફર્ગસે ડહાપણ વાપરીને બીજી એક ઝોકરીને પરણવાનું નક્કી કરી નાખ્યું હતું. ગીબી ને જીની મળ્યાં. તેમને થયું હવે તરત લગ્ન થાય એ જ સારું છે.

પહાડવાળો ખંભલો ગીબી માટે લેવાયો છે એવી તો ટોમસને ખબર જ નહોતી. ગીબીના નામથી તે લેવાયો પણ નહોતો. મેન્ડર કુલસામનના નામથી લેવાયેલો. એ મેન્ડરનો કાગળ ટોમસ પર આવ્યો કે ‘ખંભલામાં જે કપાટ, ટેબલો વગેરેને આપે ચાવી વાસી રાખી છે તેમાં કેટલાક કીમતી કાગળો હોવાનો સંભવ છે. માટે જે આપ બે દિવસ ત્યાં આવી જાઓ તો એથી બંને પક્ષને લાભ થશે. આપ હા પાડો તો કાલે સવારે દસ વાગે ઘોડાગાડી આપને ત્યાં હાજર થશે.’ ટોમસને આ વાત મળી, ને તેણે હા લખી. પોતાની ગેર-હાજરીમાં મિસ કિંગલ ઘેર આવીને રહે ને જીનીની સંભાળ રાખે એવી ગોઠવણ કરી.

બીજે દિવસે સવારે નવ વાગે મિસ કિંગલ આવી, ને ટોમસ દસ વાગે ચાર ઘોડાવાળા મોટી બગીચાં ખેસીને ગયો. એની માડી માંડ શેરી બહાર ગઈ હશે ત્યાં તો ચાર ઘોડાની બીજી બગીચાની ને ખારણે જીબી રહી. એમાંથી ચાર જણુ જીતયા — મિસ્ટર અને મિસિસ સ્ક્રેટર, વડીલ મિ. ટોરી, અને એક દેખાવડો જીવાન — મિસ કિંગલને તો પછી ખખર પડી કે એ ગીબી હતો. બધાં દીવાન-ખાનામાં આવ્યાં ને બેઠાં. સર મિલબર્ટ જીનીની જોડે જગા લીધી. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહીં. મિસ કિંગલને થયું આ બધું શું છે? ત્યાં તો પ્રાર્થના શરૂ થઈ. ત્યારે એને ખખર પડી કે આ તો ચોરીછપી-થી લગ્ન થાય છે તેમાં મારે હાજર રહેવાનું આવ્યું છે! પણ એ સ્વસ્થ થાય ત્યાં તો પાદરીએ મીબી અને જીનીને પતિપત્ની તરીકે જાહેર કર્યાં, ને આશીર્વાદ આપ્યા. મિસ કિંગલને સ્ક્રેટરે જરા સાફ વાત સંભળાવી દીધી. ટોરી હસી પડ્યો. ‘આ નવી જાતનો સ્વયંવર!’ તેણે કહ્યું. ‘આ સુખી જોડું તો ચાર ઘોડાની બગીચાંને પિતાની પાછળ જવા નીકળ્યું છે!’ ‘પણ પરણ્યા પછી જ, હોંકે!’ સ્ક્રેટરે પૂર્તિ કરી.

વરવહુ માડીમાં બેઠાં, ને માડી જોરથી ચાલી. રસ્તે આગલી બગીચાંને તેઓ વટાવી ગયાં, ને ટોમસના પહેલાં જ બંગલે પહોંચી ગયાં. ટોમસ પહોંચ્યો એટલે ડોનાલની સૌથી મોટી બહેને દરવાજો ઉઘાડ્યો, ને એની જૂની ચોરડોમાં હિતારાં આપ્યો. ચોરડીની જોડવણુ જેવી એના વખતમાં હતી તેવી જ હતી. નાસ્તો પણ તૈયાર હતો. ‘આવી જમા છોડવી પડે એ કેવું વસમું લાગે!’ તેને વિચાર આવ્યો. થાકથી તેને ઝોકું આવી ગયું. તેને સ્વપ્ન આવ્યું. એકા-એક જાગ્યો ત્યાં તો જીનીને જોઈ. ને જોડે પેલો રખડેલ મીબી! એ પાછો અહીં ક્યાંથી? જીની તો જાણે આ એનું જ ઘર હોય એમ જોઈ રહી છે; ને એની આંખમાં આંસુ પણ છે. આ બધું સ્વપ્ન જ હોવું જોઈએ. હજી જીવ પૂરી થઈ નથી!

સોડી વારે તેણે પૂછ્યું: ‘જીની, આનો શો અર્થ છે? મેજર કલસામને તને નોતરી છે એની મને ખબર નહોતી. ને આ માથુસ અહીં શું કરે છે?’

જીની અડધી હસતી ને અડધી રોવા જેવી થઈને બોલી: ‘બાપાજી, આ માથુસ મારા પતિ સર ગિલબર્ટ ગેલબ્રેથ છે. એ આ બંગલાના માલિક છે. ને તમે ઘેર ફરી તમારા અભ્યાસગૃહમાં આવ્યા છો.’

‘જીની, તું હજી આ ઢોંગ નહીં છોડે?’ ટોમસે કહ્યું. ‘મેજર કલસામને ખબર આપ કે મને તરત જ મળવા આવે.’

ટોમસને ધીરેધીરે સાચી વાત સમજાઈ. પછુ એણે એ વાત વિષે જીવ્યો ત્યાં સુધી એક અક્ષર કાઢ્યો નહીં. ગીબીએ એને શહેરના ઘરમાંથી મળી આવેલા જૂના કામળો જોવાનું કામ સોંપ્યું, તે એને ખમ્યું. ગીબી ને જીની એને ત્યાં મૂકીને શહેરમાં ગયાં.

૨૪

નવો જમીનદાર

શહેરમાં આ નવું જોડું એમના જૂના ઘરમાં રહેવા ગયું. જીનીને માટે જીવનમાં કેવો ફેરફાર હતો! તે કેદી હતી તેમાંથી ઘરનો રાણી બની. કોલના પશ્ચાત્તાપની વાત પાછળ આવી ગઈ છે. ગીબી અને જીનીના આપ્તાની વાત જાણી તે તરત જ ગીબીની ગેરહાજરીમાં જીની—સોડી ગેલબ્રેથ—પાસે જઈ તેને પગે પડી, રોતાં રોતાં આખી વાત કહી, ને ગીબીને સમજાવવાને વિનંતી કરી. ‘મારે બીજું કશું નથી જોઈતું. મારે એની મહેરબાની જોઈએ છે; ને એનું રૂપાણું મેં જોવા મળે એટલે બસ છે.’ આને પરિણામે તેને ફરી ઘરમાં બોલાવી અગાઉનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તે છેક ઘરડી થઈને મરી ગઈ ને પહેલાં તેનામાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો હતો.

દર શિયાળે સર ગિલગટ અને લેડી ગેલગેથ શહેરમાં આવી જૂના ઘરમાં રહેતાં. ધીરેધીરે એ ઘર જે લોકો પ્રામાણિક છતાં દુઃખી હોય એવાંનું આશ્રયસ્થાન બની ગયું. જેમણે દારૂ ન પીધેલો હોય એવાં બધાંને ત્યાં રાતને માટે આશરો મળી શકતો. બીજે વરસે ગીબીએ પહાડ પર એક ઘર બાંધ્યું, તે ત્યાં શહેરમાંથી ઘણાં અપંગ માણસને લાવીને રાખ્યાં. ઉનાળાના મહિના એ લોકો જેનેટ અને તેની દીકરી રોબીનાની દેખરેખમાં ગાળતાં, તે એમાંનાં કેટલાંયે તે પછી રોટલો મેળવવા જેટલું કામ કરી શકે એવાં બનીને પાછાં જતાં.

શહેરમાંથી દેશમાં ગયાં ત્યાં ટોમસે એમને આવકાર આપ્યો. ડોનાલ્ડના ત્રણે ભાઈઓને ગીબીએ કંઈક ને કંઈક કામ આપી રોકી લીધા. જેનેટ જીવી ત્યાં સુધી, અગાઉની પેઠે, ગીબી દર શનિવારે ઝૂંપડીએ જતો. માત્ર હવે ડોનાલ્ડને બદલે જીની સાથે આવતી. રોગટ કરતાં જેનેટ પહેલી સ્વર્ગે સિધાવી. જતાં કહેતી મઝા કે ‘એ આવે ત્યારે એમને માટે બારણું ખોલવા ઊભી રહેવાને હું પહેલી જઈ છું.’ તે પછી રોગટ દીકરાઓ સાથે રહેવા ગયો. પણ જેનેટ ગયા પછી તે સંસારમાં ઝાઝો વખત રહ્યો નહીં. પહેલે જ ઉનાળે નાઈસી પાછી જીની પાસે આવી મઝા. બે જણ વચ્ચે શેઠાણી ને નોકરના કરતાં બે બહેનપણીનો સંબંધ વધારે હતો. નાઈસી પરણી તે પછી પણ એને ને એના વરને જાગીર ઉપર જ રહેવાનો સમવડ કરી આપવામાં આવી.

શરૂઆતમાં, ઘર ગોઠવાઈ રહ્યા પછી, સર ગિલગટ જાગીર પર રહેતા બધા ખેડૂતો, નોકરો વગેરેને જમણુ આપ્યું. ટોમસ કંઈ બહાનું કાઢી શહેરમાં ગયો. જે સમારંભમાં પોતે સહુથી મોટો ન હોય તેમાં હાજર રહેવામાં એને નાનમ લાગી. રોગટ અને જેનેટ આવી શકે એમ નહોતું.

મેળાવડામાં અગ્રસ્થાન જીન મેવરને આપવામાં આવ્યું. એના ‘બૂત’ને જમીનદાર થયેલો જોઈ, ને પોતાને એની સાથે માનભેર

બેઠેલી જોઈ, એના હરખ તો માતો નહોતો. જમણું મુખ્ય કામ પૂરું થયા પછી સર ગિલખટ અને લેડી ગેલજેથ જિભાં થયાં. સર મીત્રી આંગળીઓ વડે નિશાનીઓ કરે, ને જીનિવા એનો અર્થ કરી બતાવે. એમ બે જણે મળીને બાપણુ કર્યું. પોતે કદિપત 'જૂત'નો ભાગ બજવીને એક વેળા લોકોને ગભરાવી મારેલા એ માટે મીત્રીએ માફી માગી. તે વખતનાં તેનાં પરાક્રમોનું વર્ણન જીનિવાએ મોઢેથી કર્યું, તેની સાથે મીત્રીએ એવા સરસ હાવમાવ કરી બતાવ્યા કે શ્રોતાજનો પેટ પકડી પકડીને હસ્યાં. તેણે આજની સ્થિતિ લાવવા માટે ઈશ્વરનો આભાર માન્યો. રોમટ અને જેનેટ પાસેથી જે હેત અને દમાનો અનુભવ થયેલો તેનું પણ વર્ણન કર્યું.

લેડી ગેલજેથે કહ્યું: 'સર મીત્રી કહે છે કે એ અગ્નિપ્રયા હતા ત્યારે તમે ડાવરકાંઠાના લોકોએ એમને આશરો આપ્યો. એટલે તેમનાથી કદી તમારા કે તમારાં સંતાનોના હિતનું કંઈ કામ થઈ શકશે તો તે કરવા તેઓ ચૂકશે નહીં. 'ત્રીજી', તમારે જાણવું જોઈએ કે તમારી વચ્ચે જ એક કવિ પાક્યો છે—એ છે ડોનાલ ગ્રાન્ટ. એનું એક કાવ્ય હું વાંચી સંભળાવીશ જેમને એ સાંભળવું ન ગમે તે ખુશીથી જઈ શકે છે.'

કાવ્ય વંચાઈ રહ્યા પછી સર મીત્રી ને લેડી ગેલજેથ જિભાં, ને અંગલાના નવા ભાગમાં ગયાં. રસ્તે આવતા પુલ પર જિભાં રહ્યાં. એ બે જણુ હવે આંગળીની નિશાનીઓ વિના પણ એકમોજનનાં મનનો ધણોખરો ભાવ સમજી જતાં. જીનીને એક ખોટ સાલતી હતી. એનું પેલું જે પ્રિય ઝરણું હતું તેનો પટ પુલ નીચે સૂકો પડ્યો હતો. એનું ગીત ફરી સાંભળવા એના કાન તલસતા હતા. મીત્રીએ ખીસામાંથી પિસ્તોલ લઈ જીનીને આપી તે ફેડવાનું કહ્યું. પિસ્તોલ ફૂટી તેનો મોટો અવાજ થયો. પળવારમાં તો મેઘમજનના જેવો અવાજ થઈને માટીની મોટી ધસ તૂટી પડી, ને વહેજાતું માટીથી ડહોળું બનેલું પાણી જોરથી દોડી આવ્યું. જીની રાજી

રાજ થઈ ગઈ. થોડી વારમાં પાણી સ્વચ્છ ને પારદર્શક બની ગયું. હવે એની ગર્જના મટી મીઠો કલકલાટ શરૂ થયો હતો.

‘ચાલો, ગીબી, મારી ઓરડીમાં જઈને જોઈએ,’ જીબીએ કહ્યું. તેમણે માળ પર જઈને ઝરણું જોયું.

‘આ તો મારું જ ઝરણું, ને એ જ એનું પુરાણું ગીત. એના એકે સૂરમાં જરા પણ ફરક પડ્યો નથી. ગીબી, તમે મને બધું આપ્યું! મારા સુખમાં કશી મણા રહી નથી.’

‘હું જો જળનું ઝરણું’ હોત તો કલકલ કરતો હોડત રે,’ ગીબીએ મુક્ત કંઠે લલકાર્યું. તે માત્ર સૂરો જ કાઢી શકતો હતો, પણ જીબીને થયું જણે સાચેસાચ એના શબ્દો સંભળાયા. બંને જણુ વસંતની શાંત સુંદર રાત્રિમાં સામી નજર નાખીને જોઈ રહ્યાં. ઉપર આકાશ તારાથી ચક્ર્યકતું હતું. સામે ગર્જનશર પહોડ ને તેની પેલી પારની ગિરિમાળા હતાં. બંને જણુની આંખો પરમાત્માના તેજમાં નહાતી ગર્જનશરની ટોચ પર પહોંચી, ને ત્યાંથી પાછી ગિતરી એકબીજાના દર્શનમાં લીન થઈ ગઈ.

પ્રકાશક :

નંદલાલ મો. ઠક્કર
એન. એમ. ઠક્કર એન્ડ
કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મું બાઈ ર.

મુદ્રક :

ચતુરભાઈ શનાભાઈ પટેલ
શ્રી મહેન્દ્ર મુદ્રણાલય,
મામાની હવેલી, શાકબજાર
અમદાવાદ.

કેટલાંક વાંચવા લાયક પ્રકાશનો

ગાંધીજી સાથે અઠવાડિયું : લેખક : લુધ શીશર. અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ. ગાંધીજી સાથેની, ૧૯૪૨ ના જૂનમાં થયેલી, મુલાકાતનો અહેવાલ. કિં. રૂ. એ

પુણ્યશ્લોક ગાંધીજી : સંગ્રહક અને અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ. ગાંધીજીના જીવન અને કાર્ય વિષેના ૬૫ લેખોનો અપૂર્વ અને અજોડ સંગ્રહ. શ્રી.મણેશ વાસુદેવ માવળંકરની પ્રસ્તાવના સાથે. કિં. રૂ. સવાયાર

ગાંધીજીને જગવંદના : રાધાકૃષ્ણન : અનુ : ચંદ્રશંકર શુક્લ. ૭૦ મી જયંતી પ્રસંગે ગાંધીજીને અર્પણ થયેલો અભિનંદનગ્રંથ. સ્વામી આનંદની પ્રસ્તાવના સાથે. બીજી આવૃત્તિ કિં. રૂ. ત્રણ

ગાંધીવાદી આર્થિક યોજના : લે. આચાર્ય અમ્રવાત્. અનુ : ચંદ્રશંકર શુક્લ. ગાંધીજીના વિચારોને અનુસરીને આચાર્ય અમ્રવાત્ આંકેલી હિંદના આર્થિક વિકાસની યોજના. ગાંધીજીનો પ્રસ્તાવના સાથે. કિં. રૂ. સવા.

હિંદુ ધર્મ : રાધાકૃષ્ણન. અનુવાદક ચંદ્રશંકર શુક્લ. હિંદુ ધર્મનાં વિવિધ અંગોનું રસિક ને વિશદ નિરૂપણ કરતા પાંચ નિબંધો. અનુવાદકે લગભગ સાઠ શાસ્ત્રગ્રંથોમાંથી આપેલાં આધારભૂત વચનોને તેના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે. કિં. રૂ. સવાયાર

વેદની વિચારધારા : રાધાકૃષ્ણન. અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ. રાધાકૃષ્ણનના સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'ઇન્ડિયન ફિલોસોફી'ના ભાગ ૧ના પ્રકરણ ૨-૩ નો અનુવાદ. મૂળ ગ્રંથોના અનેક ઉતારા ને તેના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે. કિં. રૂ. સવાએ

યુવાનોની સંસ્કારસાધના : રાધાકૃષ્ણન. અનુ : ચંદ્રશંકર શુક્લ. રાધાકૃષ્ણને વિશ્વવિદ્યાલયો સમક્ષ વિદ્યાર્થીઓને હિંદુશીને સ્વરાજ, શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિ ક્ષેત્રે આપેલાં ભાષણોનો સંગ્રહ. કિં. રૂ. દોઢ

એ નવલકથા : લે. લીઓ ટોલસ્ટોય. અનુ : ચંદ્રશંકર શુક્લ. Ivan Ilych અને Master and Man એ નામનો ટોલસ્ટોયની એ રસિક કથાઓનો અનુવાદ. કિં. રૂ. અઢી

કોની બહેન? અને બીજી વાતો : લેખક ટોલસ્ટોય. અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ. વિવિધ રસવાળી પાંચ વાર્તાઓ. અનુવાદકની પ્રસ્તાવના સાથે. કિં. રૂ. સવાએ

વોરા એન્ડ કંપની, પબ્લિશર્સ, લિમિટેડ

૪, રાઉન્ડ બિલ્ડિંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

વાંચવા જેવાં કેટલાંક પ્રકાશનો

ગાંધીજીના સમાગમમાં : સંપાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના આશીર્વાદ સાથે.

કિ. રા. અઢી

ગાંધીજી સાથે અઠવાડિયું : લેખક : હર્ષ કીશર. અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

શ્રી. કાશી હોથની પ્રસ્તાવના સાથે.

કિ. રા. બે

ગાંધીજીની દુરોપયાગ્રા : લે. કુ. મ્યુરીએલ લેસ્ટર. અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

શ્રી. પારેલાલભાઈ પ્રસ્તાવના સાથે.

કિ. રા. બે

ગાંધીજીના જીવનપ્રસંગ : લેખિકા : મીલી ગ્રેહામ પોલાક. અનુવાદક :

ચંદ્રશંકર શુક્લ. દીનબંધુ એડ્ડની પ્રસ્તાવના સાથે.

કિ. રા. સવાળે

પુણ્યપ્રલોક ગાંધીજી : સંપાદક અને અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

શ્રી. ગણેશ વાસુદેવ માવળંકરની પ્રસ્તાવના સાથે.

કિ. રા. સવાચાર

ગાંધીજીને જગવંદના : રાધાકૃષ્ણન : અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

સ્વામી આનંદની પ્રસ્તાવના સાથે. બીજી આવૃત્તિ.

કિ. રા. ત્રણ

ગાંધીવાદી આર્થિક યોજના : લે. આચાર્ય અમવાલ. અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

ગાંધીજીની પ્રસ્તાવના સાથે.

કિ. રા. સવા

હિંદુ ધર્મ : લે. રાધાકૃષ્ણન. અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

કિ. રા. સવાચાર

વેદની વિચારધારા : લે. રાધાકૃષ્ણન. અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ. કિ. રા. સવાળે

શુવાનાની સંસ્કારસાધના : લે. રાધાકૃષ્ણન.

અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

કિ. રા. દોઢ

બે નવલકથા : લે. લીઓ ટોલસ્ટોય. અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ. કિ. રા. અઢી

કોની બહેન ? અને બીજી વાતો : લે. લીઓ ટોલસ્ટોય.

અનુવાદક : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

કિ. રા. સવાળે

મહાભારત : લે. રાધાકૃષ્ણન અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

શ્રી. એવિન્દલાલ હ. ભટ્ટના પુરોવચનસાથે.

કિ. રા. પોણખે

મોક્ષના અખંડુલ કલામ આઝાદ : લે. મહાદેવ દેસાઈ.

અનુ. : ચંદ્રશંકર શુક્લ.

: પ્રકાશક :

વોરા એન્ડ કંપની, પબ્લિશર્સ, લિમિટેડ

૪, રાઉન્ડ બિલ્ડિંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨.

